

Anmeldelser

H. P. Clausen og Jørgen Paulsen: Augustenborgerne. Slægt – Slotte – Skæbne.
Udg. af Historisk Samfund for Als og Sundeved. 1980. 350 s. ill.

I Sønderjyllands historie er der en slægt, augustenborgerne, der frem for nogen har grebet ind i Danmarks historie.

Et væld af skrifter og bøger om slægten og dens handlinger foreligger. Den interesserede har hidtil måttet søge oplysninger mangfoldige steder. Det tjener Historisk Samfund for Als og Sundeved til hæder, at man nu har fået udgivet en samlet fremstilling, og man har været så heldig at få to så gode penneførere som professor H. P. Clausen og fhv. museumsdirektør Jørgen Paulsen til at skrive. Begge er uhyre vidende om stoffet, som de har delt således, at Jørgen Paulsen skriver om slægten og dens ejendomme og H. P. Clausen om slægtens politiske rolle. Bogen er veldisponeret, inddelt i klare afsnit.

Jørgen Paulsen indleder med at berette om familiens oprindelse, og en nyttig stamtavle over augustenborgerne hjælper læseren til at holde styr på familiens medlemmer fra den første Ernst Günther og gennem små 300 år, til slægten uddør i 1931.

Augustenborgernes start var meget beskedent. Et lilleputhertugdømme, men det skulle snart gå frem, hvilket skyldtes kongelig bevågenhed, der også skulle komme hertugerne i efterfølgende slægtled til gode, dels ved fordelagtige jordkøb, dels ved gode pensioner og eftergivelse af gæld.

Slægten er stærkt knyttet til det danske kongehus, og det topper med, at en kongedatter bliver hertuginde, og en augustenburgsk prinsesse bliver en højtelsket dronning på Danmarks trone.

Det er en spændende slægtsroman, og som i andre slægter bølger kurven med skiftende økonomi. Nogle lever over evne, andre forvalter deres pund godt, og betydelig velstand skabes, både ved dygtig administration, men tillige ved særdeles givtige ægteskaber.

Foruden kontant medgift fulgte også brudeudstyret, »-møbler, malerier, sølvsager og andre inventargenstande af høj kunstnerisk kvalitet«.

Det er en lykke, at en meget stor part af det augustenburgske inventar, der så stærkt vidner om dansk kultur, har fået sit endelige opholdssted på Frederiksborg slot.

I andet afsnit af bogen tager Jørgen Paulsen sig af slægtens slotte, palæer og godsbesiddelserne. Her er kronologiske oversigter over køb og salg af godser og gårde og over hertugernes betydelige byggevirkomhed.

Alle hertugerne beskæftigede sig med byggeri, men størst var Frederik Christian I. Han benyttede hertugindeens betydelige medgift til at rejse det stilrene Augustenborg, der blev familiens hovedsæde. Dette byggeri gennemførtes kort efter, at han havde måttet genopbygge det brandhærgede Gråsten, der sin størrelse og smukke beliggenhed til trods kun forblev familiens sommer- og jagtslot.

Genopbygningen af Gråsten var kun mulig ved en kongelig økonomisk håndsrækning, men det blev alligevel kun en aflans af ahlefeldternes pragtfulde barokslot.

Intet skriftligt foreligger om Augustenborgs bygningshistorie. Jørgen Paulsen mener nu at kunne fastslå arkitektens navn. De ørelisener, der stort set er slotsmurenes eneste prydelser, skulle indicere, at arkitekten er Johann Gottfried Rosenberg. I slottets bygningshistorie mangler dog endnu navnet på den arkitekt, der i 1733 byggede Marstaldbygningen, og som allerede på det tidspunkt må have haft visioner om, hvorledes slottets placering skulle være.

Som godsherrer, herremænd, var hertugerne vel ikke stort værre eller bedre end tidens andre store godsejere. Vi bevæger os i bogen i slottets sale, på jagter og til væddeløb, mens der kun periferisk noteres om den stand, hovbønderne, der var med til at muliggøre hertugernes liv på solsiden. Det ville have været værdifuldt, om slægtens forhold til undersåtterne var blevet stærkere belyst, såvel landbohistorien som det forhold, at størsteparten af godsernes beboere ingenlunde var tilhængere af hertugens politik.

Ved træarskrigens slutning overtog den danske stat de ca. 30.000 tdr. ld. med slotte og gårde, der udgjorde de augustenburgske besiddelser. I tiden op til 1864 blev Gråsten og mange hovedgårde solgt, og bøndergodset blev fri ejendom. Efter 1864 skulle Gråsten atter komme på augustenburgernes hænder, men efter Genforeningen måtte Ernst Günther II afstå sine ejendomme. Med Ernst Günther I var augustenburgernes saga for stedse i Sønderjylland med Ernst Günther II.

På bogens sidste 150 sider skriver professor H. P. Clausen om augustenburgernes politiske virksomhed. Helt naturligt bliver det hertugerne Frederik Christian II, Christian August II og prinsen af Nør, der her får den største omtale. Med disse tre mænd når augustenburgernes til slægtens højeste tinde, og til det dybe fald.

Det var arvespørgsmålet, der skulle forårsage faldet. Den betydelige historiker Kr. Erslev kom efter undersøgelser i 1915 til det resultat, at augustenburgernes arvekrav på Slesvig var korrekt. Andre historikere er kommet til det modsatte resultat, og H. P. Clausen undlader da også at

besvare, om den danske regering eller hertugens påstand er den rigtige, men mener i øvrigt, det er underordnet, da problemet blev brugt politisk. Det fremkalder da det spørgsmål: Havde arvefølgespørgsmålet kunnet besvares konkret, ville man så have kunnet benytte det politisk, og historien dermed have fået et andet forløb?

Nu stod Frederik Christian II fast på det, han opfattede som sine rettigheder, og det førte uundgåeligt til konflikt med kongehuset.

Frederik Christian II følte, at der blev begået uret imod ham. Han følte, at svogeren, Frederik VI, forfulgte ham både ved indlemmelsen af Holsten og det svenske tronfølgervalg. Bitterhed prægede ham i hans sidste leveår, og han foreholdt indtrængende sine sønner, at de aldrig måtte opgive slægtens arvekrav.

Efter at Christian VIII var blevet svigersøn på Augustenborg, skete der atter en vis tilnærmelse mellem de to fyrstehuse, men det var kun stilhed før stormen.

At hertugerne følte sig som danske, og at Danmark var deres fædreland, kan næppe bestrides. Christian August II havde dansk som hussprog, og prinsen af Nør blev statholder og kommanderende dansk general.

Christian August II har utvivlsomt også en overgang haft forhåbninger til, at han eller hans slægt skulle bestige den danske trone, men han skadede sin sag ved den holdning han indtog, og de midler han tog i anvendelse.

Hertug Christian August II og prinsen af Nør blev hårdt bedømt af samtiden. Landsforrædere blev de kaldt, og det kan heller ikke bortforklares, at de faldt konge og fædreland i ryggen. Men var det hensigten? Christian August II havde sikkert håbet på, at et brud kunne undgås. Men da begivenhederne tog fart, blev augustenborgerne tvunget til at vælge side, og de valgte forkert, var vel ret beset tvunget til deres valg, så meget som de havde engageret sig til slesvig-holstensk side. Dette valg blev slægtens tragedie.

Nu 140 år senere maler H. P. Clausen ikke kun med sort og hvidt, og det er blevet til en værdifuld indførelse i dette afsnit af Danmarks, særlig Sønderjyllands historie, vi her får forelagt.

Denne fortrinlige bog har dog en mangel. I indledningen skriver forfatterne, »– den kyndige læser, vil dog nok kunne se, at der bag afsnittene ligger selvstændige arkivstudier –«, og dermed vil de undskylde, at der ikke findes et noteapparat. Både kyndige og ukyndige læsere ville sikkert gerne have haft det, og næppe nogen ville have følt, at det »havde tynget bogen«.

Efter denne dråbe malurt skal der påskønnes det væld af billeder, der støtter teksten. Mange vil være førstegangoplevelser for læserne. Et enkelt af Ernst Günther II savnes, så havde hele slægten været portrætteret. »Hof-

maleren« Carl Hartmanns meget charmerende skitser i gråt og hvidt giver et fint billede af fest og hverdag på slottene.

Alt i alt en bog, som det i udstyr og endnu mere i indhold, er en fornøjelse at stifte bekendtskab med.

Poul Andersen

Johannes Brix: Lægevirke i Sønderjylland før 1864.
Sønderjyllands Lægekredsforening 1980. 123 s. ill.

I anledning af sit 60-års jubilæum har Sønderjyllands Lægekredsforening ladet udgive en bog om: »Lægevirke i Sønderjylland før 1864« forfattet af Johannes Brix.

Med denne afhandling har forfatteren taget hul på en samlet beskrivelse af en personkreds – læger i Sønderjylland – som hidtil kun sporadisk er omtalt i landsdelens historiske forfatterskaber. Johannes Brix, der er praktiserende læge i Åbenrå, siger i sin indledning, at læger og medicinalhistoriske forhold ikke hidtil i særlig grad har haft historikernes interesse.

Bogen består af 4 artikler: Læger i Sønderjylland indtil 1864, Fysikats-distrikterne i det sønderjyske område indtil 1864, Sanitetskollegierne i Slesvig-Holsten 1804–1864 og Indretningen af Augustenborg Slot til lazaret i krigen 1848–1850, – en »chronique scandaleuse«? De tre første artikler er nært sammenhængende, hvilket også fremgår af, at forfatteren har samlet noter og henvisninger til disse under ét, mens den sidste artikel er uafhængig af de foregående.

I beskrivelsen af læger i Sønderjylland indtil 1864 gøres rede for de forskellige autorisationskrav, der stilledes til forskellige tider. Brix redegør for, at han begrænser den personkreds, han beskæftiger sig med, til personer, der i kildematerialet benævnes læger og er universitetsuddannede. Derved beskæftiger han sig ikke med den gruppe af datidens behandlere, der kaldtes kirurger og barberer. Måske nok en mangel ved bogen, men forståelig set med forfatterens øjne, idet der er en glidende overgang fra kirurger og barberer over stærstikkere og stensnider til kloge folk. I de mange korte biografier, artiklen indeholder, drejer det sig således med en enkelt undtagelse nær udelukkende om akademisk uddannede medicinere.

Christian d. 4.'s forordning af 1619 vedrørende medicinalforhold i København og medicinalforordningen af 1672 havde skelsættende betydning for kongeriget, men synes i mindre grad at have influeret på lægeforhold i hertugdømmet Slesvig, bl.a. som følge af oprettelsen af Kiels Universitet i 1665.

Af flere statistiske oversigter fremgår det lige fra den første læge, der kendes ved navn: David Milesius, som virkede i Haderslev 1557–1562, og indtil 1852, at kun ganske få havde deres uddannelse fra Københavns Universitet. For en dels vedkommende kan deres studiested ikke opspores, mange er dimitteret fra udenlandske, især tyske universiteter og adskillige fra Kiels Universitet. Men i perioden 1852–1864 skete der en markant ændring, idet den administrative adskillelse af Slesvig fra Holsten medførte en tydelig overvægt i tilgangen af københavnsuddannede i forhold til læger fra Kiels Universitet.

Artiklen giver en kort biografi af 116 læger, der har virket i Nordslesvig. Mange af disse navne har hidtil været ukendte, hvorfor man ikke kan udelukke, at listens antal vil øges ved fortsatte arkivstudier. De enkelte læger beskrives under den geografiske lokalitet i landsdelen, hvor vedkommende har virket længst. D. v. s. at samtlige de lokaliteter, hvor man ved, der har fungeret læger, er nævnt. En lokalitet, som ikke er nævnt, har således ikke haft egen læge før 1864. Biografierne virker noget tørre, summarisk opremsende, men er et godt arbejdsgrundlag for den, som vil foretage dyberegående studier vedrørende den enkelte læge eller den enkelte lokalitet.

Artiklen om fysikatsdistrikterne beskriver embedslægevæsenet i Sønderjylland fra den første spæde begyndelse i 1603 med kun én fysikus i hele hertugdømmet Slesvig og med bopæl i Flensborg. Flere gange i de følgende århundreder var det nødvendigt at øge antallet af fysici og derved reducere det område, i hvilket fysikus skulle udøve sine medicinal-administrative funktioner. Således udskiltes i 1682 Haderslev fysikatsdistrikt og i 1691 Tønder-området. I 1757 oprettedes et fysikatsdistrikt fælles for Åbenrå og Løgumkloster amter, ligesom der etableredes et distrikt omfattende Als, Sundeved og Ærø. Ved en reform i 1852 fandt atter en ændring af distrikterne sted, således at de nuværende danske dele af Slesvig kom til at bestå af 6 fysikater: Haderslev, Gram, Åbenrå, Sønderborg, Ærø og Tønder. Disse distrikter bevaredes i øvrigt stort set uændrede til 1920. Der gøres i artiklen specielt rede for fysikatsforholdene i enklaverne og den kongerigske del af de blandede sogne, som henhørte under Ribe fysikatsdistrikt. De specielle forhold her er vanskelige, Brix har formået at løfte en flig af sløret herfor, således at den læser, der første gang støder på begreber som enklaver og kongerisk del vil kunne forstå problematikken. Men det ville være ønskeligt med en mere dybtgående beskrivelse af disse områders administrative forhold i almindelighed, sogn for sogn, landsby for landsby. Artiklen slutter med en nøje redegørelse for hvilke sogne, der hørte til hvert af de i 1852 nyafgrænsede fysikatsdistrikter i Nordslesvig.

I afhandlingen om sanitetskollegierne redegøres for nødvendigheden af en

sundhedsstyrende myndighed. Dette erkendtes i 1700-tallet, hvorfor der i Kiel oprettedes et »Collegium medici« i 1732 og i København et »Collegium medicum« i 1740. I 1803 afløstes sidstnævnte af et sundhedskollegium for kongeriget og i 1804 oprettedes Det kongelige Slesvig-Holstenske Sanitets Kollegium (SC). Funktionen af SC var først og fremmest af rådgivende og tilsynsførende karakter, oplysninger om sygdomsforhold skulle indsamles og videresendes til kancelliet i København, men også udadrettede funktioner var tillagt SC bl. a. ved forholdsregler over for epidemier. I øvrigt berettes om et rigt arbejdsfelt for SC, således clearingordning af apotekerverer med kongeriget under Napoleonskrigene, jordemodervæsen, døvstumme, kvaksalveri, pludselig tilskadekomne og skindøde. SC advarer også mod brugen af utilstrækkelig gæret øl, da dette kan forårsage diarré, det tilrådes at blande ingefær i øllet. Endelig forbød SC visiterende læger at indtage måltider på det apotek, de kontrollerede, for ikke derved at udsætte sig for inhabilitet – en god leveregel også i dag for alle, der er udøver af en kontrollerende funktion.

Efter krigen 1848–50 splittedes SC op i et slesvigsk og et holstensk sanitetskollegium. Det kongelige slesvigske Sanitetskollegium fik indskrænket sine beføjelser i forhold til dets forgænger, idet mere udadrettede funktioner blev henlagt til en medicinalinspektør. Efter 3-års krigen udvist to slesvig-holstensk sindede læger af hertugdømmet Slesvig, men næsten alle fysici afskedigedes, idet man ønskede disse ret ansvarsfulde administrative embeder beklædt med loyale, kongetro læger. Dette skabte visse problemer, idet de afsatte fysici fortsat havde praksisret i landsdelen, hvorved der opstod et overskud af læger, men samtidig fandtes der ikke kvalificerede ansøgere til samtlige, ledige fysikatsembeder.

Som undertitel til beretningen om Augustenborg Slots indretning til lazaret i krigen 1848–50 anføres: en »chronique scandaleuse«? Beskrivelsen er da også en skandaløs kronik, men alligevel en beretning om, hvordan heldige dispositioner i en akut situation førte til et i det store og hele ret acceptabelt resultat.

I 1842 var udarbejdet en ny hærordning, som også gav regler for sundhedsvæsenet i en krigssituation. Lægelig rådgivning havde man ikke fundet behov for under udarbejdelsen. Det skortede på vilje til økonomisk at følge den nye hærordnings intentioner op. Artiklen er således manende læsning set i relation til nutiden.

Augustenborg Slot blev indrettet til lazaret af 2. linie, d. v. s. at det skulle modtage syge og sårede soldater fra lazareter af 1. linie, der var beliggende umiddelbart bag frontlinierne. Opgaven for et lazaret af 2. linie var at helbrede de lettere syge og sårede samt at gøre dårligere patienter transportable til lazareter af 3. linie, der var beliggende betydeligt længere borte, bl. a.

Odense og København. Lazarettet på Augustenborg udvidede og indskrænkede sin kapacitet i takt med krigshandlingerne som udtryk for den konduite, ledelsen lagde for dagen. På et vist tidspunkt var hele slottet samt enkehertugindeens palæ i slotsparken og de hertugelige hestestalde lazaret, endvidere indrettedes et filiallazaret på Nordborg Slot, og rekonvalescenter indkvarteredes i selve Augustenborg flække og i de omliggende landsbyer.

To problemer synes af væsentlig betydning og blev allerede i 1849 genstand for alvorlig kritik i »Bibliotek for Læger«, hvorfra det blev slået stort op i »Berlingske Tidende« og »Fædrelandet«. Det ene problem var kompetencen i ledelsesfunktionen. Administrationen skulle nemlig bestå af en intendantur-officer og en militærlæge, plejepersonalet sorterede under intendanturen. Det andet problem var ganske utilstrækkelige forsyninger lige fra senge, linned og spisegrej til forbindssager og lægeinstrumenter. Kritikken bølgede i mange år efter krigen, uden at der på noget tidspunkt blev draget nogen konsekvens heraf. Det var hygiejnikeren C. E. Hornemann, som efter at have virket ved lazarettet i Augustenborg i 1849, der rejste kritikken. Hornemann kendes stadig i vore dage som en af den danske lægestands store navne.

Retfærdigvis beretter flere statistikker i artiklen om særdeles gode behandlingsresultater på Augustenborglazarettet. Som eksempel herpå kan nævnes, at i 7-måneders perioden fra 01.04. til 01.11.1848 behandledes 3.081 syge og sårede, hvoraf 76 døde på lazarettet.

Hensigten med artiklen om Augustenborg Slot som lazaret har ikke været at give en fuldstændig oversigt over lazarettets historie. Det er beklageligt, da mange interessante forhold givet vis ville have set dagens lys. I 1864 etableredes atter lazaret på Augustenborg Slot, også denne epoke ville det være interessant at stifte bekendtskab med. Mon ikke Historisk Samfund ville stille spalteplass i en kommende årbog til disposition, såfremt Brix gik videre med dette emne?

Alt i alt er bogen skrevet for læger af en læge, men enhver med interesse for Sønderjyllands historie vil kunne finde glæde ved at læse den. Kommende forskere vil kunne finde værdifulde, kontante oplysninger både i teksten og det omfattende noteapparat. Det er forfatterens opus I. Man må håbe, hans produktion vil fortsætte f. eks. med redegørelse for lægeforholdene fra 1864 til 1920, og interessant ville det også være, om det geografiske område i hvert fald for perioden indtil 1864 udvidedes til at omfatte hele Slesvig og gerne Holsten med.

Bogen er smukt udført hos bogtrykker Poul Kristensen i Herning. Den er tilgængelig i alle kommuner i Sønderjyllands amt samt Dansk Centralbibliotek i Flensborg og universitetsbibliotekerne, hvorfor den kan lånes på det lokale bibliotek.

Bogen er blevet genoptrykt i Dansk medicin-historisk årbog 1980. Særtryk herfra kan købes for kr. 70,00 hos Sønderjyllands Lægekredsforening, Storegade 31¹, 6200 Aabenraa.

Tage Grodum

Anders Feilberg Jørgensen: Sprogforeningen gennem 100 år 1880–1980.
Sønderborg 1980. 176 s., ill.

Sprogforeningen er den ældste af de store nationale foreninger i Sønderjylland. Den havde sin største betydning i fremmedherredømmets tid gennem sit virke for at sprede kendskabet til dansk litteratur, historie og kultur i en tid, hvor disse emner var bandlyst i skoleundervisningen. Det kunne have været ønskeligt, om 100-året for Sprogforeningens oprettelse havde givet anledning til en dybtgående, videnskabelig behandling af foreningens virksomhed og betydning. I stedet er det blevet et ret kortfattet, flimrende overblik over udviklingen. Der er nemlig ikke meget tekst på de 176 sider, hvoraf en stor del optages af illustrationer. Der skal ikke her diskuteres detaljer i fremstillingen – på mangt og meget kan der sikkert anlægges andre synspunkter end forfatterens.

I nogle henseender præges bogen for meget af sin oprindelse som hyldestskrift til foreningen. Karakteristikkerne af foreningens ledende personligheder optager megen plads, men hæver sig sjældent over det velkendte og traditionelle, for ikke at sige flokskelprægede. Fremsynethed er den egenskab, forfatteren helst vil tillægge foreningens ledere. Indirekte fremgår det dog af hans fremstilling, at stædig konservatisme og modvilje mod enhver forandring i perioder i nyere tid har været nok så fremherskende og formentlig derved har bidraget til at reducere foreningens betydning unødigt. Hertil er naturligvis også kommet tidens almindelige ændringer i betingelserne for nationalt arbejde.

Generelt må man således understrege, at den foreliggende bog ikke overflødiggør fortsat forskning i Sprogforeningens historie. Tiden efter 1920 kan med fordel behandles på den bredere baggrund, som det nationale arbejde i almindelighed udgør, fordi mange initiativer kom til at forløbe parallelt med andet nationalt arbejde. Både for tiden før og efter 1920 gælder det, at det utrykte kildemateriale må kunne udnyttes væsentligt mere intensivt, end det er sket her. Der savnes en præcis kildefortegnelse til bogen og en tilkendegivelse af udvælgelseskriterier og udnyttelsesgrad for det materiale, der er brugt. Kildematerialet angives at have været – foruden det eksisterende trykte – Sprogforeningens arkiv, »nogle brevsamlinger« på

Landsarkivet i Åbenrå og arkivet fra studenterforeningen Hejmdal (stiftet 1896) på Rigsarkivet. I de private personarkiver på Landsarkivet må der imidlertid kunne findes langt mere materiale, end der her synes at være brugt. Det gælder også privatarkiverne i Rigsarkivet, der slet ikke er inddraget, f. eks. arkiverne fra Regenbørg, H. V. Clausen, Aage Friis og fra den seneste tid, J. Th. Arnfred. For tiden 1881 ff er foreningen Danebrogs arkiv også af betydning, fordi det var den forening, der fortrinsvis kanaliserede de vigtige danske tilskud til Sprogforeningen.

Flere emner kunne fortjene nærmere behandling, f. eks. kunne en analyse af foreningens økonomi i tidens løb være væsentlig. Hvor kom pengene fra, hvor store midler blev brugt til hvad, og hvordan var udviklingen inden for de forskellige arbejdsområder? Der kunne også granskes mere i forholdet til støtterne i kongeriget, og forholdet til administrationen kan belyses ved administrationens arkiver. Hertil kommer stoffet i dagspressen, der ganske vist er meget tidskrævende at bearbejde.

Sprogforeningens vigtigste indsats i fremmedherredømmets tid var oprettelsen af de mange bogsamlinger. Man savner et mere eksakt overblik over deres udvikling. Hvor lå de, hvornår blev de oprettet, hvilke bøger havde de og hvilke ikke? Besvarelsen af de to sidste spørgsmål kan fortælle noget om, hvilket Danmarksbillede foreningens ledelse ønskede at formidle til de brede lag, d. v. s. foreningens ideologi og den påvirkning, den ønskede at udøve. At man havde en klar forestilling om, hvad folk burde læse, fremgår f. eks. af et brev fra Sprogforeningens sekretær M. Andresen 1890 til H. V. Clausen, som passende kan afslutte denne anmeldelse. Andresen fastslår, at det ledende princip bør være at anskaffe bøger, der er egnet for de brede lag. »Og jeg antager næsten at for at få den slags bøger, må man snarest vælge sådanne, hvis oprindelse ligger noget tilbage i tiden. I den nyere og moderne danske litteratur, synes mig, er det nemlig mest spørgsmål fra kvindeløsgørelsen, ægteskabets eller måske kønslivets område, som sættes under debat, og de herved fremsatte tanker og ideer er endnu fuldstændig fremmede og uinteressante for den store del af vor befolkning, mens jeg heller ikke kan skønne, at det ville være i nogen måde gavnligt eller formålstjenligt, om der gaves den anledning til at grunde herover.«

Dorrit Andersen

Kim Salomon: Konflikt i grænseland. Sociale og nationale modsætninger i Sønderjylland 1920–33.

170 s. tekst plus Zusammenfassung, noteapparat, litteratur- og kildefortegnelse etc. Gyldendal, København 1980

Med denne disputats skal der gøres op med den hidtidige videnskabelige historieskrivning med nationale fortegn. Udviklingen i Sønderjylland skal nu analyseres ud fra et nationalt neutralt ståsted.

Kim Salomon argumenterer moderne, pseudorationalistisk og naivt: når man har klarlagt sine vurderinger, teorier og problemstillinger, er det muligt at stræbe efter upartiskhed. K. S. forveksler en neutral holdning med læserens kontrolmulighed. Og hans sprogbrug afslører, at han kun er kørt over i den anden grøft; nu er danskerne de store stygge nationale ulve, der daniserer Nordslesvig og skaber konflikter.

K. S. mener, at når man har en færdig teori eller måske endda to at vælge imellem, så gælder det i sidste tilfælde kun om at fastslå, hvilken af de to teorier der er relevant for at forklare grænsekonflikten. Så let er det at producere objektiv historieskrivning! Det går endnu lettere, når man reducerer sit billede af samfundet til et væv bestående af et gensidigt bytte af varer og tjenesteydelser. Metoden fungerer efter K. S.s mening også, når man anvender dette historieløse samfundsmønster på et grænseområde, som er gennemsyret af en grænsekonflikt, hvis rødder rækker mange århundreder tilbage.

K. S. hævder, at man ved hjælp af to teorier, nemlig 1. »grænsekonflikten er et produkt af nationale modsætninger« og 2. »grænsekonflikten er et produkt af sociale modsætninger«, kan forklare (!) grænsekonflikten i Nordslesvig.

Jeg vil ikke gå nærmere ind på forskellen mellem påstande, hypoteser og teorier, jeg vil kun understrege: her bliver der »forklaret«, inden man har forstået det mindste af Nordslesvigs nationale historie. De mennesker, der var aktører på denne århundredgamle konfliktscene, var præget af ideologier, der indeholdt mere og andet end kun »nationale« og »sociale« interesser, og deres samfund bestod af flere grupper end kun »borgerskab« og »arbejderklasse«. Ikke alle personer kan reduceres til »klassesvæsener«, ikke alle forestillinger om samfund og individuel selvopfattelse svarer a priori til den marxistiske verdensanskuelse, ikke alle mennesker handler så entydigt, som marxistisk »videnskab«, dvs. ideologi, tror.

»Teorier« kan ikke give nogen forklaring på et historisk hændelsesforløb, de er kun hjælpemidler, der tjener til at ordne de historiske tilfældigheder, der findes i vor uoverskuelige fortid, således som den genspejler sig i kilderne. Historiske teorier forenkler, for at gøre stoffet håndterligt, men teorien bør efterhånden tilpasses forskningsresultaterne – og ikke omvendt! Salomon demonstrerer overbevisende, at hans tostrengede »teori« ikke svarer til objektets indviklede indhold. Men for at tilpasse hændelsesforløbet til teorien lægger han sit tyngdepunkt på »de generelle træk« i den nordslesvigske konflikt. Hvordan han finder frem til disse »generelle træk«, får læseren

imidlertid ikke at vide, og dermed forties en væsentlig del af arbejdsprocessen og læserens kontrolmulighed bliver begrænset. Men den vågne læser vil meget hurtigt opdage, at K. S. forenkler, reducerer og simplificerer alle individuelle eller særprægede træk, indtil kildestoffets indhold kan dækkes af banale udsagn. K. S. skubber alt til side, som kunne differentiere – og dermed sætte et spørgsmålstejn ved de to påstande, der er udgangspunktet for hans overvejelser. Det er derfor kendetegnende for denne afhandling, at der mangler ideologikritiske analyser af det foreliggende autobiografiske materiale, af samtidige aviser og tidsskrifter, ja at der i det hele taget mangler analyser, der går i dybden. K. S. holder sig pænt til kildematerialets overflade. Hans resultater svarer til arbejdsmetoden. K. S. konkluderer: »Nationalismen var en del af borgerskabets ideologi«, men de borgerlige førte an på begge sider; af dette resultat kan der ikke aflæses nogen forklaring på den nationale modsætning. Denne alt andet end overraskende banalitet ser K. S. helt rigtigt. Man var altså dansk eller tysk – men hvorfor? Intet svar! K. S.s teorier kan ikke klare dette spørgsmål. Kim Salomon konstaterer desuden: »... af denne undersøgelse fremgår, at ingen af disse teorier i rendyrkede former er aktuel for at forklare grænsekonflikten i Nordslesvig.« Denne konklusion stemmer også, når man sløjfer »i rendyrkede former«. Og hvis K. S. nu tror, at han har vist, i hvilken udstrækning kulturelle, økonomiske eller nationale faktorer bidrog til at skabe den konfliktsituation, som eksisterede i Sønderjylland 1920–33, så tager han gevaldigt fejl. Han giver ikke mere end enkelte små henvisninger og brudstykker; hans afhandling er ikke mere end et første tilløb.

Særligt tungtvejende er, at han er blind for den fundamentale kendsgerning, at slesvig-holstenerne syd og nord for grænsen fra 1920 siden 1815 har afvist enhver grænsedragning gennem deres »udelelige« land. Dette gjaldt også for de førende slesvig-holstenske socialdemokrater i årene lige efter 1918. Netop med hensyn til socialdemokraterne savner man en i dybden gående analyse af den nationale tiltrækningskraft, som de danske socialdemokraters partipolitik og det danske samfund udøvede på den jævne nordslesvigske socialdemokrat eller arbejder; kun at tale om økonomiske interesser er dog en noget tyndbenet argumentation.

Der mangler desuden bl. a. en beskrivelse af den afgørende forskel mellem forholdene nord og syd for grænsen: i Nordslesvig forsøgte det tyske mindretal i nært samarbejde med slesvig-holstenerne og det tyske udenrigsministerium at slå politisk mønt af de økonomiske krisers virkninger. Det danske mindretal i Sydslesvig samlede sine kræfter om en konsekvent mindretalspolitik og holdt sig derfor neutralt uden for de voldsomme indre tyske opgør – og det blev alligevel udsat for nationale konfliktsituationer.

Det lille danske mindretal var nemlig i vejen for tyskernes aggressive grænsevisionspolitik.

Dog lad os se nærmere på Kim Salomons tekst, for på den måde at se på disputatsens videnskabelige kvalitet, dvs. bl. a. K. Salomons arbejdsmetode.

Et kort, men væsentligt kapitel, som endda bliver rost af en kompetent tysk kritiker, afslører hurtigt, hvor overfladisk og elendig denne disputats er. Kapitel 5.4 »De tyske mindretalsaviser« røber f. eks., at K. S. ikke har læst en eneste side af de fire aviser, og derfor leder man i dette centrale kapitel naturligvis forgæves efter en analyse af avisernes holdning, argumentation eller indhold. Avispolitikken reduceres til et – oven i købet ubesvaret – spørgsmål om antallet af aviser, som det tyske mindretal behøvede. K. S. gør ikke rede for sit »generelle« udvalg, og derfor forbliver det også en gåde, hvordan dette spørgsmål hænger sammen med undersøgelsens teoretiske udgangspunkt.

»De tyske mindretalsblade var afhængige af tilskud fra Tyskland. Hvor meget disse blade modtog fra Berlin, har det derimod ikke været muligt at afgøre« (s. 78). I noteapparatet finder man nogle magre henvisninger til AA-akter fra 1925 og 1928.

K. Salomon kender åbenbart ikke sin *Grænsevagten*, der allerede i månedsoversigten september-oktober 1923 kunne berette om etableringen af selskabet »Concordia« (!), som skulle administrere de pengemidler, der blev uddelt til tyske avisers grænsekamp nord og syd for grænsen. En sådan henvisning bør ses efter i sømmene.

Og Salomon kender heller ikke den relevante litteratur, ellers ville han have opdaget, at Det tyske Rige og Preussen den 5. april 1923 havde stillet 35 millioner (inflation)mark til »Konkordia«s rådighed – til grænsekampen i Nordslesvig. Formålet var at forhindre, at nordslesvigerne bukkede under for dansk propaganda.

Dog dette var langt fra tyskernes første indsats på presseområdet i Nordslesvig: så tidligt som i 1919 begyndte det tyske udenrigsministerium (AA) sine aktiviteter i Tønder – og fortsatte sin virksomhed også efter den 15. juni 1920. AA investerede mellem 1919 og 1921 100.000 mark i »Neue Tondernsche Zeitung«. »Apenrader Wochenblatt« fik i februar 1921 (!) et rentefrit lån på 100.000 m. Man støttede desuden »Sonderburger Zeitung«, som i 1923 blev overtaget af »Konkordia«. Og »Nordschleswigsche Zeitung«, hjemmetyskernes fællesavis, der startede den 29. januar 1929, ejedes ligeledes af det tyske udenrigsministeriums »Konkordia«, der med etableringen af denne avis havde opbygget »die erwünschte deutsche Einheitsfront«. Det drejede sig altså ikke bare om »tilskud«. Det tyske rige var meget virksomt – på dansk statsområde!

På grund af slesvig-holstenernes dogme om hertugdømmernes udelelighed er den nationale kamp nord og syd for 1920-grænsen en enhed for tyskerne. Derfor er det absolut nødvendigt, for at sætte konflikten i *dette* grænseland i det rette perspektiv, engang imellem at skele til forholdene i Sydslesvig. Men denne relevante henvisning til den demokratiske Weimarrepublikks hensynsløse pressepolitik mangler naturligvis hos K. Salomon. I Sydslesvig kvalte man i efteråret 1923, under undtagelsestilstanden efter Hitlers mislykkede »Ølstuekup« i München, de tyskskrevne danske blade, idet man forbød dem med den begrundelse, at de planmæssigt arbejdede på at løsrive yderligere områder fra Tyskland. Da bladene efter 68 dages forløb igen kunne udkomme, var deres økonomi ødelagt, en stor del af abonnenterne var faldet fra. Tyskerne havde nået deres mål. Men det tyske udenrigsministeriums nordslesvigske aviser agiterede fortsat for en revision af grænsen mod nord.

Både socialdemokratiske og borgerlige tyske regeringer har i Weimartiden fyret godt op under grænsekonflikten i Nordslesvig – også efter at de danske socialdemokrater i 1923 havde købt det tyske socialdemokratis anerkendelse af grænsen fra 1920.

Dette intetsigende – Salomon vil nok definere »generelle« – kapitel om »De tyske mindretalsaviser« er også på anden måde kendetegnende for hele afhandlingen. »I begyndelsen af 1929«, »visse politiske direktiver«, »visse grænser«, »visse restriktioner«, »i stor udstrækning«, »på personlige modsætninger«, »nogenlunde samme ståsted«, det vrimler med udefinerede begreber, vage ord, upræcise talemåder; sproget kører i frigeare. Et uvidenskabeligt sprog karakteriserer Salomons stil, og denne stil svarer således nøjagtigt til tekstens mangel på konkret indhold.

Dette kapitel om et spændende og centralt emne er fusk og bekræfter kun det indtryk, som hele afhandlingen gør på en kritisk læser. Det er kedeligt, men næsten hvert kapitel kan plukkes i stykker som dette her; der findes kun overfladiske beskrivelser og analyser, væsentlig litteratur er blevet oversat, der mangler enhver form for videnskabelig diskussion, afhandlingen er skrevet i et upræcist sprog, den er desuden præget af uklar kronologi, således at relationen mellem aktion og reaktion går tabt. Disputatsens videnskabelige værdi er lig nul, dens informationsniveau lavt.

Teksten sluttes af med en »Zusammenfassung«, der er skrevet i et tyskliggende sprog, som er forståeligt for folk med gode dansk kundskaber.

Lunds universitet bør bevare os for flere doktorafhandlinger af den her slags.

Johann Runge

**1930–1980. 50 Jahre Deutsches Gymnasium in Nordschleswig.
Eine Festschrift 1930–1945.**

Redaktion: Karin Linke, Immo Doege, Volker Lindemann, Hans-Jürgen Nissen. Åbenrå 1980. 224 s., ill.

»Deutscher Schul- und Sprachverein für Nordschleswig« står som udgiver af et festskrift i anledning af 50-året for starten af den gymnasiale undervisnings begyndelse ved »Deutsches Gymnasium in Nordschleswig« i Åbenrå. Under ministeriet Stauning faldt den endelige afgørelse, efter at der fra det tyske mindretals side havde været gjort flere forsøg på at opbygge et højere skolevæsen i Nordslesvig. Ved undervisningsministeriel skrivelse af 13. maj 1933 meddeltes der rektor dr. Gäde ret til som rektor for Åbenrå tysk-sprogede gymnasium at afholde studentereksamen af nysproglig retning samt mellemskoleeksamen i eksamensterminen maj-juni 1933 på betingelse af, at skolen underkastede sig de efter dansk lovgivning almindeligt gældende regler for eksamensberettigede gymnasieskoler, dog med den afvigelse, at skolen kunne benytte tysk som undervisningssprog undtagen i dansk og Nordens historie. Studentereksamen fra privatskolen gav dog ikke adgang til embeder i statens tjeneste, men gav på lige fod med almindelig dansk studentereksamen adgang til videregående studium ved de danske universiteter og andre højere læreanstalter.

I festskriftets anden halvdel giver Immo Doege, nuværende Studien-direktor ved det tyske gymnasium, en indgående skildring af det tyske mindretals bestræbelser, især i perioden 1927–33, på at få opbygget et højere skolevæsen, hvilket altså til sidst kronedes med held.

Indtil skolens lukning 1945 havde i alt 13 årgange gennemløbet gymnasiet med en gennemsnitlig klassekvotient på omkring 15.

Immo Doege har præsteret et grundigt arbejde, hvad angår tiden før 1933. Det må imidlertid anføres, at proportionerne forskydes i forhold til, hvad der loves på titelbladet, når fremstillingen op til 1933 omfatter omkring 60 sider, mens perioden 1933–45 affærdiges med 6 sider i det der betegnes som »Überblick über die Entwicklung von 1933–1945«.

Over for Gottlieb Japsens vurdering: »Med oprettelsen af dette tyske gymnasium for Nordslesvig havde det tyske mindretal nået et mål, som man havde tilstræbt gennem en årrække, og Åbenrå by havde fået en kulturinstitution, der i tiden frem til 1945 i høj grad styrkede det nazistiske element« (Åbenrås Bys Historie bind III s. 204, 1974) anføres »Dass man sich am Deutschen Gymnasium von den Vorgängen in Deutschland nicht völlig distanzieren konnte, muss vor allem auch unter wirtschaftlichen Gesichtspunkten gesehen werden. Wie weit der einzelne Lehrer und Schüler innerlich

den Erscheinungen dieser Zeit gegenüberstand, ist aus unserer Lage schwer zu beurteilen« (s. 174).

Imidlertid har redaktionerne i bogens første halvdel samlet en række bidrag, i hvilke tidligere elever fastholder deres erindringer fra skoletiden i 30'erne og under krigen, ligesom også nogle tidligere lærere fortæller bl.a. de to dansk lærere Georg Buchreitz, der var ansat ved skolen fra 1.8.1930 – 30.6.1933 og Ernst Wilson, ansat fra 1.8.1937 – 31.7.1942.

Disse skoleminder synes at være redaktionens svar på Gottlieb Japsens vurdering, idet Immo Doege skriver: »Eine Antwort auf die teilweise von dänischer Seite aufgestellte Behauptung, dass es sich bei dem Deutschen Gymnasium um eine »Hochburg des Nationalsozialismus« gehandelt habe, kann nicht nur vom Historiker gegeben werden. Vielleicht bieten die Beiträge im ersten Teil dieser Schrift zumindest eine Teilantwort auf dieses komplexe Problem«. (s. 108).

Det må på den baggrund være rimeligt at fastholde nogle indtryk efter læsningen, for så vidt som disse skoleerindringer belyser skolens ånd og tone og, må man antage, samtidig er redaktionsudvalgets indirekte svar. »Ab Sommer 1936 gehörten wir zur Kategorie der Gymnasiasten« skriver Elisabeth Nielsen. »Aus dem Süden wehte jetzt ein scharfer Wind. Die Geister begannen sich zu scheiden – im Lehrerzimmer hatte man sich formiert, dies natürlich ohne Wissen der Schüler. Uns war zugedacht, eine Eliteklasse zu werden, konform mit den Idealen der Zeit auf Vordermann zu gehen. Einige von uns opponierten, wohl mehr gegen die treibende Person als aus politischem Widerstand. Wir waren schliesslich erst Teenager, und das Zeitgeschehen lag ausserhalb unserer Kritik.«

For Georg Buchreitz blev stillingen efterhånden umulig. »Foruden dr. Gäde var der nok kun et par stykker, der holdt sig ranke. Mærkelige enkeltheder; en kollega havde hyppigt sagt, at Horst-Wessel-sangen – den plebejervise – skulle ingen få ham til at synge; han endte med at dirigere den som korsang. En elev, der hed Liselotte, holdt sig stiv og nægtede at synge med. Hun var stærk nok til at stå alene. Men der var dem, der mente, at det var under min påvirkning, at hun var så oppositionel.« (Se i øvrigt G. Buchreitz: Mærkepæle på vejen i Sønderjyske Årbøger 1979, s. 223–245).

Hanns Christian Jessen skildrer en lykkelig gymnasietid: »Wir Jungen spürten nichts von dem drohenden Unheil, das einige Zeit später heraufzog und viele von uns mit sich riss . . . Viele der Gefährten jener Zeit verschlang der grosse Krieg. Aber wie oft haben wir, wenn wir uns irgendwo trafen in Russland, Italien, Frankreich oder sonst wo, die Schulzeit heraufbeschworen«, medens Günther Oesten i »Bestandaufnahme eines Aussenseiters von 1933 bis 1939« tegner et billede, »dass gewiss nicht für die Mehrzahl

massgebend war und nur die Ansichten und Probleme einer ganz kleinen Schülerzahl wiedergibt.« Efter 1933 engagerede skolen sig »einseitig politisch und forderte eine absolute Gleichschaltung. Wenn die Verwirklichung nationalsozialistischen Gedankengutes auch von höherer Stelle in Deutschland gefordert worden ist, so war man doch von seiten der Schule sehr willens, diesen Anordnungen zügig nachzukommen«.

Spejderbevægelsen blev opløst og erstattet af »Deutsche Jungenschaft für Nordschleswig«, og da Günther Oesten ikke ville være med der, blev han pryglet af ældre skolekammerater »um zu einer besseren politischen Einsicht zu kommen. Meine Beschwerden beim Klassenlehrer nützten nichts«. »Von wenigen Lehrern des damaligen Lehrerstabes weiss ich zu sagen, dass sie sich für Andersdenkende eingesetzt haben«. »Im Frühjahr 1939 war man an der Schule von meiner Unbelehrbarkeit überzeugt, und mir wurde mitgeteilt, dass mein weiteres Verbleiben auf der Schule unerwünscht sei«.

Dansk læreren Ernst Wilson bemærker, at »havde jeg kunnet se lidt nærmere på forholdene, havde jeg muligvis trukket følehornene til mig. Jeg havde vel heller ikke forestillet mig, at mindretallet og dets ledelse var faldet for nazismen, og at skolen og dens undervisning var blevet totalt ensrettet«. Principielt var arbejdet det samme som i et normalt dansk gymnasium, men det var alligevel ikke så enkelt. »Danmark var vel for de fleste tyske nordslesvigere et fjernt og uinteressant begreb. Med Hitlers triumfer rettedes blikket i højere og højere grad sydpå, »Heim ins Reich«-drømmen stod for mange foran sin opfyldelse. Flertallet af gymnasiets elever var utvivlsomt præget af disse strøminger... For de elever, der ikke var af nazistisk observans, og sådanne fandtes, må det have været utåleligt«.

Hans Jürgen Gläser erindrer ikke, at der i undervisningen blev øvet nationalsocialistisk påvirkning. »Es gab natürlich die obligatorischen Schulfeiern, oft mit unserem grossen Orchester, aber das was ja auch eine Art der Pflichtübung... Ich will auch nicht die Schule verteidigen, sondern nur richtigstellen, was man einseitig dargestellt gesehen hat. Was uns damals vor allem beeinflusste, das war doch vor allem das Geschehen an sich. Das wirkte stark auf uns. Es war damals zunächst die Zeit der deutschen Siege und der damit verbundenen Begeisterung. Wir sahen ja vor allem auch die Fassade, wie sie uns die Propaganda zeigte. Das beeinflusste uns und riss viele in das Geschehen mit hinein«.

Joachim N. Rogge skildrer to år under krigen på skolehjemmet »Ahrensberg«. Dagen var præget af orden og disciplin. »Fand eine kulturelle Veranstaltung in Apenrade statt, dann konnte diese z. B. so angekündigt werden: »Heute abend findet im Deutschen Haus ein Vortragsabend statt. Ich erwarte, dass alle sich daran beteiligen«. Das Wort »erwarte« stand

stellvertretend für einen Befehl – auch wenn einem die angebotene Kulturserie noch so uninteressant erschien«. Vel var det ikke ganske umuligt at pjække »aber man durfte sich nicht schnappen lassen«!

Man får et stærkt indtryk af det militære præg, der karakteriserede gymnastiktimerne, når man læser Erhard Wittmanns skildring.

Helmuth Wolffhechel fra Haderslev bringer følgende iagttagelse: »Während an der kommunalen Abteilung in Hadersleben die Lehrerschaft in nationaler Hinsicht sehr vorsichtig und zurückhaltend war, so war in Apenrade der Schulalltag geprägt von nationalen Feiern . . . An diesen Tagen war es üblich, dass die Schüler in Mädchenschafts- bzw. Jungenschafts-uniformen zur Schule kamen. In den letzten Kriegsjahren geschah es auch immer häufiger, dass Gedenkfeiern für gefallene Schüler, die sich freiwillig zum Kriegseinsatz gemeldet hatten, stattfanden«. Da flygtningestrømmen nåede Danmark, blev dele af gymnasiet belagt med disse. »Ich entsinne mich, dass einige der Flüchtlinge das grosse Hitlerbild der Schule auf dem Hauptflur herunternahmen und umdrehten, was zu grossem Krach mit dem neuen Leiter Dr. Bielfeldt führte«.

De anførte citater viser, at det er problemfyldt at beskæftige sig med det tyske gymnasiums historie i den angivne periode. Også redaktionsudvalget har sikkert måttet sande, at et festskrift kan skabe problemer. Den valgte fremgangsmåde at lade elever fra dengang skrive om de spørgsmål, som det ikke er til at komme uden om, og redaktionens sammenstilling af disse erindringer tegner et billede af »et kompleks problem«, som er egnet til at vække interesse også ud over gymnasiets snævrere vennekreds. Redaktionsudvalget fortjener anerkendelse for at have samlet disse brudstykker af et mønster. Det synes mig så meget mere, som mønsteret ikke just afkræfter G. Japsens tidligere anførte vurdering.

Knud A. Rasmussen

Egernførde bys historie. Red. af Harald Jørgensen, O. M. Olesen og Frants Thygesen.

Udg. af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 1980, 291 sider, ill.

Der er god tradition for udgivelse af historisk og topografisk litteratur på dansk om Sydslesvig. I 1933 kom værket »Sydslesvig I. Hedeegnene mellem Angel og Frisland«, i 1935 »Sydslesvig II. Angel« og i 1953 »Flensborg bys historie«. Det var nu afdøde bibliotekslektor Poul Kürstein ved Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, der fortsatte dette arbejde i

1969 med udgivelsen af bogen om Nørre- og Sønder Gøs herred, det gamle Husum amt, og det var også Kürstein, der startede indsamlingen af stof til en bog om Egernførde. Studieafdelingen har med denne bog fulgt Kürsteins gamle plan op og har – naturligt nok – tilegnet bogen mindet om ham.

Bogen bærer titlen Egernførde bys historie, men burde nok have heddet Træk eller Rids af Egernførde bys historie, for nogen byhistorie i egentlig forstand er der ikke tale om. Dertil er den i for ringe grad præget af en klar sammenhæng, ligesom det kun er sider af byens historie, der behandles. Når dette er sagt, skal det samtidig slås fast, at bogen rummer nogle meget spændende afhandlinger, der kaster nyt lys over byens ældste og nyeste historie. Det drejer sig om Ole Harcks afhandling om »Egernførdes oprindelse« og afsnittet »Træk af Egernførdes udvikling siden 1914«, der er skrevet af landsretssagfører Peter Petersen, højesteretsdommer Frants Thygesen og fhv. socialkontorchef Richard Vosgerau. Af disse tre er den først- og sidstnævnte født i byen.

Disse to afsnit har anmelderen læst med særlig interesse, men også bogens øvrige afhandlinger om bestemte emner er i høj grad læseværdige. Det er prisværdigt, at man har fået en så kyndig mand som stednavneforskeren Kr. Hald til at skrive om byens stednavne. Det pointeres her, at der på købstadens område næsten ikke er bevaret et dansk navnestof, selv om byen ligger mellem de danske landsbyer Borby og Vindeby. Selve byens navn består af det danske ord *egern* og det nedertyske ord *förde*, der ikke har noget med fjord at gøre, men betyder vadested (højtysk: *furt*). Det sigter til overgangsstedet over Vindeby Nors udløb i Egernførde bugt. I Anne J. Christiansens gennemgang af »Kirkebygninger i Egernførde, Sct. Nicolai og Borby kirke«, skinner det også tydeligt igennem, hvorledes byens beliggenhed i grænseområdet mellem dansk og tysk har givet forskellige påvirkninger. Anne J. Christiansen behandler også Egernførdes billedskærere, først og fremmest Hans Gudewerdt den yngre, der har lavet altertavlen i Sct. Nicolai kirke. Vi bevæger os her langt uden for Egernførde, men det er spændende at følge forfatteren i hendes påvisning af værker af billedskærerne fra Egernførde. Jørgen Ahlefeldt-Laurvig behandler et andet af byens kendte erhverv, fajanceproduktionen i 1700-tallet, der her anskues fra en kunsthistorisk og antikvitetsmæssig synsvinkel, men også her kommer vi langt omkring.

Også i Frants Thygesens afhandling »Træk af Egernførdes retshistorie« er det byens beliggenhed i et grænseområde, der er det centrale. Der lægges særlig vægt på at skildre tysk og romersk rets fremtrængen, et emne som forfatteren er særlig fortrolig med. Der lægges ikke skjul på, at stadsretten 1635 i vid udstrækning er præget af tysk og tysk-romersk ret, men der fremdrages tillige mange eksempler på, hvorledes dansk ret holdt sig på

mange områder, f.eks. kan det nævnes, at Jyske Lov fra 1241 på enkelte punkter holdt sig helt frem til ca. 1900.

Frants Thygesen fører skildringen helt frem til i dag og omtaler således også forholdene 1933–45. Det udmærker både dette afsnit samt bogens sidste afhandling »Træk af Egernførdes udvikling efter 1914«, at der ikke stikkes noget under bordet. En række embedsmænd og politikere, som i dag står i første række i Egernførde eller Slesvig-Holsten, var fremtrædende nazister, og deres gøren og laden i årene 1933–45 omtales nøgternt og præcist. Nogen større respekt for den afnazificering, der fandt sted efter 1945, lyser ikke ud af bogens tekst. Bogen må efter anmelderens mening på dette område have interesse langt ud over den kreds af danske læsere på begge sider af grænsen, som den først og fremmest er skrevet for, for hvor tit træffer man i tysksproget litteratur en tilsvarende åbenhed om disse forhold? Der er s. 254–67 et afsnit om danskheden i Egernførde. Det er bemærkelsesværdigt, at der i en by, hvor der kun i meget ringe grad har været en dansk tradition, ved byrådsvalget i 1978 er afgivet over 500 danske stemmer, og at byen har en dansk skole med et stort og støt voksende elevtal.

Som nævnt er dette sidste afsnit sammen med Ole Harcks indledningsafsnit nok de to afsnit i bogen, der bringer mest nyt. Ole Harck beskriver først de geologiske forhold omkring Egernførde. Han illustrerer med nogle udmærkede kort jernalderens talrige og vikingetidens mere fåtallige bebyggelser, men kaster sig først og fremmest ud i en redegørelse for forholdet mellem landsbybebyggelsen Borby på højderne nord for Egernførde og de to påståede voldsteder, et ved Borby kirke og det andet på vestsiden af indløbet til Vindeby Nor. Med Ole Harcks artikel falder mange ting på plads. Ole Harck tror ikke på, at der har ligget noget voldanlæg ved Borby kirke, i modsætning til Vilhelm la Cour (*Sønderjysk Månedsskrift* 1971), for hvem dette påståede voldsted spiller en central rolle. Der har i middelalderen kun eksisteret én borg, nemlig den borg, der findes gengivet i byens ældste segl fra 1302. Spor af denne borg kan ikke påvises i dag, men den har formodentlig ligget vest for indsejlingen til Vindeby Nor. På det næs, der skyder sig frem i Egernførde bugt øst for denne borg, er byen Egernførde opstået nogenlunde samtidig med borgen engang i begyndelsen af 1200-tallet. De få skriftlige kilder og byens kirker bruges som bevis herfor, og i øvrigt følges byens vækst ud på de forskellige strandvolde, der dannedes imod øst, en udvikling der illustreres med et par gode kort, s. 28–29.

Det kan undre noget, at vi i Harald Jørgensens afsnit »Egernførde købstads historie 1241–1914« med undertitlen »En oversigt« (s. 137–212) får gentaget byens middelalderhistorie. Ganske vist er det her set med historikerens øjne, men det virker forvirrende, især da Harald Jørgensen, der endog

er en af bogens redaktører, ikke tager hensyn til Ole Harcks opfattelse, men frisk og frejdig fremfører de ældre teorier. Det havde nok været mere rimeligt at overlade middelalderen helt til arkæologen og så lade dette afsnit starte med 1500-tallet.

Harald Jørgensen kalder sit afsnit en oversigt, og med ca. 75 sider til ca. 675 år kan det da også kun blive en oversigt. Men hvad får vi så at vide? Skildringen er koncentreret om byens overklasse af embedsmænd og større næringsdrivende. Hovedmassen af byens befolkning og dens liv får vi kun glimtvis et indtryk af, f.eks. s. 171, hvor beboerne i byens fattig- og plejeanstalter nævnes i forbindelse med en omtale af folketællingen 1803.

Meget af det, Harald Jørgensen fortæller om, er den almindelige tids-historie, især den politiske historie. Det er naturligvis vigtigt, at en bys historie sættes ind i en større sammenhæng, men efter anmelderens mening er det alligevel begrænset, hvor meget plads der kan ofres herpå, når der er så få sider til rådighed. Tiden ca. 1800–1864 er således behandlet på ca. 28 sider, men heraf redegør ca. halvdelen for periodens almindelige politiske historie. Især fylder skildringen af krigene 1807–14, 1848–50 og 1864 samt deres baggrund meget, selv om de kun havde meget ringe indflydelse på forholdene i byen. Ganske vist ødelagdes linjeskibet Christian VIII på bugten ud for Egemførde den 5. april 1849, men det er ikke rimeligt at bruge tre sider på skildringen heraf i et værk, hvis emne er byens historie og ikke rigshistorie. For hvad betød det for byen? Harald Jørgensens bemærkning hertil er karakteristisk: »Man må gå ud fra, at adskillige af byens indbyggere på nærmeste hold har fulgt slagets gang, og at begivenheden i lange tider har været det almindelige samtaleemne, når byens borgere mødtes.« (s. 187).

Den måde, Harald Jørgensen har valgt at gå frem på, bevirker, at der ikke bliver plads til mere dybtgående analyser. Oversigten er udelukkende refererende og ledes af, hvad der har været af lettilgængeligt materiale. Noget overordnet syn på, hvad der har været drivkraften i byens udvikling, eller hvilke kræfter der har ændret byens struktur, findes ikke, det skulle da lige være det synspunkt, at en bys historie og udvikling er bestemt af den almindelige politiske udvikling.

Redaktionen har tilsyneladende stået over for det problem, at man har haft en række afhandlinger om enkeltemner, men at man manglede mere dybtgående studier af væsentlige sider af byens generelle udvikling, som man har kunnet øse af. Man har tilsyneladende ikke haft nogen intention om selv at lade disse studier foretage, og har derfor valgt at bringe denne oversigt, for dog at få noget, der lignede en sammenhængende skildring.

Efter anmelderens mening har man hermed sat sig imellem to stole. Harald Jørgensens afsnit kunne være delt op i nogle mindre afsnit af samme tilsnit

som bogens øvrige afhandlinger, f. eks. kunne et afsnit have behandlet byens fysiske udvikling på grundlag af prospekter og kort. Der er i Harald Jørgensens afsnit udmærkede gennemgange af Braunius' stik ca. 1586 (s. 148–50) og af Pontoppidans kort 1781 (s. 168 f). Traps kort 1864 gengives s. 194, men der er ikke i teksten nogen kommentar hertil. I øvrigt savnes et kort over byen, hvor man kan se, hvad de enkelte gader hedder. For den ikke-lokalkendte er det svært at følge med, når der rundt omkring i bogen henvises til bestemte gader.

Med en sådan gennemgang af kort og prospekter kunne man have fået et langt klarere indtryk af byens udvikling, end det nu er tilfældet, hvor disse oplysninger drukner mellem alle de mange andre facts. En institution som Christians plejehus kunne også have været behandlet for sig på linje med eller evt. sammen med Goschhof. Et erhverv, der igennem århundreder har spillet en betydelig rolle for byen, nemlig fiskeriet, kunne behandles på lignende måde.

Ved at fastholde tanken om at belyse byens historie ved hjælp af en række enkeltafhandlinger om væsentlige emner, ville der nok være kommet en klarere helhed ud af bogen, og jeg tror ikke, at den kronologiske sammenhæng ville have lidt skade herefter.

Bogen er rigt illustreret, og billederne står alle klart og skarpt, selv om nogle er noget små; men anmelderen kan dog ikke undlade at udtrykke en vis undren dels over udvalg og placering af billeder, dels over nogle billedtekster. Der er i bogen i alt ni portrætter, nemlig en hertug, en landgreve, en greve, en prins, en læge, en karetmager, en rektor, en SPD- og en CDU-politiker. Alle har naturligvis haft en eller anden tilknytning til byen, men alligevel finder jeg udvalget meget skævt. Placeringen af billederne er enkelte steder noget tilfældig. S. 142 gengives Braunius' stik ca. 1585, men stikket gennemgås i teksten s. 148–50. S. 160 gengives et billede af det tidligere Christians plejehus med følgende tekst »Den sidste rest af de gamle Otteske industribygninger, der gennem en årrække anvendtes af den militære stiftelse, kaldet Christians plejehus«. Teksten er vildledende, for s. 181 fremgår det, at bygningen er fra 1831 og altså ikke fra Ottes periode i 1700-tallet. S. 174 tales der i en billedtekst om de »de berømte møller på bakkerne i Borby«. Hvorfor de er berømte, fremgår ikke nogetsteds. S. 196 bringes et udateret billede med teksten: »En fåreflok drives igennem Egernførdes gamle gader«. Hvorfor det bringes her, fremgår ikke, og læseren sidder tilbage med en række ubesvarede spørgsmål: Hvor kom fårene fra? Var det almindeligt i Egernførde, at får blev drevet gennem gaderne?

Vi lever i en tid, hvor billeder spiller en enorm rolle som informationsmiddel, og det kræver, at vi også i et historisk værk gør os meget grundige

overvejelser angående de billeder, der bringes. Der må være en sammenhæng mellem tekst og billeder, eller også må billed og billedtekst supplere selve teksten. Billedtekster må rumme klar og præcis information.

Bogens største værdi ligger i, at den åbner et dansk publikums øjne for, at der her så langt imod syd ligger en by, der til trods for, at den gennem århundreder har været tysk, i sin historie viser så mange træk, der peger nordpå. Endnu i dag fremtræder disse træk ved en vandring gennem byen og ved tilstedeværelsen af et dansk mindretal. Bogens forfattere fortjener ros for, at netop de danske træk er fremhævet, og bogens intention, således som den er fremført i forordet, er hermed nået. Forhåbentlig vil bogen også blive læst af et danskkyndigt tysk publikum. Men bogen er ikke nogen Egerensfærde bys historie. Dertil kræves mere end det, der er givet her, men den yder med sine afhandlinger gode og læseværdige bidrag til belysning af byens historie.

Henrik Fangel

Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Karl Dietrich Erdmann.

Herausgegeben von Hartmut Boockmann, Kurt Jürgensen, Gerhard Stoltenberg. Karl Wachholtz Verlag 1980. 702 sider.

Professor Karl Dietrich Erdmann fra Kiels Universitet har i sit alsidige virke været en af efterkrigstidens førende tyske historikere. Hans forskningsmæssige, pædagogiske og politiske interesser har spændt vidt, og han har i langt højere grad end mange af sine samtidige slesvig-holstenske og andre tyske historikere formået at forny sig uden at fornægte sin borgerligt-konservative baggrund.

Netop i udforskningen og formidlingen af det tyvende århundredes historie har professor Erdmann gjort en særlig fremragende indsats indadtil og udadtil, en præstation, der har vundet ham international anerkendelse.

Naturligt nok præges da også dette festskrift til ære for Karl Dietrich Erdmann af et bredt spektrum inden for den moderne historievidenskab. Der er bidrag til middelalderhistorie, nyere historie og især til vort eget århundredes historie. I den lange liste af vægtige bidrag i dette massive festskrift ses bl.a. adskillige væsentlige artikler vedrørende moderne dansk-tyske forhold.

Professor Kurt Jürgensen beskriver det besatte Slesvig-Holstens vej fra prøjsisk provins til vesttysk delstat 1945-49. Derunder behandles naturligvis udførligt de dansksindede sydslesvigeres kamp for administrativ adskillelse af Sydslesvig fra Holsten. Dette kapitel i moderne dansk-tysk historie er skrevet på baggrund af bl. a. nyeste britiske kildemateriale fra Foreign Office.

Professor Alexander Scharff fortæller i sit bidrag til festskriftet om vejen over Kiel til Bonn-København-erklæringerne, der for alvor banede vej, så der gradvist opstod en reel afspænding i grænselandet. Professor Scharff er nok i sin analyse den mest nuancerede slesvig-holstenske historiker, når det gælder dansk-tyske forhold. Men det varer nok nogle år endnu, inden danske og tyske historikere bliver enige om vurderingen af Fr. W. Lübkes og Kai-Uwe von Hassels grænsepolitiske bedrifter.

Der er mange spændende ting at hente i festskriftet for Karl Dietrich Erdmann, og det tjener festskriftets redaktører til ære, at man ikke går uden om den varme grød. Nazitiden er også med, bl. a. i form af et bidrag ved Eberhard Jäckel om Adolf Hitler og tyskerne, et indlæg, der fortjener vid udbredelse. Ad åre kommer slesvig-holstenske historikere vel også til mere systematisk at udforske perioden 1933–45.

Anders Ture Lindstrøm

Asger Nyholm: Slesvigske gejstlige og selsvigholstenismen indtil 1850.
Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland. Nr. 51, 1980. 532 s.
indb., ill.

»Denne bog er hovedværket om præsternes holdning under det nationale opgør ca. 1830–50«, står der på Historisk Samfunds hvervefolder. Denne bog er faktisk meget mere. Asger Nyholms store værk er en stofrig skildring og i dybden gående analyse af Slesvigs slesvigholstensksindede præstestands åndelige og politiske udvikling i første halvdel af 1800-tallet og dens stillingtagen til kirke- og nationalpolitiske spørgsmål i dette tidsrum. Motiverne for disse præsters tilslutning til den slesvigholstenske bevægelse og til de tyske samlingsbestræbelser afdækkes. Der bliver gjort rede for et utal af individuelle nationale beslutningsprocesser, der overvejende var religiøst begrundede og – det er det prægende fællestræk – havde fået deres inspiration fra den religiøse vækkelsesbevægelse, der gik ud fra Schleiermacher.

Bogens både brede, dybtgående og koncentrerede fremstilling røber forfatterens indgående kendskab til hertugdømmets, ja man bør vel sige hertugdømmernes kirke- og personalhistorie og politiske udvikling. Læseren overvældes af stofmængden. Fremstillingen er i den grad stofmættet, at den »jævne« læser næppe vil få ret meget ud af dette store værk, hvis struktur er blevet ødelagt af de mange, mange præstebioграфier, der nok er yderst nødvendige, men hele tiden afbryder handlingens gang og derved gør skildringen uover- og uigennemskuelig.

Det ville have været synd at skære alle disse værdifulde levnedsskildringer væk. De er resultatet af mange intense arkivstudier og en kæmpearbejdsindsats. Oplysninger, der hidtil har været gemt under arkivstøvet, er blevet gjort tilgængelige, især da bogens udmærkede personregister letter adgangen til det omfattende materiale, der spredes ud over hele bogen. Men enhver, der ikke lader sig afskrække af en udførlig, velfunderet og tætpakket historisk fremstilling, enhver, der er villig til selv at yde en indsats for at udvide sin viden om Slesvigs fortid, vil have et vældigt udbytte af at arbejde sig gennem dette værk. Har forfatteren ikke lov til at stille krav til læseren? Er det ikke uretfærdigt at forlange, at en bog, der er summen af et langt forskerliv, skal være letkøbt læsning? Jeg er ikke engang sikker på, om det havde været en god idé at samle alle præstebioграфier i et tillæg, selv om bogen nok var blevet mere læservenlig.

A. Nyholm kortlægger med største præcision begivenhederne i de år, der er knudepunktet i Slesvigs nationalpolitiske udvikling, han gør det under et kirkehistorisk aspekt – og han gør det overbevisende. Det er lykkedes for ham at belyse og forklare årsagen til den nære forbindelse mellem religion og politik, der kendetegnede den slesvigske gejstlighedens holdning under konflikten mellem ejderpolitik og slesvigholstenisme.

I Slesvigs stift stammede i 1848 13 af de i alt 237 fungerende præster fra kongeriget. 211 præster havde kun studeret i Kiel, 9 havde fået deres uddannelse både i Kiel og København, mens 17 var blevet uddannet alene i København, og disse var alle ansat i det dansktalende Nordslesvig.

Det er afslørende tal, der umiddelbart gør det forståeligt, at det store flertal af præster i Slesvigs stift under Treårskrigen tog stilling mod Danmark og det danske styre i Slesvig. Dertil kom en stærk »slesvig-holstensk« faktor inden for kirken, en slags »historisk ret«: siden 1542 havde en fælles kirkeordinans knyttet de to statsretligt adskilte hertugdømmer Holsten og Slesvig sammen til en slesvig-holstensk »landskirke«, der i 1848 sorterede under den i 1834 oprettede slesvig-holstenske fællesregering på Gottorp. Kirkens organisation talte altså mod de danske bestræbelser, der gik ud på at løse det tysk-holstenske greb om Slesvig. København rørte ved et fællesskab, der set med slesvig-holstenske øjne, var historisk begrundet.

Forfatterens hovedemne er imidlertid en tredje problemkreds: datidens religiøse brydninger og deres betydning for præsternes nationale sindelag og politiske stillingtagen.

I 1848 tørnede to tidsaldre sammen. På det politiske felt mødtes oplysningstidens verdensborgeridé med nationalstatsideologien, og på det religiøse område stødte rationalismen og de romantiske vækkelsesbevægelser sammen. Både nationalstatsideen og den religiøse fornyelse kom syd fra, de

kom fra Tyskland – og fra universitetet i Kiel, hvor de havde taget deres begyndelse omkring 1815.

I 1848 var der endnu 40 af Slesvigs stifts gejstlige, der havde studeret i Kiel-universitetets rationalistiske periode før 1815. En del af dem stod uforstående og famlende over for de politiske begivenheder under Treårskrigen. De forstod ikke det nationale modsætningsforhold. For dem bestod menneskeheden først og fremmest af individer, for hvem målet var udvikling af personligheden til lykke for dem selv og til berigelse for hele menneskeheden. Denne menneskehed bestod ikke af nationer, men af verdensborgere.

Hos den unge generation gik religion og nationalisme godt i spand. Tyskland repræsenterede det moderne, var fremtiden. Danmark og dansk teologi stod for den afskyelige rationalisme. De unge teologer havde lært af Schleiermacher, at kirken måtte være national og forlange af sine medlemmer, at de følte sig som et led i det nationale fællesskab. Langt den største del af den slesvigske gejstlighed var på grund af sin herkomst og uddannelse tyskpræget, den var både tysktalende og tysksindet. De mest begavede slesvigske præster følte sig hjemme i Tysklands nye vækkelsesbevægelser og i de tyske kirkelige samlingsbestræbelser. Af Dahlmann havde de desuden lært, at Slesvig-Holsten var en udelelig enhed, som af »tyskheden« var knyttet til den kommende tyske nationalstat. Flertallet af de slesvigske gejstlige var tysk-slesvigholstensksindede.

Disse gejstlige var bindeledet mellem statens øverste myndighed og folket. A. Nyholm gør opmærksom på, at præsternes indflydelse dengang var langt større, end man i nutiden almindeligvis forestiller sig: Det var gennem præsterne, at øvrigheden talte til befolkningen, og præsten formidlede de udensogns nyheder. Præsten var en autoritet; menigheden så i alle ting, også i de politiske, hen til præsten. Han afgjorde, hvad der efter Guds ord var ret eller uret.

Det er altså oplagt, at en undersøgelse af den slesvig-holstenske bevægelse må tage hensyn til de kirkelige aspekter. Og A. Nyholm gør det fyldestgørende. Han viser endda dette aspekts utallige individuelle småtræk. Han skildrer, hvordan præsterne i det sydlige Slesvig – i overensstemmelse med deres menigheder – kunne gå ind for en konsekvent slesvig-holstensk linie, og hvordan slesvig-holstensksindede (og lunkne) præster i det nordlige Slesvig tilpassede sig menighederne, når de tilkendegav deres danske sindelag.

Skildringen af den modsætnings- og hændelsesrige nationale kamp, som den slesvig-holstenske landskirkes gejstlige i Slesvig førte mod deres danske konge-hertug under Treårskrigen, er blevet et stort værk. Bogen er ikke let læsning, men den er et fremragende arbejdsredskab. Og det er efter min mening det væsentlige.

Johann Runge

Hans J. Muusmann: Stavedskov, Ejstrup, Kragelund
 Historisk Samfund for Sønderjylland 1980. 189s., ill.

Man kunne have givet bogen titlen: Fra grænse og til grænse.

Hans J. Muusmann var født ved den gamle grænse eller Kongeågrænsen den 29. februar 1896. Hans far forpagtede på dette tidspunkt Frifelt kro med tilhørende landbrug. Kroens ejer var den kendte tyske sognepræst og politiker, Johannes Schmidt, Vodder, der i enhver henseende kunne mere end sit Fadervor. Muusmann uddannedes ved landbruget, besøgte Vallekilde Højskole, der uddelte masser af åndelig føde, men frugale måltider, og denne kontakt med kongeriget gav kort efter hjemkomsten i 1914 mod til at vende illegalt tilbage til Danmark for at undgå en indkaldelse til tysk krigstjeneste. Da grænsen i 1920 flyttedes sydpå, ville skæbnen, at Muusmann blev trukket med. Han købte en gård i Kragelund, Bov Sogn, og i den følgende menneskealder var han med til at præge såvel den materielle som den nationale udvikling i dette store, magre og tyndtbefolkede grænsesogn.

Dette er i korte træk en »Blå Bog« over forfatteren af den foreliggende erindringsbog, der føjer sig fint, folkeligt og oplysende ind i Historisk Samfunds skriftrække »Sønderjyske Levnesløb«. Det er en serie, der kalder på mere end det rent biografiske stof. Et tidsskildre skulle gerne følge med, og det gør det i Muusmanns tilfælde. De to gange, man følger ham »fra grænse og til grænse«, er væsentlige skildringer af den såkaldte overgangstids historie, og det er naturligvis spændende at følge en sønderjysk soldat på den illegale og livsfarlige flugt over Kongeåen.

Også beretningens åbenhed og objektivitet bør fremholdes. M. kalder en spade for en spade – også når den er tysk. M. har en del tilovers for førnævnte pastor Schmidt, der blev det tyske mindretals folketingsmand efter Genforeningen. Det lidt pikante forhold, at en præst også var kroejer, går forfatteren ikke ind på, men han vil være ved, at Schmidt var »en storartet mand« at være forpagter hos. Om den kirkelige betjening hedder det, at der tre søndage om måneden blev prædikeret på »et smukt dansk« i Vodder kirke. Præsten søgte at vinde befolkningen på en folkelig måde. De fattige nybyggere i Gånsager og Arrild moser, som embedsbroderen i Skærbæk, pastor Chr. Johs. Jacobsen, havde lokket til egnen som led i sin lyssky, tyske koloniseringspolitik, gik aldrig forgæves efter hjælp hos J. Schmidt i nabosognet. Den form for fortykningsværk skabte skel i befolkningen, konstaterer M. Det samme gjorde »missionsskellet«, konfrontationen mellem de forskellige kirkelige retninger.

Helt galt var det i den præstiske skole. Den frivillige og af læreren ildsete danske religionsundervisning blev som en straf lagt i forlængelse af den

ordinære skoletid. En lærer, der stammede fra Flensborg, pryglede løs på børnene ved enhver lejlighed eller kylede bøger i hovedet på dem, så det gav næseblod. Det kostede ham til sidst embedet, da en dreng var blevet tortureret i den grad, at han måtte til læge. Meget betegnende blev denne børneplager senere slagter!

Når M. ikke ville trække i den tyske trøje, havde han det ikke efter fremmede. Hans bedstefar havde det bogstavelig talt med tyskere, som bonden i H. C. Andersens eventyr »Lille Claus og store Claus« havde det med degne. Sønesønnen lader den gamle Peder Muusmann træde lyslevende ud af historien som én af de sidste overlevende fra bondeopstanden i Brøns i krigsåret 1848. Her blev den gamle hårdt såret af sabelhug fra holstenske dragoner. Resten af livet fortalte røde striber i et pilskaldet hoved om den blodige træfning – »ej minde om en glimredag, kun om et trofast hjerteslag«, som mindestenen i Brøns fortæller. Da Peder Muusmann lå for døden, skulle hans ældste sønnesøn, der var tysk soldat, tage afsked med ham. Dårligt havde den døende fået øje på den uniformerede soldat, før han råbte: »Tag de klude af!«. Og dette skete, selv om det nok var imod reglementet.

Efter en brand overtog M.s far gården Stavedskov. Dette stednavn forklarer det første ord i bogens kedelige titel, der kunne være taget fra en rutebilkøreplan. Næste station blev i god overensstemmelse med titlen Ejstrup ved Kolding. Nu var det om at slå sig igennem for en desertør, thi bordet stod ikke dækket i Danmark. I begyndelsen blev de flygtede sønderjyder godt modtaget, men der blev jo efterhånden temmelig mange af dem. Stemningen slog om, og i årene 1917–18 kunne man støde på annoncer i grænsebladene, hvor der stod: Karl søges (ikke sønderjyde!). M. beklager sig dog ikke, men betegner disse venteår som de bedste i hele hans tilværelse. Den grundtvigske bevægelse havde han mødt på Vallekilde og senere på Antvorskov Højskole. Som tjenestekarl i Danmark lærte han Indre Mission i den strenge form at kende.

Efter en sviptur til Norge blev det så endelig afstemnings- og genforenings-tid i Sønderjylland. Allerede i 1920 købte M. en gård i Kragelund, i og for sig ikke af nationale grunde, men fordi tyske landmænd holdt udsalg. Nogle skuffede ville sydpå. Det var en fattig og øde egn, M. kom til. Padborg, der først nu blev stationsby, var kun en klat huse og slet ikke i stand til at tage imod de blå danske grænsegendarmere, der foreløbig fik station i Fårhus. For de tilflyttede landmænd blev det en pionértid, også på det åndelige område. Her udviklede M. sig til at blive en foregangsmand, specielt med henblik på læplantning, afvanding og kultivering efter dansk mønster samt oprettelse af nye mejerier. Sådan noget medfører gerne tildeling af tillidsposter, og disse fulgte da også slag i slag. Som formand for Fårhus mejeri virkede M. ivrigt for

en sammenslutning af Bov sogns mejerier, der gennemførtes i 1949. Han blev også lokalformand for LS og deltog som sådan i det berømte bondetog til København i 1935.

Optegnelserne slutter i 1973 med de oprigtige ord: Hvor har vi det godt i vort lille Danmark! Profetisk udtrykker forfatteren tvivl om, hvor længe den velfærd kan vare ved. »Kan vor arme krone i længden holde til dette pres? Vi ældre fra den gamle skole forstår det ikke!« Tre år senere døde Hans J. Muusmann. Han oplevede at få ret, men havde dog kendt både dårligere og farligere tider.

Erindringer skal gerne kunne tale for sig selv. Alligevel er redigeringen ikke uden betydning. Der havde været grund til at bringe en kort præsentation af forfatteren sammen med et fotografi, enten i et forord eller på bogklappen, hvor der er plads nok. Man savner endvidere en ordliste eller et noteapparat til forklaring af specielle udtryk såsom »normalkrave«, »kainit«, »Thomas-slagge« (begge dele kunstgødning). »Seredella« (græsfrø), »demat« (vest-slesvigsk mål), »Höfeverwaltungsgesellschaft« o.s.v. Tyske sætninger bør oversættes. Til gengæld er det overflødigt at bruge den dobbelte form »ridende dragoner«. Titlens ret ukendte stednavne kunne have været vist på et kort. Tekstens kun strejfede historiske begivenheder, bondeslaget ved Brøns, Landeværnets indsats o.s.v. burde et lokalhistorisk udgivelseskab have ridset op leksikalt.

Disse få kritiske bemærkninger er bl.a. gjort med henblik på de yngre generationer, der helt naturligt ikke kan have et direkte forhold til begivenhederne, og som har vænnet sig til at blive forkælet af de kommer-cielle forlags læservenlige vejledning. Nærværende skriftrække er et godt udgangspunkt for gennem anvendt pædagogik at lade forfatterens private oplevelser belyse en historisk epoke gennem et skønsomt supplement med redaktionelle kommentarer og relevant billedstof.

Eskild Bram

Bognyt

Nye arkivfortegnelser fra Landesarchiv Schleswig-Holstein på Gottorp slot.

I serien af arkivfortegnelser udgivet af landsarkivet i Slesvig, som startede i 1975 (se Sønderjyske Årbøger 1979 s. 246), er i 1979 udsendt en fortegnelse over konsistoriet i Ratzeburg og som bd. 8 i 1980 en fortegnelse over landråds- og kredsudvalgsarkivet fra Steinburg kreds (abt. 320). Selv om denne kreds ligger i det sydligste Holsten, er der akter af interesse for Nordslesvigs historie. Her kan man finde akter vedr. indsamlingen til Bismarck-mindesmærket på Knivsbjerg 1896, vedrørende støtte til tyskheden i Nordslesvig 1909–35 og vedr. Wohlfahrts- und Schulverein für Nord-schleswig og privatskolen i Tinglev 1919–44.

L.N.H.

Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden, 7. bind, 1979–80, 334 s.

I 1886 startede Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte udgivelsen af de middelalderlige kilder til Slesvigs og Holstens historie, og i årene 1962–71 udkom bd. 6, som omfatter tiden 1376–1400. Et udførligt sted- og personregister hertil er nu udsendt som bd. 7. Den tilsvarende danske kildeudgave, Diplomatarium Danicum, med oversættelse i Danmarks Riges Breve, dækker endnu ikke perioden 1376–1400, og derfor er Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden bd. 6 endnu et uundværligt værk for danske middelalderhistorikere. Bind 7, registret, gør det nemmere at benytte denne betydningsfulde kildeudsamling.

L.N.H.

Litteratur om Slesvig – et udvalg af bøger indgået i Den slesvigske Samling 1972–1978. Udarbejdet af Viggo Böhrnsen Jensen. Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1979. 109 s. Ill. I kommission hos Padborg Boghandel.

Katalogen fortsætter den tidligere udsendte, der dækkede perioden 1964–1971, som var udarbejdet af Gert Fabrin. Den vil for årbørgernes læsere især være til hjælp ved rekvisition gennem eget bibliotek og giver samtidig et indtryk af Den slesvigske Samlings righoldighed. Samlingen, der også omfatter pjecer og særtryk, rummer godt 22.000 bibliografiske enheder. Katalogen bringer gengivelse af nogle af de spændende billeder, der er indgået til billedsamlingen; denne omfatter idag ca. 15.000 historisk-topografiske billeder fra Sydslesvig og ca. 5.000 portrætter.

K.F.

Bonedagbøger – kilder til dagliglivets historie. Introduktion og registrant ved Karen Schousboe.

Udgivet af Institut for europæisk folkelivsforskning, Brede, 1980, 169 s.

Interessen for dagliglivets historie, for skik og brug, levevilkår og økonomiske relationer vinder frem i disse år. Gælder interessen bøndernes levevilkår, er få kilder af større betydning end bøndernes egenhændige regnskabs- og optegnelsesbøger. Disse er bevaret i ret stort antal fra hele landet, men flest og ældst er de sønderjyske, som især findes i landsarkivet i Åbenrå. Karen Schousboes værdifulde bog registrerer og omtaler 270 bonedagbøger fra hele landet, men heraf er alene 91 fra Nordslesvig. Mens kongerigske bonedagbøger først synes at forekomme fra 1700-årene, optræder de nordslesvigske allerede fra 1600-årene, og de var længe de mest avancerede. I disse dagbøger fortæller bønderne om det daglige arbejde, om handelsforbindelser, om tjenestefolkene, om vejret, offentlige ydelser og slægtens historie. De er regnskabsbøger og levnedsskildringer. Materialet spænder fra Fladsten-bogen fra Løjt (1580–1788) over storbonden og handelsmanden Peter Beyers regnskabsbøger fra Skastgård 1680–1885 til Christen Hanssens regnskabsbøger fra Nørremølle 1813–45, for blot at nævne nogle få eksempler. Denne bog, som er udstyret med gode registre, og som omtaler hver enkelt af disse værdifulde bøger, åbner for et hidtil kun lidt benyttet materiale, hvis betydning for studiet af den sønderjyske landbefolknings historie ikke kan overvurderes.

L.N.H.

Claus Scharf und Hans-Jürgen Schröder: Die Deutschlandpolitik Grossbritanniens und die Britische Zone 1945–49.

Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung Universalgeschichte. Beiheft 6. Franz Steiner Verlag (Wiesbaden 1979). 186 sider.

Fra tysk side er der i det sidste tiår sket voldsomme fremskridt med hensyn til udforskningen af Tysklands efterkrigsudvikling. Institut für Zeitgeschichte i München har været en meget vedholdende motor og inspirator i dette meget komplicerede arbejde, der let tilsøres af de ideologiske felttog, der føres på begge sider af den tyske delingslinje. Et spændende led i denne store udfordring er udgivelsen af den store *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*. Den skal omfatte hele perioden 1945–80 med fem bind og redigeres af Karl Dietrich Bracher, Theodor Eschenburg, Joachim C. Fest og Eberhard Jäckel. Af særlig relevans for os bliver naturligvis ikke mindst Eschenburgs bidrag om den allierede besættelsespolitik 1945–49.

Men også det her foreliggende samleværk med afhandlinger om forskellige sider af britisk Tysklandspolitik har betydelig interesse. Kun i sin samlede Tysklandspolitiske sammenhæng kan den britiske politik efter 1945 i Sydslesvig og Holsten forstås, og de syv afhandlinger samlet her giver et grundlag for en betydeligt mere nuanceret vurdering af besættelsespolitikken på de forskellige felter. Der vil naturligvis være mange interessante områder tilbage, efterhånden som mere britisk og tysk kilde-materiale bliver tilgængeligt, men den foreliggende publikation er et meget stimulerende oplæg i den løbende forskningsdebat.

A.T.L

Julius Feddersen: Die Grenzlandpolitik Friedrich Wilhelm Lübkes.

Dissertation, Julius-Maximilian-Universität Würzburg 1979. 509 sider med bilag.

Denne tyske afhandling om F. W. Lübkes grænsepolitiske indsats omfatter en biografisk skitse samt en omfattende analyse af den nationalpolitiske udvikling syd for grænsen 1945–54. Afhandlingen har som bilag et længere interview med tidligere ministerpræsident Kai-Uwe von Hassel om Lübke og om von Hassels egen grænsepolitik. Julius Feddersen har bearbejdet et meget omfattende kildemateriale fra tyske politiske partier, institutioner og grænseorganisationer. Den er et nyttigt supplement til den eksisterende tyske produktion, selv om den ikke erstatter en egentlig Lübke-biografi. Der anvendes også en hel del danske fremstillinger, selv om Dr. Feddersens grundholdning og fortolkninger bærer præg af traditionel tysk tankegang.

A.T.L.

H. E. Sørensen: Bredebro gennem 75 år.

Forlaget Melbyhus, Skærbæk 1979, 128 s., ill.

Bogen er udgivet af L. Nielsen Jepsens Spændtræfabrik og Tømmerhandel A/S i anledning af firmaets 75 års jubilæum. Den lokalhistorisk interesserede har grund til at sige firma og forfatter tak for den måde, opgaven er blevet løst på. De store spørgsmål fra perioden er skildret udførligt: brydningen mellem dansk og tysk fra århundredeskiftet op til 1914, forholdene under den første verdenskrig, afstemning og genforening, vanskelighederne i 1920'erne og 1930'erne, besættelsestiden og den ændring i Bredebros fysiognomi, der på grund af industrialiseringen er sket gennem de sidste 20 år. Mange steder er det lykkedes at få primære udsagn frem; humoren har fået sin plads også. Bogen er stofmættet som få lokalhistoriske skildringer og særdeles velskrevet; blandt illustrationerne er der spændende enkeltheder, som billedet side 75 af den russiske krigsfange, der under 1. verdenskrig med studeforspændt vogn, kørte mælk fra Harres til Bredebro. Det jubilerende firma har fået den plads, det tilkommer, og ikke mere, som et vigtigt led i den industrielle udbygning af det lille bysamfund, det ligger i.

K.F.

Brændstrupbogen.

Udgivet af Brændstrup Hjemstavnsforening. 1980, 204 s., ill.

Bogen må med sine mange afsnit betragtes som en foreløbig rapport fra hjemstavnsforeningen om indsamlet stof. »Hjemstavnshistorien kan ikke afsluttes på et bestemt tidspunkt, men vil løbe videre, så længe der er et arbejdende og virksomt samfund,« siges der i forordet. Men her er fastholdt en række væsentlige træk fra livet i Brændstrup kommune i Rødding sogn, overvejende fra tiden efter 1864. Hans Kaus skildring »Fra kampen mellem dansk og tysk« (1908) er genoptrykt og følges op af Thora Constantin Hansens skildring fra genforeningstiden, hvor hun opholdt sig på Brændstrupgaard, mens Johs. Burgdorf skriver om modstandsgruppen i Brændstrup

1940–45. Skolens historie skildres grundigt, og der er biografier over tre betydelige brændstrupper: missionær Peter Paulsen, gårdejer Olav Fink og lærer Chr. Seeberg, hvis dialektdigtning finder omtale og bringes med eksempler. Mange andre emner er taget op. Et meget interessant og charmerende afsnit er viet amtsbanegården. – Bogens anden halvdel rummer en fortegnelse over alle Brændstrupejendomme med deres ejerforhold op til 1. januar 1980. Bogen er rigt illustreret.

K.F.

Peter Hansen: Småglimt fra Hellevad sogn.
Tinglev Bogtrykkeri. 1980. 95 sider, ill.

Forfatteren, pens. førstelærer Peter Hansen, gør i sit forord opmærksom på, at dette ikke er bogen om Hellevad sogn, men egentlig tænkt som svar til spørgelystne elever fra sognets lejrskole. Den er dog blevet til meget mere og giver en mængde stof, samlet gennem et langt liv på stedet. Sognets geologi og arkæologi gennemgås, den rige sagnskat fremdrages, således sagnet om »Kløver Es«. Vandmøllen og familien Jacobsens tilknytning til den skildres, ligesom det lokale sprog analyseres. Sociale og erhvervsmæssige forhold har fået deres kapitel. – Om 9. april 1940 berettes det ejendommelige træk, at National Forenings bestyrelse om eftermiddagen gav kaffe på »Kløver Es« til de soldater, der var kommet cyklende fra Bredevad, medbringende to tilfangetagne tyske soldater. Kaptajn Bartholdys tale ved denne lejlighed er refereret efter dagbogsnotat. Som medforfatter har Peter Hansen haft pastor Peters-Lehm, der har skrevet om kirken, og fhv. førstelærer Peter Høier, der har skrevet et fyldigt kapitel om skolernes historie.

K.F.

Løgumkloster-studier 2.

Udgivet af Refugiets kulturforening og Historisk forening for Løgumkloster kommune. 1980. 129 s., ill.

Disse studier, der er udgivet med mag.art. Niels Sterum som hovedredaktør og under medvirken af Frede Gotthardsen og Jens Kr. Krarup, tager sit udgangspunkt i det stof, kloster og kirke frembyder, men rummer også almindeligt kulturhistorisk stof fra egnen og videre ud. I dette hæfte findes således en artikel om de seneste arkæologiske udgravninger ved Øm kloster af Ole Schørring, der med udgangspunkt i dem beskæftiger sig med dateringen af de middelalderlige klosteranlæg og fremhæver, at nye udgravninger i Løgumkloster vil være ønskelige, bl.a. til datering af den nedbrudte vestfløj. Jürgen A. Wissing følger gennem inventarlistes fra 1566 og 1587 klostrets anvendelse efter dets nedlæggelse i 1548 under henholdsvis hertug Hans den Ældre og hertug Adolf af Gottorp. Niels Sterum bringer en redegørelse for udgravningen af stenaldergraven på Søgård Søndermark ved Bredeådal og står tillige for oversættelsen af Løgumklosterkapellanen Kruckenburgs Løgumklosterbeskrivelse fra 1797, et i historisk henseende usikkert dokument, præget af rationalistisk tankegang. Ingelise Selstrup har samlet jernbanerindringer fra Løgumklosteregnen. Man finder både oplysning om jernbanernes betydning til skiftende tid

(amtsbanen Åbenrå-Løgumkloster 1901-1926 og statsbanen Rødekrø-Løgumkloster 1927-1936), om arbejdet ved og på banerne og et stort anekdotisk stof, knyttet til de mange stationskroer. Der ligger et imponerende indsamlingsarbejde bag denne artikel, og man sidder med en fornemmelse af, at det er i sidste øjeblik, det er blevet gjort. Løgumkloster-studier 3 er bebudet udsendt. Den allerede eksisterende righoldige litteratur om Løgumkloster finder herved et godt supplement. Er det ikke lidt pessimistisk at nøjes med et oplag på 450 eksemplarer?

K.F.

H. E. Sørensen: Håndværk og handel i Skærbæk gennem 100 år.

Udgivet af Skærbæk Håndværker- og Handelsstandsforening. Skærbæk 1981. 128 s., ill.

Skærbæk-egnen er dyrket flittigt i de senere år. I hurtig rækkefølge er udkommet bøger om Rømø, om Skærbæk kirke og Brugsforening, om Landboforeningen for Skærbæk og Omegn, og den berygtede pastor Jacobsen har fået en slags »renæssance«. Nu har Skærbæk Håndværker- og Handelsstandsforening i anledning af 100-året for stiftelsen i 1881 udsendt en jubilæumsbog af den flittige H. E. Sørensen.

Forfatteren tegner på grundlag af foreningens arkiv, materiale i landsarkivet og lokal mundtlig tradition, samlet især hos den vidende hjulmager Niels Jensen, et billede af foreningen og Skærbæks næringsliv gennem det forløbne århundrede. Udviklingen op til 1. verdenskrig skildres især gennem en omhyggelig omtale af alle næringsdrivende. Men også de større linjer i næringslivets udvikling er trukket op. Den nyere tid er anskuet gennem foreningens forhandlingsprotokoller. Resultatet er blevet en indholdsrig, til tider humørfyldt, personal- og lokalhistorie, hvor hele det lokale galleri af personer og virksomheder passerer forbi. Sammen med de gode og sjældne billeder er der skabt en guldgrube for den lokalt interesserede, og bogen samler megen værdifuld mundtlig overlevering, som ellers let kunne være gået tabt.

Meget prisværdigt er der her taget hul på en periode, som hidtil var næsten urørt af historikerne. For tiden op til 1. verdenskrig har forfatteren med held forsøgt at skildre den erhvervsøkonomiske udvikling i længere perspektiv. Kun skade, at disse afsnit trods alt er kommet til kort over for den person- og firmacentrerede opbygning, der sine steder får karakter af en materialesamling. Dog kan dette nok forklares som et offer bragt på festskriftgenrens og den lokale læsers alter, et offer, som sikkert stærkt øger bogens lokale popularitet.

L.N.H.

Werner Christiansen: Tønder Huse - Tønder Slægter.

Udgivet i anledning af Tønder Sparekasses 160 års jubilæum. 1980. 120 sider, ill.

Tønder Sparekasse har i ovennævnte anledning draget omsorg for, at en række artikler i lokale dagblade fra den kyndige og flittige lokalhistoriker Werner Christiansens hånd er blevet genoptrykt.

De aftenegner et omfattende billede af livet i Tønder og de slægter og personer, der prægede det, især i tiden omkring århundredeskiftet, og udgør med nævnte tidsbegrænsning en hel lille byhistorie i sig selv.

Bogen må være til lige glæde for gamle tøndringer, der fra mundtlig tradition, kender noget til tingene, og de mange nye borgere, der måtte ønske at kende deres bys umiddelbare fortid. Værdifuld er den selvbiografi, der på forordets plads, indleder den smukke lille bog. Her redegør forfatteren for, hvordan hans historiske interesse er opstået og vokset, og der gives et nænsomt billede af fødesognet Hjerpsted.

K.F.

1880–1980. Plaetner Stiftelsen, Flensborg.

Redigeret af Franz Wingender, Flensborg 1980, 36 s. ill.

Der er i det lille skrift gjort rede for Plaetnerslægtens betydning, naturligt koncentreret om stiftelsens donator Jacob Peter Plaetner, der ud fra sin livsførelse og sociale indsats fik tilnavnet »Den barmhjertige broder«, og de to første bestyrelsesmedlemmer broderen Franz Wilhelm Plaetner og svogeren Johannes Matzen. Stiftelsens forhold til forskellige tider er skildret, herunder virkningen af de totale økonomiske sammenbrud, den har været udsat for. Gustav Johannsens mindeartikel over Jacob Plaetner fra Sønderjydske Aarbøger 1894 er genoptrykt in extenso.

Wingender omtaler modsætningsforholdet mellem Jens Jessen og Jacob Plaetner: »Jessen ville kampen, men Plaetner var et godt eksempel på den danske flensborger, som helst ville leve i fred med sin tyske nabo og ikke 'have modhu til det tyske sprog'«. Plaetner, der fra 1864 bevidst brugte det danske sprog og søgte den danske gudstjeneste i Helligåndskirken, lod sætte tysk indskrift på Plaetnerstiftelsen og Plaetnerasylet i Riddergade. Også indskriften på hans gravsten på Den gamle kirkegaard blev sat på tysk. – Besøgende ved Plaetners grav kan passende læse Wingender som introduktion til besøget.

K.F.

13. november 1930 – 50 år dansk skole i Slesvig by.

Tryk: Dansk Ungdomssekretariat. 1980. 24 sider, ill.

13. november 1930 begyndte 16 børn dansk skole i Slesvig. Naturligt nok har hovedbidragyderen pastor Jens Svendsen koncentreret sin fremstilling om de første vanskelige, men spændende år i en stærkt medlevende skildring. Over 17 fotos og deres billedtekster følges udviklingen op, og der bliver plads for Jørgen Maibom til at tegne et markant portræt af Svend Johannsen. Hæftet er vel især tiltænkt forældre, elever og tidligere elever. De to første kategorier kender naturligvis de nutidige forhold på byens to store skoler (1980: 585 elever); men man kunne godt have ønsket sig dem fastholdt her; for hæftet bør i al dets lidenhed noteres som et væsentligt skolehistorisk bidrag.

K.F.

Ernst Schlee: Die Stadt Schleswig in alten Ansichten.

Schleswiger Druck- und Verlagshaus. Slesvig 1979. 130 s.

Bogen, der er udgivet af Selskabet for Slesvigs byhistorie, er en stærkt genarbejdet

og udvidet udgave af professor, Dr. Schlees gamle værk. Der er gengivet et omfattende billedmateriale, der kommenteres kort og klart. Man glæder sig over fremragende boghåndværk, og stoffet er ordnet på en så overskuelig måde, at bogen bliver et godt hjælpemiddel for den, der vil besøge byen. At slottet Gottorps historie følges op, er en selvfølge, men også om de mere ydmyge lokaliteter er der oplysning at finde. Bogen vil være lige nyttig for turister og den lærer, der skal forberede en ekskursion til byen. Det betydelige nye stof, især af arkæologisk karakter, der i disse år dukker frem til belysning af Slesvigs historie, gør jo et besøg i byen særligt attraktivt.

K.F.

Oversigt over årsskrifter og periodica

udgivet af lokalhistoriske foreninger og arkiver i Sønderjylland 1980/81.

Bedsted

Brudstykker af Bedsted Sogns Historie. Samlet, bearbejdet og udgivet af Henning Haugaard.

Nr. 1. December 1980. Indhold: Bedsted sogn – Præstegårdens historie – Angående huset Sivkrovej 29 – Kirkebogsnote – En barnemishandlerse i Bedsted – Udstykningen af Gravlund Mark i 1950-erne – Bageriet i Bedsted – Rimet om Jørgen Brand – Sogne oplysninger fra 1837 – J. Th. Lundbyes død – Forvarsel om Lundbyes død – Sagn om vættesmed i Mårbæk Bjerg – Sagn om kirkeklokken, der menes støbt i Helligdal – Avisnoter. Nr. 1. April 1981. Indhold: Byremse – Kirkestatistik for 1980 – Kirkegade i Bedsted omkr. 1915 – Bebyggelsen i sognet gennem tiderne, om landsbyernes alder, deres navne og betydning – Det stod i avisen – Skoleforhold i degn Jepsens tid – Studehandel – Første verdenskrigs optakt, og Nic. C. Niensens sidste dage i embedet set i belysning af hans egne dagbøger – Vejvisersten fra 1785 – Begravelseskik i Bedsted i 1700-tallet – Dødsvarsel af roser – Sagn om oprindelse af landsbyernes navne – Sagn om brandtræer.

Skrifterne fås ved henvendelse til Henning Haugaard, Magnolievej 11, 6000 Kolding. Telf. 05 53 17 61.

Bov

Fra Bov Museum.

Udgivet af Historisk Samfund for Vis herred.

Årgang 3. 1980. Indhold: Knud Jensen: Om Bov sogn – R. P. Sørensen: Bevar vore forter – A. P. Paulsen: Træk af Bov skoles historie – Knud Jensen: Omstrefjende folk og dramatiske hændelser – Knud Jensen: Natvægtene i Bov – Knud Jensen: Bygaden i Bov – Knud Jensen: Efterskrift til kostebindere – Knud Jensen: Jacob Jørgensen i Pluskær. Skriftet fås ved henvendelse til Thorvald Larsen, Østerløkke 13, 6330 Padborg. Telf. 67 19 14.

Broager

Broagerland.

Udgivet af Lokalhistorisk forening for Broagerland.

Nr. 1. 1980. Indhold: Peter A. Petersen: Udstykningen og udflytningen i byerne

Mølmark og Broager – Svend Hollensen: Sagn og gamle fortællinger fra Broagerland – Peter Nissen: Udstykningen af Krammark – H. Hüttmann: Gæstearbejdere for 100 år siden – Svend Hollensen: Smølvold – Peter A. Petersen: Broager Vandværk – Lokalhistorisk forening for Broagerland.

Skriftet fås ved henvendelse til Ihles Bogtrykkeri, Storegade 23, 6310 Broager. Telf. 44 11 00.

Ensted

Ensted kirkesogn i Aabenraa kommune.

Udgivet af Johannes Heinsen og Johannes Bondesen.

Nr. 1. 1980. Indhold: Minder i Ensted kirkesogn fra 2. verdenskrig 1940–45 – Minder fra 1. verdenskrig 1914–18 – H. S. Lindahl: Stubbæk frivillige Brandværns historie – Studediger i Ensted kirkesogn – Vejenes historie i Ensted kirkesogn – Oldtidsminder i Ensted Kirkesogn – Sjøv i Ensted sogn 1942 – Skelsten i Ensted kirkesogn – J. Heinsen: Et hjørne i Ensted sogn – Fortidens lokalhistoriske arbejder – Nedrevne huse og gårde i Ensted kirkesogn – Oversigt over besiddere og ejere af Felsbækgaard.

Skriftet fås ved henvendelse til Johannes Bondesen, Wais 1, Stubbæk, 6200 Åbenrå, Telf. 66 33 06. Johannes Heinsen, Bygade 4, Stubbæk, 6200 Åbenrå, Telf. 66 37 45.

Gråsten

Historisk forening for Graasten by og egn

Nr. 6. 1980. Indhold: Poul Andersen: Buskmose – Poul Andersen: Fattigvæsen og fattiggård – Poul Andersen: Kværs forsamlingshus – Årets gang 1979.

Skriftet fås ved henvendelse til Poul Andersen, Munkemølle, 6300 Gråsten, Telf. 65 82 44.

Løjt

Det gamle Løjt.

Udgivet af Løjt Sogns lokalhistoriske forening.

Nr. 3. 1980. Indhold: Mads Lildholdt: Lillebanen mellem Løjt Land – Petrea Schmidt: Løjt frivillige Brandværn – Sophie Berg: Af Eschel Tofts visebog 1886 – Jes M. Holdt: En løjting sømands eventyrlige skæbne – Claus Claussen: Marcus Claussens dagbog – Petrea Schmidt: Stine Holm, en kvindeskæbne fra Løjt – Jes M. Holdt: Af Barsøs skolekrønike – Jes M. Holdt: Af Nørregadens historie – Petrea Schmidt: En kirkeko – Petrea Schmidt: En aftægtskontrakt fra 1842 – Jes M. Holdt: Fra 30-årskrigenes onde tid – Povl Reuter Jespersen: Brev fra sognefoged Hans Chr. Reuter til sin søn Hans M. Reuter – Petrea Schmidt: Det gådefulde billede – Petrea Schmidt: Af Jes Iversens sømandsbog 1863 – Hugo Lildholdt: Spramshus' gamle fisker – Anne Bundesen: Fra krigsårene 1914–1918 – Grethel Lildholdt: En ung sømands skæbne – Urban Schrøder: Fra skolemesterens bogreol.

Skriftet fås ved henvendelse til E. Bundgård, Nørrevang 26, Løjt Kirkeby, 6200 Åbenrå, Telf. 66 72 16.

Nybøl

Fra Nybøl sogn.

Udgivet af Hjemstavnsforeningen for Nybøl Sogn.

Nr. 2. U.å. Indhold: Jes Bladt: Nybøl Sogns Spare- og Laanekasse – Christen

Jørgensen: Vort sogn i en skelsættende tid – Peter Petersen: Jørgensgård – Peter Petersen: Nybøl vejr mølle – Christen Jørgensen: Nybøl kirkeklokker og klokkehuset – Christen Jørgensen: Et bondebryllup på Sundeved i 1800erne – Christen Jørgensen: Sundeved Frimenighed og dens kirke.

Skriftet fås ved henvendelse til Jes Bladt, Amtsvej 5, Nybøl, 6400 Sønderborg, Telf. 46 77 66.

Ullerup

Munin.

Udgivet af Ullerup sogns Hjemstavnsforening.

Nr. 11. 1980. Indhold: N. P. Thuesen: Gode gamle husråd mod forskellige sygdomme – Et lille fortællende digt fra Blans fra den tyske tid – N. P. Thuesen: En af de mange – N. P. Thuesen: Et brev – Peter Clausen: Peter Jessen. Danmarks første kvægavlskonsulent – Peter Clausen: Den gamle Avnbøløstenvej og Kineserhuset – N. P. Thuesen: Lidt af Ullerup Kommunes forhandlingsprotokol 1871/83 – N. P. Thuesen: Russiske krigsfanger i Ullerup og Brobøl under første verdenskrig 1914/18 – N. P. Thuesen: Een af dem, der rejste – Ib Andersen: Oprindelsen til slægten Kaufmann i Blans.

Skriftet fås ved henvendelse til N. P. Thuesen, Kalvetoft, 25, Ullerup, 6400 Sønderborg, Telf. 46 13 46.

Varnæs

Varnæs Birk.

Udgivet af Varnæs Birks Borgerforening.

Nr. 6. 1981. Indhold: Peter Petersen: Varnæs 1710–1980 – Ib Andersen: Slægten Møller fra Blåmølle – Peter Petersen: Skålstenen fra stranden – Urban Schrøder: Nogle hidtil ukendte vers fra degn Gammelgårds ungdom – Peter Petersen: Erindringer – Ib Andersen: Ornumgård – Thomas Kaufmann: Glædesdagen med den dybe sorg – Ib Andersen: Hejmdal 1906–1907 – Ib Andersen: Varnæs Birks Borgerforening 1979–80.

Skriftet fås ved henvendelse til Svend Agertoft, Vodagergård, Nørskovvej 5, Varnæs, 6200 Åbenrå, Telf. 68 01 94.

Med denne oversigt over indholdet af de lokalhistoriske publikationer skulle kendskabet til disse blive udbredt. Historisk Samfund medtager i årbogen meget gerne oplysninger om, hvilke andre årsskrifter og periodica, der bliver udgivet.

Ib Andersen-Varnæs

Noter og nyt

Nekrologer

Tage Holm. 15.6.1911–6.1.1981

Den 6. januar 1981 døde pastor Tage Holm, forhenværende sognepræst i Vojens og Jegerup. Han blev begravet fra Haderslev Domkirke.

Tage Holm var født d. 15.6.1911 i Jebjerg i Salling. Faderen, Poul Holm, var grundtvigsk højskolemand. Børnene blev undervist hjemme. Efter et kort ophold i Askov flyttede familien til Sjælland. Tage Holms ungdomstid vekslede mellem forskelligt arbejde og skolegang. Han blev student i 1933 og samme år yngste lærer på Rødding højskole. Det var året, da Hitler kom til magten. Forstander Hans Lund arbejdede med sidste bind af Sønderjyllands historie og holdt foredrag om emnet. Tage Holm blev betaget af livet på skolen og forholdene i Nord- og Sydslesvig. Han blev i Rødding i 2 år: »Man lærer ved at undervise«, sagde han.

Pastor Tage Holm. (Foto i privat eje).

Han fortsatte på Københavns Universitet og blev teologisk kandidat i 1941, kom igen til Rødding og blev i 1943 kaldet til sognepræst i Skrave. Her havde forgængeren Niels Bundgaard virket samlende på sognet og sat en aktiv studiekreds igang. Tage Holm fortsatte dette arbejde. Krigens sidste dage i Skrave endte lidt dramatisk, og deri var også præstefamilien inddraget.

Pastor Tage Holm var en flittig mand og kunne til tider virke knuget over ikke at slå til. Men der er ingen tvivl om, at han var en stor prædikant og en god præst.

Den 10. februar 1948 foreslog pastor Holm at oprette en hjemstavnskreds i Langetved. En lignende var dannet i Københoved. De to kredse lod sig ikke forene. Pastor Holm skrev kirkens historie. I 1950 udkom Københovedbogen. Arbejdet med Langetvedbogen blev afbrudt, da han i 1955 blev præst i Vojens og Jegerup. Året efter blev amtsudvalgene under Historisk Samfund oprettet, og pastor Holm blev formand for Haderslev amt. Gennem 15 år gjorde Tage Holm der en stor indsats for Historisk Samfunds folkelige arbejde. De årlige egnsvandringer, udflugterne til udgravningerne i Ejsbøl, dyssen i Vedsted og gravpladsen i Aarup, samlede mange. Der var altid et godt samarbejde mellem pastor Holm og Hans Neumann, Haderslev museum. Inden for foredragsrækken deltog pastor Holm med foredrag om Frimenighedernes historie. Og enten hans foredrag var af kirkelig eller historisk art, var de omhyggeligt udarbejdet. Vi mindes i taknemmelighed Tage Holm, og hvad han har ydet.

Kresten Hansen

Anders Andersen 27.3.1889–22.6.1981.

I slutningen af juni 1981 døde tidligere missionær og sognepræst, Anders Andersen, og et virksomt og særpræget levnedsløb havde dermed fundet sin afslutning.

Anders Andersen var født i Rurup i Branderup sogn i 1889 og kom som fjortenårig til Breklum, hvor han i 1911 bestod den såkaldte missionseksamen, og efter ordination i Bevtoft blev han det følgende år udsendt til Breklum-missionens arbejdsmark i Jeypore i det østlige Indien. Han var her sammen med andre unge fra missionske kredse i Nordslesvig, der havde søgt til Breklum for at komme til at virke for kristendommens udbredelse.

Under første verdenskrig internerede englænderne i Indien straks i 1914 alle tyske statsborgere, men i 1916 fik missionærerne lov til at vende tilbage til deres hjemland. Anders Andersen var en kort tid præst i Augsburg, hvor han i 1917 fandt sin hustru, der fulgte hans gerning til sin død i 1973. Under krigen blev han sognepræst i Arrild i sin tørninglenske hjemstavn. Her var han fra 1917 til 1924. Den tidligere tyske missionsmark i Jeypore var alt i mens blevet overtaget af Den forenede lutherske kirke i Amerika, og den antog i 1924 Anders Andersen som missionær. Anders Andersen var sidenhen en drivende kraft i bestræbelserne for at få Det danske Missionselskab til at overtage missionsarbejdet i Øst-Jeypore, og fra 1931 til 1958 havde han derefter sit virke under DMS, under anden verdenskrig afskåret fra sin hustru og deres otte børn, der havde taget bopæl i Haderslev.

Haderslev blev derfor hans hjem efter pensioneringen som DMS-missionær, og her påtog han sig i en årrække et virke som hjælpepræst ved Gl. Haderslev kirke.

Anders Andersen var en naturbegavelse, og hans enestående sprog talent gjorde ham selvskreven som oversætter af Ny Testamente fra det græske grundprog til oriya, ligesom han også har oversat adskillige danske og tyske salmer, samt Luthers

Pastor A. Andersen. (Foto fra tiden i Arrild. Historiske Samlinger for Sønderjylland).

Katekisme og den Augsburgske Trosbekendelse til dette sprog, der tales af mange millioner i den nordøstlige del af Indien. En oversættelse af Gammel Testamente fra hebraisk til oriya nåede han ikke at få afsluttet, men en datter, der har sit virke i Indien, fortsætter dette arbejde. Hans betydelige virke som lærer ved den indiske præsteuddannelse bør ej heller lades uomtalt.

Som det så ofte sker for den, der har været borte fra det hjemlige miljø i mange år, blev Anders Andersen på sine gamle dage optaget af at søge sine rødder, og her bragte hans enestående sproglige kunnen og hans omhyggelige læsning af gamle håndskrifter ham videre end de fleste slægtsforskere. Således dukkede han en dag op i éns stue, medbringende en ny læsning af en vanskelig tekst (se: Sønderjysk Månedsskrift 1962, side 48). Det førte ham videre til et stort og påskønnet arbejde som udgiver af gamle og vanskeligt læselige sønderjyske/slesvigske tekster. Han har selv i forordet til sin første udgivelse fortalt om den »overrumpling«, han var blevet udsat for, men det blev en interesse, som han fastholdt til sine dages ende. »Jacob Fabricius den Yngres Optegnelser 1617-44« kom i 1964, »Johannes Oldendorphs Selvbiografi« i 1966 og »Quattuor Centuriæ Epistolarum, Provst Johannes Pistorius' Brevsamling 1541-1605(1614)« i 1971. Inden sin død nåede han desuden at afslutte en udgivelse af Hansborg-arkivets domme, forberedt af Caroline Emilie Andersen. En historisk interesseret læserkreds i Sønderjylland vil derfor altid mindes ham med taknemmelighed.

H. V. Gregersen

Det slesvig-holstenske landsarkivs tidligere leder, dr. Kurt Hector død.

På ny er en af de mænd, der har haft stor betydning for denne landsdels historiske arbejde, afgået ved døden. Den tidligere leder af det slesvig-holstenske landsarkiv, professor, dr. Kurt Hector døde den 11. april i en alder af 72 år, idet han var født i Heide den 20. januar 1909. Han fik i sin ungdom en grundig uddannelse som historiker og arkivmand. Han læste ved universiteterne i Tübingen og Kiel, sidstnævnte sted navnlig under professor Carl Petersens vejledning. Dissertationen: Die politischen Ideen und Parteibildungen in den schleswigschen und holsteinischen Ständeversammlungen 1836 bis 1846 blev udsendt som nr. 20 i Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, 1938. En bebudet fortsættelse af denne bog kom imidlertid ikke, idet Hector 1937–39 fortsatte sin uddannelse ved arkivskolen i Berlin-Dahlem og derefter blev ansat ved Staatsarchiv i Kiel. Han måtte som alle andre unge mænd med i krigen, blev krigsfange og kunne først nogen tid efter kapitulationen genoptage sit arbejde ved det i 1947 til Landesarchiv på Gottorp omdannede Staatsarchiv. Ved at samle og på ny tilgængeliggøre de evakuerede og splittede arkivmasser – et arbejde, som i efterkrigsårene måtte udføres under overordentligt vanskelige forhold, har han indlagt sig stor fortjeneste. Han tjente sig op i graderne og afløste 1963 dr. G. E. Hoffmann som direktør for Landesarchiv og forvaltede denne stilling med fremragende dygtighed til sin pensionering 1974. Sammen med kollegerne dr. Hoffmann og dr. W. Suhr udgav han 1953: Übersicht über die Bestände des schleswig-holsteinischen Landesarchiv in Schleswig. Denne summariske oversigt over Landesarchivs arkivalske skatte er senere blevet fulgt op af en række specialregistraturer, og blandt disse rager Kurt Hectors registrant over de gottorpske hertugers arkiver med sine to store bind på tilsammen 852 sider op som en gigant, jfr. min anmeldelse i Sønderjyske Årbøger 1979. Denne registrant, der først udkom et par år efter hans afgang, vil nok for kommende generationer af historikere leve videre som hans arkivalske hovedindsats, men vi hans kolleger er vidende om, at han brugte mange kræfter på andre presserende opgaver inden for Landesarchiv. Bl.a. var han meget optaget af opbevaringsforholdene for de uerstattelige arkivalier, som var blevet anbragt på Gottorp slots øverste etager under yderst usikre forhold. Hans ud fra arkivmæssige bevæggrunde meget forståelige ønske om at få Landesarchiv flyttet tilbage til Kiel, til den slesvig-holstenske centraladministrations hovedsæde og universitetet så han ikke gå i opfyldelse, men han måtte opleve, at hans bange anelser slog til, og at man blev nødt til at evakuere større arkivmasser fra det gamle slot for at hindre dets sammenstyrning. Sine forhåbninger om, at Landesarchiv igen kunne blive flyttet til Kiel, har han bl.a. givet udtryk for i den smukke, lille vejledning for Landesarchivs benyttere, som han 1973 udsendte kort før sin afsked.

Trods meget krævende embedsvirksomhed formåede han at genoptage sit historiske forfatterskab. Han skrev større eller mindre afhandlinger til forskellige slesvig-holstenske tidsskrifter og kredsårbøger, hvoriblandt kan fremhæves to bidrag i Eckernförde-årbogen, det ene 1959 om "Die Gettorfer Schulbücher von 1494 bis 1534" og det andet 1961 om »Die Kirche und das Kirchspiel Gettorf im ausgehenden Mittelalter«. I Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte publiceredes 1980 den også for danske historikere betydningsfulde afhandling: Von den alten Landtagen und von der Stadt Schleswig als Landtagsort und Landstand, som indeholder en kronologisk

fortegnelse med stedangivelse over de slesvig-holstenske landdage 1460–1675. Det lokalhistoriske arbejde interesserede ham meget, og han var i en årrække medlem af redaktionsudvalget for det fornemme *Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte*. I P. Ingwersen: *Methodisches Handbuch für Heimatforschung*, 1954, skrev han det vigtige administrationshistoriske afsnit. Han var medlem af bestyrelsen for *Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte* og af redaktionsudvalget for selskabets tidsskrift 1964–79, og han bidrog her især med anmeldelser af arkiv- og administrationshistorisk litteratur, men anmeldte også litteratur fra de to perioder, der havde hans særlige interesse: 1400–1500-årene og første halvdel af 1800-tallet. Især var han en kyndig og vidende anmelder af dansk historisk litteratur. Dette kommer også til udtryk i hans bibliografiske oversigter over slesvig-holstensk historisk litteratur i »Blätter für deutsche Landesgeschichte«.

Flid, dygtighed og venlig imødekommehed var kendetegnene for arkivmanden og historikeren Kurt Hector. For sine fortjenester belønnedes han med professortitlen; kort før hans afsked blev forbundsrepublikkens fortjenstkors overrakt ham af den slesvig-holstenske kultusminister, og nogle uger, før han døde, fik han i Kiel overrakt fortjenstkorset af 1. klasse. Også danske historikere vil i taknemmelighed bevare mindet om Kurt Hector.

Peter Kr. Iversen

Gottlieb Japsen. 1.10.1908 – 4.3.1981

Med Gottlieb Japsens død har den sønderjyske historieforskning mistet en af sine betydeligste kræfter. Et enestående, nytænkende og inspirerende forfatterskab, der for størstedelens vedkommende er udkommet i *Historisk Samfund for Sønderjyllands regie*, er nu afsluttet.

Gottlieb Japsen var født 1908 i Åbenrå og var af gammel Åbenråfamilie. Hans fader drev et uldspinderi i byen. Hjemmet var dansksindet og historisk bevidst, og Japsen læste efter studentereksamen 1927 historie ved Københavns Universitet. I studietiden vakttes hans politiske og sociale bevidsthed som hos så mange af hans jævnaldrende studiekammerater under indtrykket af den alvorlige krise i økonomi og samfund. Fra 1932 var han medlem af det kommunistiske parti og bevarede hele sit liv troen på den grundlæggende idébærekraft. Efter embedseksamen 1933 virkede Japsen 1934–37 ved forlaget for udenlandsk litteratur i Leningrad og Moskva. Her oversatte han til dansk bl.a. Marx/Engels udvalgte skrifter, der udkom på Mondes forlag 1937/38.

Et påbegyndt historisk forfatterskab blev udskudt i mange år. Efter hjemkomsten til Danmark arbejdede Japsen ved forlaget Gyldendal 1938–41. Da kommunisterne under besættelsen i 1941 blev tvunget ud i illegaliteten, måtte Japsen gå under jorden. I januar 1945 blev han taget til fange af en af de danske grupper, der gik besættelsesmagtens ærinde, og endte i Frøslevlejren. Han blev dog forskånet for deportation til Tyskland.

Efter besættelsen levede Japsen fortsat af forlagsarbejde, til 1953 ved Schultz forlag, hvor han bl.a. var redaktør af *Den nye Salmonsen*. I årene 1955–59 drev han forlaget Mega, der udgav russisk skønlitteratur. Hans ønske om at komme til et for en historiker mere relevant arbejde lod sig ikke let opfylde i den kolde krigs tid, for at sige det taktfuldt. I en forholdsvis sen alder blev han 1961 ansat som lærer ved Tønder Statsseminarium. Her blev han en afholdt underviser og fandt sig godt tilrette i det

Dr. phil. G. Japsen. (Foto: Svend Japsen, maj 1979).

kollegiale samvær. Samtidig fandt han tid til at udvikle et stort historisk forfatterskab, der skal behandles nærmere nedenfor. Et resultat heraf blev hans ansættelse 1970 som lektor ved Aarhus Universitet, hvor han fandt ind i det videnskabelige miljø, som han naturligt hørte hjemme i. Universitetsårene blev meget lykkelige for Japsen, og han bidrog bl.a. til at videreføre Aarhus Universitets tradition for sønderjysk forskning. Han var som lærer åben og udogmatisk og blev en god støtte og inspiration for mange på de første prøvende skridt i historikerbanen. Han kom til universitetet i ungdomsoprørets og ny-venstreorienteringens turbulente periode, men lod sig aldrig bruge som et koryfæ fra 30'erne, der kunne tjene som det nærmeste forbillede for tidens nyorientering akademikerverdenen. Han forstod behændigt at lægge luft imellem sig og ungdomsoprørets mere udflippede udskjelser. Det var ham magtpåliggende, at tingene først og fremmest skulle fungere.

Et vidnesbyrd om den store agtelse, Japsen nød som forsker og for sin menneskelige integritet, var det, at en kreds af kolleger og elever ved hans pensionering i et hæfte af tidsskriftet *Historie* 1979 offentliggjorde et slags festskrift til Japsen, noget ganske usædvanligt for en universitetslektor med kun otte års virke bag sig. Heri bragte kolleger bl.a. en meget udførlig analyse og diskussion af Japsens forfatterskab.

Denne anerkendelse var velfortjent. Japsen var som forsker alt for selvudslettende. Hans forskning blev inspireret af en indre nødvendighed og erkendelsestrang, og hans produktivitet var lidet påvirket af omgivelsernes applaus. Han hørte med andre ord ikke til de historikere, der kagler højt og længe, når det er lykkedes dem at lægge et lille æg. Der stod derfor ingen sensation om hans arbejder, der i begyndelsen stort set ikke blev mødt med den opmærksomhed, de havde krav på. Et sent vidnesbyrd om denne indstilling til Japsen må siges at være den ultrakorte biografi i den nye, stærkt københavnsk orienterede udgave af Dansk biografisk Leksikon, hvor flere mindre betydelige historikere tildeles langt mere spalteplads.

Japsens forfatterskab havde rod i hjemstavnen, ja, i fødebyen, men åbnede for vide perspektiver i udforskningen af det nationale spørgsmål. Hans første trykte arbejder blev to store afhandlinger: Aabenraa Bys økonomiske Historie 1850-64 (Sønderjyske Årbøger 1935 og 1943). Det var noget nyt at behandle Slesvigs økonomiske forhold i perioden og formålet var at nå til en dybere indsigt i drivkræfter i den nationale udvikling. Interessen for den materielle baggrund var hos Japsen marxistisk inspireret. Han har i 1978 i en redegørelse for sit forfatterskab skrevet, at »mit marxistiske grundsyn går som en rød tråd gennem mit forfatterskab (eller rettere: er dets røde fundament)...«. For at undgå misforståelser skal det tilføjes, at de marxistiske teorier brugtes som en videnskabelig inspiration og ikke foranledigede, at Japsens værker blev politisk agiterende, således som man kan se det hos nogle af de historikere, der påberåber sig samme idégrundlag. – Allerede Japsens første arbejde rummede de elementer, der skulle blive karakteristiske for hans produktion: den klare stil, det grundige arbejde med arkivstoffet og den skarpe kildekritiske sans, der betød, at kilderne ikke overfortolkedes, men at generelle teoretiske forudsætninger hele tiden blev kritisk sammenholdt med kildeudsagnetes faktiske muligheder. Hans konklusion på artiklerne om Åbenrå bys økonomiske historie 1850-64 var bl.a., at tiden mellem de slesvigske krige ikke udgjorde noget særligt afsnit i byens økonomiske historie. Derimod havde 1850 markeret et skel i nationalpolitisk henseende, da Åbenrå dengang var blevet til en overvejende dansk by.

Denne undersøgelse peger således direkte frem mod Japsens næste værk: Den nationale udvikling i Åbenrå 1800-1850 (1961), der må betegnes som hans mesterværk, og som burde have kunnet give ham doktorgraden, hvis han havde indleveret den til bedømmelse ved et af universiteterne. – Med udgangspunkt i forholdene i Åbenrå analyserer Japsen heri udviklingen fra omkring 1800, hvor byen prægedes af en dansk helstatspatriotisme – et rammende udtryk, som det er Japsens fortjeneste at have fundet – frem til splittelsen i 1840'erne i to fjendtlige nationale lejre. Hovedvægten i analysen ligger på byens økonomiske forbindelser, kirken, skolen og den politiske udvikling. Han påviser bl.a., at først fra 1845 kan man sige, at den nationale konflikt til dels faldt sammen med en social. Byens økonomiske afhængighed af Hamborg gjorde overklassen slesvig-holstensk orienteret, og sociale modsætninger befordrede en stærk dansk orientering hos de brede lag. Det ville være for vidløftigt her at gå i detaljer med denne meget nuancerede analyse af udviklingen af den nationale konflikt; men en hovedsag for Japsen var det at afvise den gamle, idealistiske teori fra historikeren P. Lauridsen, der forklarede udviklingen som et resultat af »folkeåndens« opvågning. Nu er Japsens forklaringsmodeller almindeligt respekterede; men folkeåndsteorien spøjte længe, bl.a. i Politikens Danmarkshistorie 1964, og har vel stadig sine tilhængere her og der.

Stilistisk betegnede den nationale udvikling i Åbenrå også et højdepunkt i Japsens produktion. Mange afsnit er elementært spændende, og selv om et meget stort, utrykt kildemateriale er brugt, tynger det ikke den velskrevne fremstilling, der lader sider af livet i Åbenrå fremtræde levende for læserens øjne.

Japsen fortsatte ikke med en tilsvarende undersøgelse af tiden efter 1850, måske fordi en ny Åbenrå-historie var under udarbejdelse. Han vendte sig nu mod den sønderjyske skolehistorie. Det var hans hensigt at undersøge, hvilken betydning skolen måtte have haft for den nationale opvågnen 1814–50. I den forancerede redegørelse for forfatterskabet fortæller han: »Jeg syntes imidlertid, jeg også måtte have klarhed over de nordslesvigske skoler forud for denne periode, og det førte til, at den ene kilde tog den anden, så jeg endte med reformationen og skrev en helt anden bog (sværere og ikke bedre) end den, jeg ville have skrevet.«

Det blev disputatsen *Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814* (1968). Det er et umådeligt grundigt og detaljeret værk. Den udførlige dokumentation må dog siges at belaste læseligheden og overblikket; men detaljeretheden gør også bogen til en guldgrube for lokalhistorikeren. Værkets hovedtese er, at landsbyskolen i Slesvig udviklede sig i takt med den borgerlige økonomi og den borgerlige idéverdens voksende beherskelse af bondesamfundet. Fra ca. 1600–1770 bestemte bønderne skoleforholdene på landet, og de såkaldte bondeskolers oprettelse var et tegn på en begyndende borgerliggørelse som følge af pengeøkonomiens og udskiftningens fremtrængen. Efter 1760 var landsbyfællesskabets opløsning så vidt fremskredet, at den store agrarreformtid medførte en økonomisk og åndelig omvæltning på landet. For at opretholde en tidssvarende folkeskole var statsmagtens overtagelse af skolestyret ikke blot mulig, men også nødvendig. Skoleloven af 1814 konfirmerede og systematiserede blot resultaterne af denne udvikling. – Japsens fremstilling af forholdet mellem øvrigheds- og bondeskoler og den dermed sammenhængende opfattelse af samfundstilstanden blev i øvrigt sat under debat af Troels Fink. Der skal her blot henvises til diskussionen i *Sønderjyske Årbøger* 1969.

Om skolens historie 1814–50 fik Japsen ikke udarbejdet noget større værk, hvortil han ellers havde samlet et stort kildemateriale. Hans studier sammenfattedes i oversigtsartiklen *Udviklingslinjer i sønderjysk skolehistorie fra 1814 til Treårskrigen* (*Årbog for Dansk Skolehistorie* 1972), hvor han kunne konkludere, »at skolens direkte betydning for den nationale opvågnen i Nordslesvig har været ganske sekundær.« Lærerne var i den periode simpelthen så lavt placeret i samfundet, at de ikke gjorde sig gældende som opinionsledere. Derimod var det naturligvis af stor betydning på længere sigt, at børnene lærte at læse dansk.

Fra den skolehistoriske del af Japsens forfatterskab skal endelig fremhæves detailstudien *Debat om Tønder seminarium før 1848* (*Tønder Samfundet* 1971), der belyser fejlslagne bestræbelser i 1840'erne for at gøre det tysksprogede seminarium egnet til at uddanne lærere til danske skoler i Slesvig.

Andre opgaver førte efter disputatsen Japsen bort fra skolehistorien. Den første blev *De nordslesvigske sparekassers historie* (1970), et centralt værk om landsdelens økonomiske historie, idet sparekassernes historie sættes ind i sammenhængen med hele den almindelige økonomiske udvikling. Hovedafsnittet er skildringen af fremmedherredømmets tid. Den danske bevægelses økonomiske tyngdepunkt lå på landet, og sparekasserne fik fra 1890'erne en vigtig rolle i den nationale kamp som ét af de midler, der hjalp de dansksindede til at bevare den økonomiske uafhængighed.

Som aldrig før bliver der i denne bog trængt dybt ned i den materielle side af nationalitetskampen i denne periode.

I Japsens senere år koncentreredes hans interesse om det tyske mindretals politisk-ideologiske udvikling. Allerede i Japsens bidrag til bd. 3 af Åbenrå bys historie (1974) om tiden 1920–39 var dette spørgsmål et centralt tema. Han fremhæver heri kejsertidens fortsat virkende idealer som en vigtig faktor i den udvikling, der førte til den nazistiske beherskelse og ensretning af mindretallet. Denne tese blev stærkt angrebet fra hjemmetysk side af historikeren Gerd Callesen, uden at en sammenhængende modtese dog blev opstillet (se diskussionen i *Schriften der Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig* 31/32, 1975 og 33, 1976). – Japsen fortsatte dog ikke med mellemkrigstidens historie, men arbejdede i sine sidste år med det tyske mindretals historie 1864–1914. Han anså det for nødvendigt at udforske dette ret ukendte emne for at skabe en bedre forståelse for Sønderjyllands nationale historie i almindelighed. Af dette projekt er den spændende bog *Pastor Jacobsen fra Skærbæk og hans foretagender* (1980) blevet færdig. Han skildrer heri bl.a. pastor Jacobsen som en karakteristisk overgangsskikkelse mellem perioden før 1890, hvor der ikke fandtes en organiseret tyskhed i Nordslesvig uden for byerne, og tiden derefter med organiseringen i Den tyske Forening, der arbejdede snævert sammen med myndighederne i deres stadig mere målbevidste og vidtspændende germaniseringspolitik. For første gang analyseres samspillet mellem embedsmændene og mindretallet med mange nuancer. Et større efterladt manuskript om Den tyske Forenings historie vil forhåbentlig snart kunne udgives.

Kun i kort form fik Japsen sammenfattet sine teser om den nationalpolitiske udvikling, særlig i artiklen *Betragtninger over den danske bevægelse i Nordslesvig* (*Sønderjyske Årbøger* 1973). Heri opridser han dels de materielle forudsætninger for udviklingen, dels fremhæver han forskellene på de to nationale strømninger, der resulterede i slutfacit'et i fremmedherredømmets tid: »Folkelighed og demokrati var begreber, der var synonyme med danskhed, mens tyskhed blev forbundet med begreber som magtbegær, hovmod over for andre folkeslag og underdanighed over for egne ledere.« – Vigtige kilder til belysning af udviklingen samlede Japsen i kildesamlingen *Dansk og tysk i Sønderjylland. Fra 1864 til vore dage* (1979).

Til slut skal nævnes, at Japsen var medlem af styrelsen for *Historisk Samfund for Sønderjylland* 1966–78. Han var i denne periode medlem af redaktionen for *Sønderjyske Årbøger*, der nød godt af hans store viden og kritiske jugement. Hans anmeldervirksomhed her og i andre historiske tidsskrifter blev ikke så stor, men desto mere kvalitetspræget.

Ovenstående præsentation af Gottlieb Japsens forfatterskab giver kun et ufuldkomment indtryk af dets mange facetter og perspektiver. Derfor skal der her også henvises til den udførlige diskussion i artiklen: *National udvikling og borgerliggørelse. Hovedlinjer i Gottlieb Japsens forfatterskab* (skrevet af et forfatterkollektiv i *Historie XIII*, 1–2, 1979). Sammenfattende kan man sige, at Japsen har fremdraget betydelig ny viden om den nationale udvikling og dens åndelige og materielle forudsætninger. Han har formuleret teser, der vil være en vigtig inspiration for fremtidig forskning, og som ingen forsker af nationale problemer bør undlade at tage stilling til.

Dorrit Andersen

Arkiver, samlinger og institutioner.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, 1980

Året har ikke medført de store overraskelser. Antallet af besøgende på læsesalen har haft en stigning på godt 10% fra 2451 til 2761 i 1980, men på grund af den fortsatte forøgelse af xerokopierede kirkebøger på læsesalen er ekspeditionen til publikum der gået tilbage fra 21.200 enheder i 1979 til 10.211 i 1980. Den øgede selvbetjening i kirkebøger betyder ikke blot en lettelse for personalet, men også et mindre slid på kirkebøgerne. Indlånet fra andre arkiver var 78 enheder i 1980 mod 77 i 1979. Udlånet såvel til administrationen som til andre arkiver eller biblioteker er derimod gået meget tilbage, fra et samlet tal på 2113 i 1979 til 314 i 1980. Årsagen hertil er, at der 1979 eksperederede ekstraordinært mange enkeltbreve fra privatarkiver.

Personalet har imidlertid ikke savnet arbejde, idet der såvel fra statsembeder, kommuner som private er sket store afleveringer, ialt 491 løbende hyldemeter mod 430 løbende meter i 1979. Blandt disse afleveringer skal især nævnes store supplerende afleveringer fra Invalidenævnet i Sønderborg, så at dette arkiv nu er et af de største, der opbevares i Landsarkivet. På grund af disse sagers meget private karakter vil de dog for en lang årrække være helt utilgængelige, men til sin tid vil de være med til at belyse den nød, som første verdenskrig medførte for vor landsdel, og den hjælp, som af den danske stat blev ydet de invaliderede og deres familier. Også fra dommeren i Åbenrå er der kommet en større aflevering, og endvidere er afleveret arkiver fra husmandskommisionerne for Haderslev, Sønderborg og Åbenrå Amter. Der er fortsat afleveret kirkebøger fra præsteembederne, og især fra Sønderborg provsti er der også afleveret andre præstearkivalier. Sønderjyllands amtskommune har afleveret sager fra Fællesudvalget vedrørende etablering af den sønderjyske amtskommune og ganske betydelige mængder af arkivalier fra Åbenrå amtsråd, skoleråd og skole-direktion. Fra primærkommunerne er modtaget en større aflevering ældre socialsager fra Åbenrå kommune og fra Sønderborg og Vojens kommuner folkeregisterkort. Fra en række personregisterførere er modtaget hovedregistre, der er 100 år gamle, og som af sikkerhedsmæssige grunde er sendt til opbevaring i et andet landsarkiv, da hoved- og biregistre ikke må opbevares i samme bygning.

Foreningen D.S.K. (Danskisindede sønderjyske Krigsdeltagere) er under opløsning. Foruden en betydelig aflevering fra hovedbestyrelsen er der afleveret forhandlings- og regnskabsprotokoller fra Vonsbæk og Åbenrå. Endvidere er der afleveret dele af Feltham-foreningens arkiv. »Danske Samfund« er helt opløst, men endnu ligger der enkelte afdelingers arkivalier ude omkring i sognene. I 1980 afleveredes Åbenrå-afdelingens protokoller og papirer. Også de nationale foreningers nu opløste samarbejdsudvalgs arkivalier er afleveret. Vælgerforeningens arkiv er blevet suppleret med en forhandlingsprotokol 1919-20 og nogle sager vedr. »Den nordslesvigske Gruppe«. Endvidere er af ældre arkivalier af privat oprindelse modtaget sager fra Udvalg for kristelig virksomhed i Nordslesvig. Fra de politiske partier er afleveret forhandlingsprotokol for Venstres Ungdom i Sønderjylland 1960-78 og en nyere forhandlingsprotokol for den Socialdemokratiske Forening i Åbenrå. Fra erhvervsvirksomheder er modtaget den likviderede karosserifabrik DAPA's arkivalier og sager fra nedlagte eller sammenlagte mejerier i Åbenrå, Abild, Hostrup og Tønder. Endvidere er modtaget lokale sager fra Jysk Husmandskreditforening og protokoller fra Vojens Handelskole.

Samlingen af private personarkiver er blevet øget med afleveringer hidrørende fra bl.a. amtskontorchef J. P. Caspersen, malerinden Franciska Clausen, amtsborgmester Peter Gorrsen, stiftamtmand Tyge Haarløv, rigsdagsmand H. A. Krüger, fru Marie Skau Petersen, Sommersted og stiftamtmand Jens Pinholt. Disse arkiver er meget betydningsfulde og bidrager hver på sin vis til at belyse forskellige sider af udviklingen i landsdelen. Af håndskrifter skal især nævnes arkivar Henning Heilesens biografiske oplysninger om sønderjyske amtmænd og gårdejer Ellen Rossen Jacobsens optegnelser om Hjordkær sogn.

Såvel de meget omfattende afleveringer af offentlige arkiver som de mindre, men mere arbejdskrævende afleveringer fra private har lagt beslag på megen arbejdstid hos personalet, både m.h.t. forberedelse, kontrol og ordning som til anbringelse og i enkelte tilfælde omflytninger i magasinerne.

Selvom der føres en meget restriktiv politik m.h.t. undersøgelser for private, er antallet dog vokset fra 231 i 1979 til 271 i 1980, og samtidig er antallet af tilføjelser og rettelser i personregistre og kirkebøger vokset fra 797 til 897. Når den nye navneløvs virkninger slår igennem, vil både antallet af undersøgelser og tilføjelser øges yderligere og blive en ganske betydelig belastning for landsarkivets personale, som i forvejen i de senere år er reduceret.

Sidste år døde den mangeårige medarbejder H. P. Schmidt, der foruden at hjælpe til ved ekspeditionen på læsesalen, forestod xeroxkopieringen af kirkebøger. Hans død og senere omfattende reparationsarbejder på xeroxmaskinen, har i 1980 medført en nedgang i antallet af kopier til 22.000 stk. mod 31.000 stk. det foregående år.

Publikums interesse for landsarkivet viser sig også på den måde, at antallet af rundvisninger er fordoblet fra 5 til 10, og deltagerens antal i disse er vokset fra 29 til 179. Endvidere har landsarkivet givet husrum til 16 møder og to kurser.

Peter Kr. Iversen

Historiske Samlinger for Sønderjylland 1980

Der er fortsat arbejdet videre med planerne for udgivelsen af en sønderjysk lokalbibliografi. Som nævnt i beretningen 1979 er der fremsendt ansøgning til Sønderjyllands Amtskommune om støtte til udgivelsen, og der har derefter været ført forhandlinger med amtsrådets undervisnings- og kulturudvalg. Det bibliografiske udvalg undersøger derefter muligheder for billiggørelse dels af udarbejdelsen, dels ved udeladelse af det generelle afsnit og dels af fremstillingen af bibliografien. Disse overvejelser, som bl.a. omfatter at søge hovedparten af arbejdet udført ved hjælp af arbejdsløse cand. mag.'er og bibliotekarer, er ikke afsluttet.

Men hensyn til indsamling af traditionsstof er der til låns modtaget nogle kassettebånd fra Skrydstrup sogn til overspilning på arkivbånd. I den anledning er der indkøbt en mindre kassettebåndoptager, så at Historiske Samlinger nu er i stand til selv at overtage overspilningen og i øvrigt til internt brug selv optage nogle af regionalradioens udsendelser. Opbevaring af disse udsendelser har i øvrigt i en større sammenhæng været drøftet i det sønderjyske museumråd, og Historiske Samlinger har erklæret sig villig til at være med i et samarbejde her.

I sidste årsberetning omtales et påbegyndt samarbejde med Sanghistorisk Arkiv ved Århus Universitet om udnyttelsen af afdøde lektor Karl Clausens samlinger af sanghistorisk materiale. Dette samarbejde er senere udvidet med inddragelse af

Institut for Grænseregionsforskning i et projekt under ledelse af universitetslektor Kirsten Sass Bak.

Afleveringerne af fotografier har ikke været så store som i 1979, men de afleverede billeder er til gengæld af høj kvalitet. Afleveringerne omfatter 1936 fotografier og postkort, 30 fotografiske plader og 6 ruller negativer. Blandt de mest værdifulde afleveringer kan nævnes fhv. museumsdirektør Gudmund Boesens samling af familie- og skolebilleder fra Vester Vedsted efterskole og dele af fhv. museumsdirektør Jørgen Paulsens billedmateriale til Trap: Sønderjylland. Udlånet til brug ved illustrering af artikler og bøger har været ca. 250 stk., et tal der vidner om, at billedsamlingen bruges mere og mere. Også til fjensynets udsendelser har der nu og da været anvendt materiale fra billedsamlingen. Registreringen og ordningen af billederne er som hidtil blevet foretaget af fruene Vibeke Gribsvad og Birthe Wive; en tid lang har også frk. Karen Michelsen medvirket.

I bestyrelsen har Historisk Samfunds formand Poul Andersen afløst viceskoleinspektør Chr. Stenz.

Peter Kr. Iversen

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Ved årsskiftet 1980 skete der en ændring i tilsynsrådets sammensætning, idet landsarkivar Peter Kr. Iversen trådte fra som formand for Historisk Samfund for Sønderjylland og dermed, efter 16 års væsentlig indsats, også som medlem af studieafdelingens tilsynsråd. Historisk Samfund blev midlertidigt repræsenteret ved foreningens næstformand, tidl. viceskoleinspektør Chr. Stenz, Åbenrå. I maj 1980 blev fhv. filialdirektør Poul Andersen, Gråsten, valgt til formand for Historisk Samfund for Sønderjylland. Han tiltrådte samtidig som Historisk Samfunds repræsentant i studieafdelingen.

Året 1980 har været et godt arbejdsår. J. Runge afsluttede et manuskript på 265 sider til en bog om Chr. Paulsen. Fremstillingen skulle give et rimeligt billede af Christian Paulsens indsats for Sønderjyllands danskhed i første halvdel af 1800-tallet. Hans virksomhed som politisk skribent og hans aktivitet på den politiske scene skildres såvel som hans liv og levned. Og der gøres rede for, hvordan hans liv var indflettet i landets nationalpolitiske udvikling.

Desuden har J. Runge offentliggjort artikler på dansk og tysk: »Gegenpole: Uwe Jens Lornsen and Christian Paulsen« (Grenzfriedenshefte 1980, s. 132-140), »Helligåndskirkens menighed i Flensborg (1588-1902)« (Flensborg Avis 3.-6. maj 1980). o.a.

Bjørn Rosengreen var stipendiat ved studieafdelingen til den 30. juni. Han afleverede et stofmættet råmanuskript på 217 sider plus noter og bilag om »Den politiske udvikling i Slesvig-Holsten 1925-1934«. Han fortsætter sit arbejde med manuskriptet også efter stipendiets ophør.

Den 1. oktober blev cand. phil. Ole Ventegodt, København, stipendiat. Han vil kulegrave Flensborgs handel og skibsfart i den florissante periode (1750-1807), for derved at klarlægge både de flensborgske skibes fartområder og den bagved skibsfarten liggende handelsstruktur.

I november måned udkom »Egernførde bys historie« (291 s.), som er redigeret af Harald Jørgensen, O. M. Olesen og Frants Thygesen. Bogen har fået en god

modtagelse i dagspressen. Og i december udgav studieafdelingen Jane Bossens og Helge Krempins »Granit i Angel«. Dette værk om Angels granitkirker og døbefonte fik begejstrede presseanmeldelser.

Danske og tyske studerende og faghistorikere har søgt og fået vejledning og har samtidig trukket på studieafdelingens gode muligheder for adgang til information gennem Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Johann Runge

Institut for grænseregionsforskning

1980 har været et travlt år på Institut for grænseregionsforskning. Medarbejderne har fortsat arbejdet med projekterne om egnsudvikling i det dansk-tyske grænseområde, grænseregionen under den økonomiske lavkonjunktur, kommunalt selvstyre i Danmark og Slesvig-Holsten, grænsependling, uddannelsesforhold i Syd- og Sønderjylland, grænsehandel samt Hærvejen i Sønderjylland. Resultaterne heraf vil blive publiceret i løbet af 1981. I det forløbne år har instituttet også fortsat opbygningen af sin databank vedrørende den økonomiske udvikling i grænselandet under den nuværende lavkonjunktur. Sigtet hermed er at nå frem til en bedre forståelse af arbejdsløshed og erhvervsstruktur i Sønderjylland.

I 1980 udsendte instituttet fire arbejdspapirer. Som et led i grænsehandelsprojektet foretog Susanne Bygvrå således en analyse af trafikken over landegrænsen (arbejds-papir nr. 2), mens Nils Groes offentliggjorde resultaterne af en undersøgelse om skoleuddannelsernes betydning for arbejderes indtjening i 70'ernes Danmark (arbejds-papir nr. 3). Andreas P. Cornett behandlede i to artikler det teoretisk-metodiske grundlag i grænsependlingsprojektet (arbejds-papir nr. 4). Som et led i undersøgelsen af grænseregionen under den økonomiske lavkonjunktur forfattede Andreas P. Cornett også et arbejdspapir (nr. 5) om befolkningsudviklingen i 1970'erne nord og syd for den dansk-tyske grænse.

Lige som de foregående år har instituttets medarbejdere i 1980 vejledt mange studerende fra gymnasier, handelsskoler, seminarier, universiteter og andre højere læreanstalter. Hertil kommer talrige henvendelser fra såvel enkeltpersoner som private og offentlige institutioner om information og bistand med hensyn til emner, der ligger inden for instituttets virkekreds. Der har således f.eks. været stor interesse for problemer vedrørende grænsehandel, uddannelsesforhold og grænsependling samt mere historisk og kulturelt betonedede spørgsmål i grænselandet.

Instituttets medarbejdere har holdt foredrag i institutioner, foreninger og oplysningsforbund. I 1980 afholdt instituttet også selv et symposium på Kiers gård i Højer om grænselandet under økonomisk lavkonjunktur.

Ved instituttets oprettelse i 1976 blev det bestemt i vedtægterne, at instituttets virksomhed skulle evalueres inden for en fem-årig prøveperiode. Denne evaluering blev i 1980 foretaget af Planlægningsrådet for forskningen, der ikke kun anbefalede en fortsættelse, men også en styrkelse af virksomheden. I udtalelsen hedder det bl.a., at instituttet har »præsteret et ganske omfattende og solidt arbejde« af »god kvalitet«. I 1980 blev instituttets fremtidige eksistens derfor sikret ved indgåelse af en ny tilskudsaf-tale mellem Sønderjyllands amtsråd og Undervisningsministeriet. Institut-tet vil således også i de kommende år være i stand til at drive regionalforskning og oplysningsvirksomhed til gavn for grænselandets beboere.

Henrik Becker-Christensen

Museer

Haderslev Museum

Bortset fra fortsatte undersøgelser på jernalderbopladsen ved Hjemsted og på middelalderborgen Nørrevold ved Arrild har museets arkæologiske undersøgelser i 1980 næsten udelukkende været præget af den forestående nedlægning af naturgasledninger i landsdelen. De kolossale anlægsarbejder, som i denne forbindelse skal finde sted, har affødt en bølge af redningsudgravninger. Alene på strækningen mellem Frøslev og Farris, hvor hovedledningen skal gå, har museet gennemført 14 større og mindre udgravninger. Også i forbindelse med sideledningerne ventes der mange undersøgelser, men her er arbejdet først ved at komme igang. Udgravningerne har bragt megen ny viden om Sønderjyllands oldtid for dagen. Således har museet via denne specielle opgave fået en kærkommen lejlighed til at foretage udgravninger på endog særdeles store boplads fra jernalderen. De fleste af disse stammer fra romersk jernalder og fra overgangen til germansk jernalder, men også vikingetiden, som hidtil for Nordslesvigs vedkommende har været ret uudforsket, er godt repræsenteret.

Også på andre fronter har 1980 været et særdeles frugtbart år. Som vanligt er der indkommet en lang række gaver: oldsager, tekstiler, møbler, husgeråd og meget andet. Skal noget fremhæves, må det blive 2 portrætter af amtsforvalter Th. Lorenzen og hustru, malet af C. A. Jensen – en fornem gave fra et medlem af familien Hiort-Lorenzen bosat på Sjælland.

Den i 1979 påbegyndte gennemgang og omordning af museets samling af glaspladenegativer er fortsat. I foråret afsluttedes gennemgangen af en ca. 10.000 plader stor samling stammende fra fotograf Charles Sundbølls atelier i Hoptrup. Det drejer sig i al væsentlighed om gårdfotos fra en meget stor del af Midt-, Syd- og

P. Hiort Lorenzens forældre: amtsforvalter Th. Lorenzen og hustru Martha Hiort, malet af C. A. Jensen. Gave til Haderslev Museum 1980. Foto: H. H. Rathje.

Sønderjylland, optaget omkring 1930. Fotografierne giver et righoldigt billede af, hvordan landbobygninger så ud for 50 år siden; et værdifuldt materiale både i lokalhistorisk og i arkitekturhistorisk sammenhæng. I samarbejde med Historiske Samlinger for Sønderjylland er museet derfor gået i gang med at undersøge mulighederne for at få de mange plader reproduceret, så en større kreds af arkiver, museer og evt. andre kan få glæde af dem.

Projektet vedr. en ajourføring af museets topografiske arkiv med oplysninger fra andre museer skrider godt frem. I december påbegyndtes en kopiering af Gottorp-museets arkæologiske arkiv for Nordslesvig, der indeholder oplysninger om hovedparten af de arkæologiske undersøgelser, som i tidsrummet 1864–1920 blev foretaget i landsdelen.

Arbejdet i museets konserveringsafdeling har især været koncentreret om genstande til den permanente bronzealderudstilling, Hjemsted-gravpladsen, Enderupskovudgravningen 1979 samt i årets sidste halvdel: de mange oldsager fra naturgasudgravningerne. Endvidere er en del jerngenstande fra Nørrevold taget under behandling, ligesom en lang række redskaber, møbler m.v. fra museets magasin er gennemgået. Hertil kommer mere specielle opgaver som konservering af malerier og tekstiler, der foretages af udenbys konserveringsværksteder.

Museet har i årets løb haft en intens særudstillingsvirksomhed, ligesom der har været afholdt en række arrangementer udenfor huset. Ialt blev der vist 13 udstillinger, emnemæssigt spændende fra kunsthåndværk og maleri til arkæologi og naturhistorie. Hovedparten er blevet til i samarbejde med Haderslev Kunstforening, andre museer og med enkeltpersoner. Størst publikumsbevågenhed havde efterårsferiens udstilling om Guldhornene, men også keramikerne Heidi og Aage Birch's udstilling »Profiler i ler« og udstillingen »Vesttysk kunst idag« havde fine besøgstal. Nyopstillingen af den permanente udstilling er i 1980 fortsat i det omfang, de mange særudstillinger og andre gøremål har tilladt det. Arbejdet har især været koncentreret om sten- og bronzealderafsnittene, men også i »historisk tid« er der foretaget en række ændringer og suppleringer. Endvidere er museets undervisningsmateriale i årets løb blevet revideret og fornyet, og i forbindelse hermed er der udarbejdet en vejledning om brugen af museet i undervisningen. I tilknytning til den udadvendte virksomhed skal desuden nævnes det stigende antal af faglige forespørgsler, der for nogles vedkommende kan være ret tidkrævende, samt de mange foredrag, som museets medarbejdere i årets løb har holdt rundt omkring i landsdelen.

I 1980 er der sket en del ændringer i museets medarbejderstab. Den 15/1 tiltrådte Anne Marie Jakobsen en delvis nynnormeret stilling som $\frac{1}{2}$ tids-kontorassistent, og fra samme tidspunkt ændredes assistent Elna Sørensens heldagsstilling til $\frac{3}{4}$ tid. Pr. 19/5 blev cand. phil. Flemming Rieck ansat i en tidsbegrænset stilling som udgravningsleder i forbindelse med naturgasudgravningerne, og endelig tog museet den 30/9 afsked med konserveringsmedhjælper Peter Lepik, som måtte lægge op på grund af sygdom. Lepik's arkæologiske karriere startede i 1945 med fundet af den berømte Simmerstedskat. Siden blev det til lejlighedsvis deltagelse i museets udgravninger og fra slutningen af 60-erne heltidsansat udgraver. I de seneste år arbejdede Lepik af helbredsmæssige grunde dog hovedsageligt i konserveringsværkstedet. På museet vil Lepik blive husket for sin faglige dygtighed og for sit legendariske lune.

Steen Wulff Andersen

Aabenraa Museum

Nyheder i museets drift

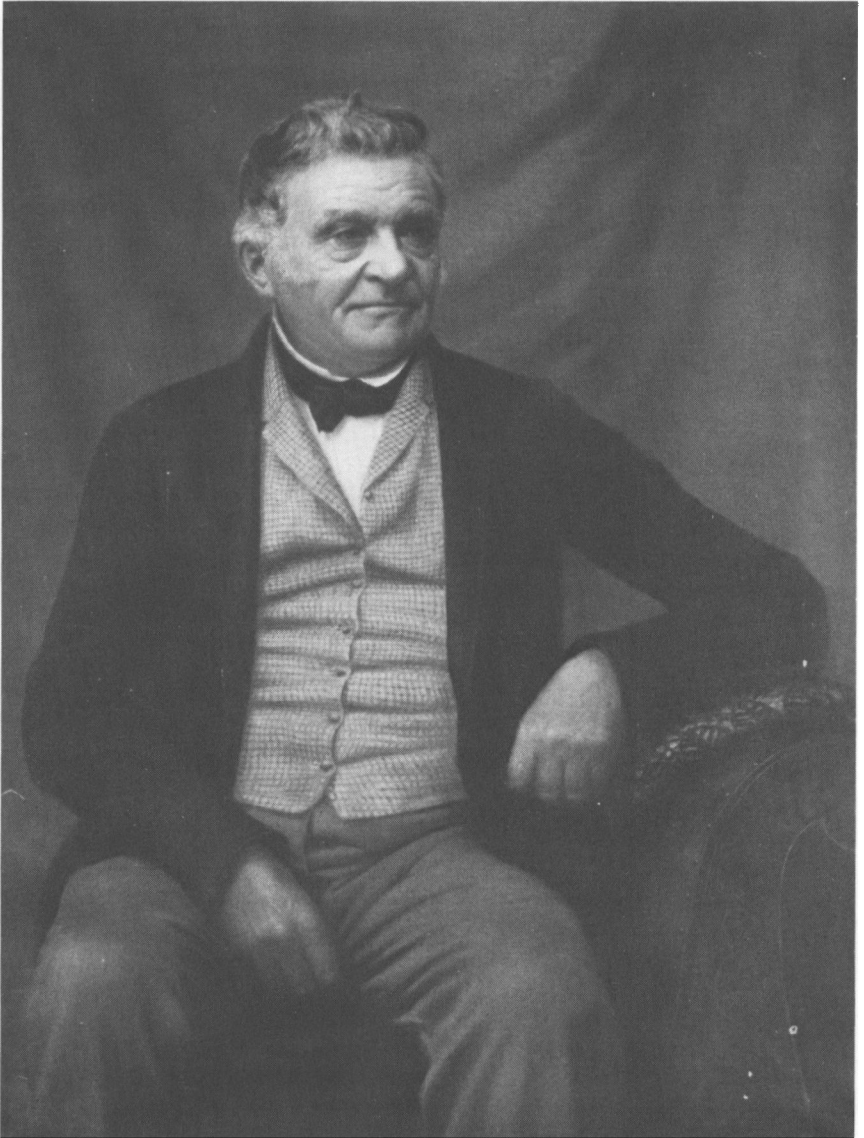
Den udbygning af Aabenraa Museums muligheder, der blev indledt i 1979, blev i 1980 fulgt op med en stor udvidelse af driftsbudgettet. En nynormeret halvtidsstilling for en kontorassistent blev besat med Annelise Kragh Petersen, og museet fik midler til videnskabelig medhjælp i et par måneder, hvor stud. mag. Ole Mørkegård registrerede og interviewede. Der blev taget fat på restaurering og konservering af museets enestående samling af skibsbilleder. Det foregår dels på Kunstmuseernes Fælleskonservering, hvor der årligt kan istandsættes 2-3 olie billeder. Dels kan konservatorstuderende Eskild Beck som led i sit studium klare et antal af papirbillederne. Endvidere indledtes et samarbejde med indretningsarkitekt Jan Fischer, der i 1980 tilrettelagde museets egen særudstilling, så salen kom til at virke på en ny og meget mere spændende måde. Endelig fandt vi i årets løb frem til en kustode afløser, Michael Hansen, der er så interesseret i museet, at han kan affinde sig med et mindre og tilmed svingende timetal.

Ved siden af personaleudvidelserne blev bygningen og sikkerhedsforholdene forbedrede. Særudstillingssalen fik en hårdt tiltrængt istandsættelse. Som led i sikringen blev skibsbillederne gennemfotograferede, og de mest kritiske rum blev udstyrede med natalarmer. Trods forbedringer i år og sidste år lider museet dog stadig under pladsmangel. F.eks. forhindrede det manglende magasin dels modtagelse af en større gave i 1980, dels binder denne mangel den faste udstilling til den nuværende form.

Særudstillinger og anden formidling

Til dels som en følge af pladsmangelen vil museet i de nærmeste år gøre nogle større særudstillinger til det drivende led i undersøgelser, indsamling og formidling. Ved at vælge emner, der hænger tæt sammen med de eksisterende samlinger og med udbygningsplanerne, kan man gradvist finde frem til ændringer i den faste udstilling, sideløbende med, at der indsamles nyt materiale. Samtidig vil disse udstillinger være en lejlighed til at afprøve forskellige metoder i f.eks. skoleformidling. I efteråret blev den første i en sådan række af særudstillinger lavet. Den udsprang især af ønsket om at sige tak for nogle større gaver, som vi ellers ikke kunne udstille, og den fik titlen »Gaver og beretninger til Aabenraa Museum«. Den omfattede gaver fra fem familier, bl.a. to kjoler, der havde tilhørt kaptajn C. C. Fischers kone i 1870-erne, mens hun sejlede med ham på Kinakysten. Endvidere to barnekjoler fra genforeningstiden, et bødkerværksted fra Hellevad, genstande fra to slægtled af Tøgesen-familien i Aabenraa, især møbler og pynteting fra Kinakysten, og endelig redskaber til tørvestrygning. Næsten alle genstandene kunne belyses ud fra fyldige beretninger, og udstillingen gav den ønskede genklang. Der blev lejlighed til at indsamle supplerende oplysninger hos flere ældre, der kunne huske de beskrevne tidsrum, ligesom nogle forærede os ting, der manglede bl.a. i værkstedet.

Ved siden af denne særudstilling vistes i række tæt efter hinanden i hele året både kunstudstillinger og kulturhistoriske udstillinger i salen. Først på året fik museet en vandredstilling om unge fra Randers, »Når asfalten gynger«, der gav et meget direkte indblik i unges helt forskellige vilkår. I Aabenraa fortsatte udstillingens fotografer, Lars Johansson og Finn Larsen, deres arbejde ved at undersøge ungdomsarbejds-
s-

Olieportræt af agent Jørgen Bruhn malet i 1850-erne af Thomas Marlin Jensen efter en daguerotypi. (Foto: Rolf Larsen).

hed. Det blev til en vandrestilling og et arbejdshæfte, der indtil nu har været brugt på biblioteker og skoler i amtet og nu er sendt videre ud i landet.

Fremhæves kan endvidere to udstillinger, hvor kvindelige kunsthåndværkere deltog. Det var henholdsvis fem sydjyske, Heidi Guthmann Birck, Hilde Joensen,

Marianne Permin, Anna Nørgaard, Grethe Sørensen og i følgeskab med Jane Muus og Vera Myhre keramikeren Gutte Eriksen. Endelig den store og fine samling af gamle jyske dynetøjer, som Esther Sørensen ved Viborg har ladet vandre landet rundt. Den blev iøvrigt anledning til, at museet fik to barnesenge fra Svennesens gård på Barsø.

Mod årets slutning samlede oldemors juletræ traditionen tro mange børn fra hele Sønderjylland, og museet fik over 4.000 besøgende i december. Årets samlede antal gæster var 16.550.

Undersøgelser og indsamling

Den mest krævende opgave har været udarbejdelsen af en bog om Aabenraa rådhus i anledning af byningens 150 års jubilæum. Arbejdet var bestilt af kommunen, og det kunne indpasses i museets speciale, købstadskultur. Bygningshistorien blev gennemgået arkivalisk og ved interview og sat i sammenhæng med rådhusets skiftende rolle i byens borgerlige liv. Både i interesserne bag rådhusets opførelse og i bygningens arkitektur afspejles tydeligt den magt, som byens elite af førende familier havde.

Da et stort »købmandspalæ« fra år 1900, der ejedes af kunstmaleren Franciska Clausen, uigenkaldeligt stod for nedrivning, blev det anledningen til, at museet indledte en mere aktiv bybevaringsindsats. I dette tilfælde blev det til en nødtørftig registrering af rumindretningen, samt at museet købte visse enkeltheder som døre og gaslamper. Senere er andre tidstypiske bygningsdele bl.a. støbejerns-altangitter indsamlet.

Som nævnt blev særudstillingen om museets større gaver anledning til, at der blev optaget interview om tørvefremstilling og bødkeri. Endelig indebar ansættelsen af Ole Mørkegaard, at det blev muligt at begynde at indføre et nyt registrerings- og nummereringssystem. Det er et såkaldt hovednummersystem, der gør, at forskelligartet materiale som interviews, genstande, fotografier umiddelbart kan henføres til den saglige helhed, de stammer fra.

Gaver og erhvervelser

I det foregående er nogle af de nytilkomne genstande i museets kulturhistoriske afdeling allerede nævnt. Men uden sidestykke var erhvervelsen af et stort olieportræt af agent Jørgen Bruhn. Han er nok den enkeltperson, der har betydet mest i Aabenraas nyere økonomiske historie ved, at han forenede lokale søfartstraditioner med en kapitalistisk udvikling. Hans initiativ var afgørende for, at Aabenraa meget tidligt, nemlig i 1820-erne, optog den moderne amerikanske skibsbygningsteknik og derved kunne konkurrere i den indbringende, oversøiske fragtfart på Sydamerika og senere Kina. Det var en efterkommer af Jørgen Bruhns eneste datter, Constanze Volgenau, der ejede portrættet. Hun var bosat i Tyskland, og her havde Holger Jacobsen, museets tidligere leder, opsporet hende og gjort opmærksom på byens og museets interesse. Efter hendes testamentariske bestemmelse kunne museet erhverve portrættet med støtte fra Statens Museumsnævn og fra A. P. Møller og hustrus fond.

Ved siden af dette har museet stadig kunnet glæde sig over at modtage en del gaver bl.a. sølvgenstande, der har tilhørt rådmænd Martin Bahnsen. Endvidere kan nævnes et komplet håndmedet sæt af bor og jernstænger til udboring af træpumper. Det stammer fra Øster Løgum sogn, ca. 1910–20.

Ligesom forrige år har indkøbene af kunst været lidt nedskåret til fordel for

anskaffelse af en håndbogssamling m.m. Der blev købt ind dels på Grænselandsudstillingen af Sophie B. Nielsen og Erik Rohde, dels på museets egen udstilling af Jane Muus, Vera Myhre og Gutte Eriksen.

Birgitte Kragh Rasmussen

Museet på Sønderborg slot

Efter færdiggørelsen af den permanente, kulturhistoriske afdeling på 2. sal i 1979, er der ikke i 1980 sket væsentlige udvidelser af de faste udstillinger. Mange steder suppleres til stadighed montror og plancher, og stadig flere genstande bringes på plads. Samtidig er i årets løb, takket være et generøst tilskud fra Krista og Viggo Petersens Fond, kommet flere tekster og bedre belysning i flere rum, især i kunstaafdelingen.

Selve bygningen stod som bekendt færdigrestaureret 1973, men udviklingen af energipriserne har gjort en række supplerende isoleringsarbejder bydende nødvendige, hvis ikke varmedgifterne helt skal tage magten fra museets økonomi og umuliggøre ethvert egentligt musealt arbejde. I 1980 skete en forsigtig begyndelse med tætning af døråbninger og automatisk dørlukning, og i 1981 fortsætter dette arbejde. En effektiv løsning af vindues-problemerne, der er overordentlig hårdt tiltrængt, kommer så forhåbentlig i de følgende år.

Udenværkerne står stadig ufærdige. Genskabelsen af den nordøstre del af forborgsanlægget kom endnu et lille stykke længere i 1980. Der blev under arbejdet gjort en række nye iagttagelser, og der søjedes ny viden til, hvad man hidtil har vidst om danske vindebroer fra ca. 1500. Det viste sig, at den hidtidige opfattelse af en vindebro med ensidigt placeret kontravægt, som blev fremsat efter arkitekt Charles Christensens gravninger i 1936–38, ikke er holdbar. Der har været tale om en vindebro af en type, svarende til en netop udgravet bro ved Hald – der er så nært beslægtede, at udgraveren, arkitekt J. Hertz, i en artikel om broerne i »Antikvariske Studier«, 4, 1980, har fremsat formodning om en fælles ingeniør eller bygmester for begge. Desværre bliver arbejderne heller ikke, som ventet, færdige i 1981, idet de er ramt af fornyede nedskæringer.

I 1980 fik museet sit hidtil største besøgstal, ialt 91.071. De tre sidste år havde vist en stabilisering omkring 85.000 gæster, men de nye udstillinger, særudstillinger og vejret har nok tilsammen været medvirkende til den nye fremgang på ca. 7%. Glædelig er, at stigningen ikke alene faldt i juli, men også var fordelt over de ellers forholdsvis besøgsfattige vintermåneder. Skolerne benytter også museet i usvækket grad, og antallet af omvisninger er fortsat meget stort, – museets faste omvisere er i sæsonen uafbrudt i gang og ofte er museets kapacitet på dette område, både lokale- og personalemæssigt, udnyttet til det yderste.

Interessen for museet viser sig også i mange gaver til samlingerne. Til de historiske samlinger er som gave fra kunstnerens søn modtaget to malerier fra Dybbøl, malet i Genforeningsåret af P. H. Wilhardt. De blev, sammen med de Genforeningsmalerier af P. H. Wilhardt, museet allerede ejede, straks benyttet i den særudstilling, der blev arrangeret i 60-året for 1920. Til samme udstilling skænkede Sydbank en enestående samling af ikke mindre end 60 afstemningsplakater, danske og tyske, så museet nu kunne vise en næsten komplet samling af de plakater, der benyttedes forud for afstemningerne i 1920. Særlig værdifuld var en del sjældne plakater fra 2. zone. Til den

Jørgen Sonne: Feltvagt ved Hammelev, 1848. Skitse til maleri fra 1853 25×38 cm. Akvarel og pen, sign. J. S. Maleren Jørgen Sonne (1801–90) fulgte under Treårskrigen med den danske hær som feltmaler. Købt af Museet på Sønderborg slot i 1980. Den har tidligere bl. a. tilhørt grosserer S. Just og arkæologen, museumsinspektør Carl Neergaard, Nationalmuseet.

historiske samling modtog museet iøvrigt flere fine uniformer og nogle uniformsdele. De kulturhistoriske samlinger forøgedes især med adskillige tekstiler, bl.a. en del særke, skørter, seks meget fine natskjorter, flere duge og håndklæder, en samling stofprøver, et fornemt køretæppe og – fra Kegnæs – en samlet gruppe tekstiler og brugsgenstande. Kunstsamlingen har som gave fra Ny Carlsbergfondet modtaget en buste af maleren Sv. Wiig-Hansen, udført af Paul Hansen. Sønderborg Kommunes Kunstfond har foræret museet et meget ønsket maleri af Jeppe Madsen Ohlsen med motiv fra Christiansfeld. Endelig har museets billedarkiv haft en meget betydelig tilvækst, især af ældre billeder fra Sønderborg.

De vigtigste indkøb er som sædvanlig sket til Kunstafdelingen. Her er erhvervet en tegning af M. Rørbye, der forestiller maleren C. A. Lorentzen, som var født i Sønderborg, i sit atelier. Desuden er købt en meget charmerende akvarel af Jørgen Sonne fra Treårskrigen: En feltvagt nær Hammelev. Endelig erhvervedes en mappe med farveraderinger af Leif Kath. Til museets øvrige afdelinger er der købt enkelte ting.

Medvirkende til et øget besøgstal er nok også særudstillingerne. Året indledtes med en helt speciel udstilling – en mindeudstilling for Jens Raben, der den 21. marts 1980 ville være fyldt 100 år.

Repræsentanter for Historisk Samfund for Als og Sundeved og for museet nedlagde om morgenen krans på Jens Rabens grav, og senere åbnedes en stor og alsidig mindeudstilling. Her belystes en række sider af Jens Rabens virksomhed, hans udgravninger, hans opbygning af museet, hans registreringer af fortidsminder og folkeminder, hans forfatterskab og først og fremmest hans enorme produktion af værdifulde malerier, akvareller og tegninger. Udstillingen gav et overvældende indtryk af en myreflittig samler og forsker, der kendte sin hjemstavn, som samlede ind til et rigt museum, og som efterlod en skat i billeder og beskrivelser til eftertidens glæde og berigelse. Udstillingen kom i stand takket være talrige lån udefra og ikke mindst ved støtte og hjælp fra fru Hertha Raben Petersen, der har udlånt en lang række genstande, herunder en del malerier og fotos af Jens Raben, der således kan ses på hele tre malerier og en hel række fotografier.

Foruden denne udstilling, der stod sommeren over, har museet dels haft enkelte mindre, dels to større udstillinger, der begge var meget velbesøgte. Den ene arrangeredes som nævnt af museet i anledning af 60-året for Genforeningen. Senere medvirkede museet ved Genforeningsudstillinger andre steder i landet. Den anden udstilling, den hidtil største præsentation af malerier af Jeppe Madsen Ohlsen, arrangeredes i samarbejde med Sønderjyllands Kunstmuseum og Sønderborg Kunstforening. Bibliotekar Jørgen Maagaard, der har et indgående kendskab til denne særprægede kunstner, stod for indsamling og ophængning, og resultatet blev, med henvendelse på 60 malerier, en meget alsidig og spændende udstilling. Begge udstillinger vakte meget interesse, og de var meget velbesøgte.

Formidlingsafdelingen har for amtscentralen udarbejdet emnekasser om tekstil og et hefte om tegl til orienteringsundervisningen, ligesom afdelingen har afholdt lærerkurser med lokalhistoriske emner og med byvandring. I december udsendtes desuden et »Julebrev«. Museumspædagog Inge Adriansen har publiceret en række indlæg vedrørende museumsformidling. Vigtigst er her nok to teoretiske artikler i »Nordslesvigske Museer« bd. 7, der desuden trykkes på tysk og fransk i et internationalt formidlingstidskrift. Hertil kommer et debatindlæg (sm.m. Stine Wiell) og en boganmeldelse i »Museumsmagasinet«. Til formidlingsarbejdet hører også udarbejdelsen af diasserier med tekstile emner under medvirken af Henning Lind og Tove Slettebo.

Inge Adriansen har udover det nævnte publiceret en artikel i Præste-Aarbøger, skrevet forord til en kogebog og redigeret Max Müllers erindringer. P. R. Madsen har skrevet nogle militærhistoriske artikler, Tove Slettebo har bidraget med tekster til et par lysbilledserier om danske tekstiler, og J. Slettebo har skrevet en artikel i Skalk, redigeret »Nordslesvigske Museer« bd. 7 og deltaget i redaktionen af »Fra Als og Sundeved«, bd. 58 og af »Fortid og Nutid« og »Arv og Eje«.

J. Slettebo

Tønder Museum

Mens vore venner på museet på Sønderborg slot har kunnet glæde sig over, at en skæmmende toldbygning, der til en vis grad tog synet fra slottet, er blevet fjernet, er

Tabatiere, ustemplet, 1817. Har tilhørt Keitumpresten Gans H. A. Meier (1829–91). Formentlig Tønder-arbejde. Flusser og indesøjle i medaljon senere indsat.

der siden sidste beretning opad Tønder Museums hovedfacade opført et lidet opmuntrende rådhus, og ved kommunal ekspropriation er en offentlig vej anlagt langs bygningens facade, så hverken port eller vinduer kan lukkes op. Byggeriet har foranlediget store beskadigelser i murværket med endnu ikke overskuelige konsekvenser. Hvorvidt bygningsværket på længere sigt vil være egnet til museale formål, vil være et spørgsmål, der inden længe skal tages stilling til.

Ejheller er der noget opmuntrende at berette om, når man ser på den vestlige del af museets område: slotsrekonstruktionen på slotsbanken, som fortidsmindeforvaltningen har ansvaret for. Her er intet sket siden sidst, og det hele ligger hen som en forkommen ruin. Det har nu stået på i seks år.

En trøst er det måske, at hverken museets ledelse eller den amtsrådsvalgte del af bestyrelsen har ansvaret for disse begrædeligheder.

For så vidt angår Tønder Museums »indre« liv 1980/81, er alt forløbet tilfredsstillende. Nedlæggelsen af museets parkeringsplads og kaotiske tilstande i forbindelse med rådhusbyggeriet førte en ca. 10% nedgang i besøgstallet med sig, og det må påregnes, når rådhuset tages i brug, at der kommer yderligere svind i besøget. Men glædeligt er det, at de, der kommer, altid synes at være glade for det.

Udviklingen har medført, at de fagområder, museet har specialiseret sig i, lavstidens kunsthåndværk, har opnået en usandsynlig popularitet. Inflationen har skabt en enorm stigning i samlerinteressen, som har intensiveret museets konsultationsvirksomhed tilsvarende. Men den vanskeliggør samtidig museets muligheder for at sikre sig de objekter, der udbydes på markedet, ligesom den medfører, at det kulturgods, der endnu er tilbage i museets virkeområde, fastholdes af ejerne eller sælges til højerebydende udlændinge. Uanset at museets indkøbsbudget er henvend 20-

doblet siden 1960, kan der ikke erhverves mere for disse penge end før. Og hertil kommer, at museet ikke som forud modtager fondsbidrag.

Alligevel er det lykkedes at udvide samlingerne med fornemme ting. Sølvsamlingen er forøget med henved 25 numre, heriblandt 3 hovedvandsæg og en fornem ustemplet Louis XVI-tabatiere. Kortsamlingen med Piscators store Slesvig-kort og bogsamlingen med det sjældne bind VII af Pontoppidans Danske Atlas med samtlige stik.

Museets årspublikation, skriftrække III.4, udkom i november 1980 og handler om gamle huse i Tønder. Ligeledes er udkommet en ny udgave af sølvsamlingens katalog og en række nye postkort.

Med bistand af stud. mag. Bent Ommen har museet igen fået udstillet sin oldsagssamling. Det er ikke et område, museet nogensinde har lagt vægt på, da Haderslev er landsdelens arkæologiske museum, men nu er perioden i hvert fald dokumenteret med et pænt udvalg i sten og bronze.

Med de energiske lærere i den levende mølle i Højer har museet et fint samarbejde, ligesom det påtænkes i denne sæson at deponere en række af museets møbler i det nye kulturhus i Højer, Kiers gård.

I december 1980 arrangeredes af Tønder Museum en alsidig udstilling fra Ingeburg v.d. Trencks keramiske værksted i Kellinghusen.

Bearbejdelsen af den nye udgave af Chr. A. Bøjes Danske Guld- og Sølvmedlemærker, hvis 3. bind skal omhandle Sønderjylland, og som påregnes udgivet i løbet af 1981, er foregået på grundlag af Tønder Museums store sølvregistrant.

Sig. Schoubye

J. Madsen-Ohlsen: Skærslipperen i byen.

Sønderjyllands Kunstmuseum

Siden sidste beretning i Sønderjyske Årbøger foreligger de officielle udnævnelser af mag. art. Lise Funder til museumskonsulent og lærer Ove Mogensen til museums-pædagog ved Sønderjyllands Kunstmuseum. Til kunstmuseets bestyrelse er yderligere nyvalgt seminarirektor O. Jessen Bruun, Haderslev, og ungdomsskoleinspektør Preben Rasmussen, Tønder.

Balancen mellem indkøb og udstillingsvirksomhed er på grund af de stigende omkostninger forrykket til fordel for den sidste. Der har i indeværende periode måttet gennemføres en vis tilbageholdenhed med hensyn til nyerhvervelser af kunst efter de meget store indkøb, man foretog i 1979. Af de større indkøb skal her nævnes nordmanden Steinar Christensens følsomme kobberskulptur »Din ven fuglen«, tre oliemalerier af Paul Janus Ipsen og ét af Loui Michael. Specialsamlingen af Bjerke-Petersen er suppleret med et oliemaleri fra 1938, og Jeppe Madsen-Ohlsen-samlingen med to: Hjem fra aftengudstjenesten og Skærslipperen i byen. Grafiske arbejder er erhvervet fra Ib Geertsen, Arne Haugen Sørensen og Pia Schutzmann.

Efter den meget kostbare BAUHAUS-udstilling i 1980 er der arrangeret 14 mindre udstillinger, 4 af dem i andre lokaliteter, 6 separatudstillinger, 1 gruppeudstilling, 2 tema-udstillinger og 1 kunsthåndværkerudstilling. Samarbejde har vi haft med Kastrupgård, Glyptoteket, Kunstforeningen i København og museerne i Gram, Haderslev og Sønderborg og kunstforeningerne i Haderslev og Sønderborg, samt Løgumkloster Højskole.

Fra kunstmuseets Bauhaus-udstilling i 1980. I forgrunden ses Marcel Breuers berømte stol, og i baggrunden th. Klees fugletæppe.

Årets betydeligste nydannelse er uden tvivl det omfattende kunstpædagogiske arbejde, den nye museums pædagog har sat igang.

Som tidligere har der i perioden været foranstaltet en række koncerter og musikalske arrangementer, delvis i samarbejde med den lokale musikforening.

Kunstmuseet har med glæde kunnet konstatere, at det er blevet et efterspurgt udstillingssted for såvel danske som tyske kunstnere.

Sig. Schoubye

6510 GRAM

Midtsønderjyllands Museum

I 1980 begyndte arbejdet med at udfylde de i 1979 tilvejebragte rammer.

Som en forsmag på, hvad der ventede publikum, åbnedes den 30. marts en foreløbig udstilling om 73-hvalen i museets nyrestaurerede loftsetage med titlen: »Portræt af en hval«.

Udstillingen bestod af forskellige hvalskeletdele, som i årenes løb er blevet indsamlet i Gram teglværksgrav, samt et omfattende billedmateriale af udstillingens hovedperson, den i 1973 fundne og udgravede bardehval, som desværre ikke selv kunne være tilstede ved begivenheden. Den befinder sig p.t. på faste hænder på Geologisk Museum i København. Men det skal siges, at Helle Carlsund Andersens studier af hvalens skeletdele i rigt mål erstattede det manglende.

I festsalen åbnedes samtidig en stor kunstudstilling, arrangeret af Sønderjyllands Kunstmuseum, med titlen: »Vesttysk kunst idag«. Udstillingen åbnedes af konsul Heinz Meier, Åbenrå.

I samme forbindelse bør nævnes, at urmagerværkstedet og snedkerværkstedet, som blev skænket museet i 1979, nu har fundet deres plads i udstillingen. Der er i stueetagen blevet indrettet et kulturhistorisk afsnit af mindre omfang, hvor ting af lokal oprindelse og interesse er blevet anbragt og herefter kan glæde interesserede besøgende.

»At portrættere sig selv og andre«, var titlen på den efterfølgende særudstilling i festsalen, også arrangeret af Sønderjyllands Kunstmuseum.

Årets sidste særudstilling viste arbejder af lokale amatørkunstnere, arrangeret af handelsstands- og håndværkerforeningen.

I årets løb har museet igen modtaget rige gaver hovedsageligt bestående af geologisk og naturhistorisk materiale.

Som et eksempel på interamtligt samarbejde modtog vi en del vågehvalkranier og

to underkæbeknogler af en finhval fra Esbjerg Fiskerimuseum, ligesom vi ved samme lejlighed hjembragte en dybfrossen halvt år gammel sælunge til skelettering.

Medio maj erhvervede museet en gave, der i sin formrigdom og veldokumenteretthed var så overbevisende, at den fortjente en speciel plads. Det var tidl. stationsforstander Laurids Peder Rosenvind Rieck og hans kone Lis Riecks sten- og fossilsamling, der blev skænket museet af arkæolog Flemming Rieck, barnebarn til ovennævnte stationsforstanderpar.

Et repræsentativt udsnit af den store samling er nu udstillet på museets loftsetage og udgør to selvstændige montrer.

Som gave fra Geologisk Institut i København modtog museet 18 kasser lermateriale. Det var prøver fra en boring i Gram teglværksgrav, der skulle klarlægge Gramformationens og de underliggende lags sammensætning. En del af materialet er blevet brugt til fremstilling af en illustrativ »boresøjle«.

Desuden modtog vi fra lektor Mikkelsen, Vordingborg, en imponerende sten- og fossilsamling. Alt i alt ca. 1,5 tons! Dele af samlingen vil senere indgå i museets udstillinger.

Som en sidste, men ikke mindre væsentlig ting, skal nævnes, at Åbenrå Statsskole betænkte museet med skelettet af en tumling og en udstopet sværdfisk. Vi er meget glade for disse ting, da det er vores store interesse netop at samle på den slags »værdiløse« genstande, i håb om senere, på trods af vore trange pladsforhold, at udvide udstillingen med en form for raritetskabinet.

Vi mener, at disse gamle præparater kan have interesse, hvis de bruges som et billede på tidligere tiders museumssprog. Vi håber meget, at læsere af dette indlæg vil have vores interesse i mente, hvis lejlighed skulle byde sig.

Lidt mindre fremtrædende er så det almindelige museale arbejde gået sin gang i årets løb. De permanente udstillinger er blevet planlagt. Montrer er blevet designet og fremstillet, nogle skræddersyede til vore lokaler af egne folk, foredrag er blevet holdt, rundvisninger foretaget, bestemmelsesarbejde for fremmede udført osv., samtidig med at huset har dannet ramme om forskellige kulturelle aktiviteter uden for den almindelige åbningstid.

Ved siden af alt dette er så det meget vigtige præparationsarbejde på hvalknoglerne foregået, udført af museets folk, der, selv om de ikke er egentlig kvalificerede til et sådant arbejde, succesfuldt har færdig-konserveret 13 hvirvler, begge skulderblade, to ribben, begge overarmsknogler, et spoleben og et albueben, altsammen fra den bardehval, der blev fundet i Gram teglværksgrav i 1979. Det meget krævende præparationsarbejde, som endnu mangler at blive udført på det velbevarede kranie, er en stor opgave, som endnu står tilbage at løse i 1981.

Derudover har museumsinspektøren deltaget i en geologisk vinterkongres i Bergen, foretaget studierejse til London, Geological Museum og British Museum of Natural History samt deltaget i skeletteringen af en sejhval, som strandede på Pøl strand på Als.

Året 1980 blev et efter vores mening lovende år, med mange begivenheder, der sammenlagt giver et fingerpeg om, hvordan vort fremtidige arbejde vil forme sig.

Selvom besøgerantallet kun sneg sig op på små 7000, (da man til stadighed var generet af opbygningen af den permanente udstilling), ser vi nu med stor forventning frem til det kommende år.

Flemming Roth og Martin Abrahamsson

Kunstmuseet Holmen

I sæsonen 80 har man i Holmen kunnet udstille ikke mindre end 3 hidtil ikke viste malerier – de to: »Spansk dans« og »Fra et vandingssted«, begge tidligere i privateje, men købt og udlånt af Sønderjyllands Kunstmuseum, samt det tredje: »Teater«, der er skænket til Holmen af Bent Brock, Rødovre.

I sommerferiesæsonen har der været særudstilling af Marianne Permin, Løjtved, der viste billedbatik og keramik, og af væversken Grethe Sørensen, Bastrup, hvis smukke abstrakte billedtæpper var ophængt frit ned fra loftet i det store rum, hvor Olivia Holm-Møllers malerier lagde beslag på vægpladsen. På en mærkelig måde fremhævede disse to, af sind og udtryksmåde så forskellige kunstnere, hinandens arbejder: Olivia Holm-Møllers klare stærke farver og Grethe Sørensens afdæmpede farvevalg.

Åbningerne af særudstillingerne blev ikke markeret, men midt i udstillingsperioden inviterede Marianne Permin til koncert i Holmen, hvor Marsktrioen, bestående af Bente Moesmann, Løgumkloster og Else og Karen Valeur, Tønder spillede, assisteret af Fr. Mylius Nielsen, Løgumkloster på violin. Aftenen sluttede med sammenkomst i haven i Løjtved – en meget harmonisk aften, ligesom hele sæsonen har været det, med besøgene koncentreret i sommermånederne.

Ester Kappelgaard

Lokalhistoriske foreninger, samlinger og arkiver

LASS

Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland (LASS) blev stiftet den 8. december 1979 ved et møde på Landsarkivet i Åbenrå. Foreningens formål er at fremme det lokalhistoriske arbejde i landsdelen. Medlemskredsen omfatter p.t. 32 arkiver og samlinger. I de første 1½ år har foreningen arrangeret kurser i lokalhistorisk arkivararbejde den 17. maj 1980 i Haderslev (med 23 deltagere) og den 4. april 1981 sammesteds (med 18 deltagere). Desuden er der afholdt to mindre registreringskurser den 29. oktober 1980 og den 22. januar 1981 i henholdsvis Gråsten og Rødding med ialt 30 deltagere. På årsmødet den 7. marts 1981 fik bestyrelsen tilslutning til at undersøge mulighederne for en fotokopierings-kampagne (hvorved i første række kirkebøger kan gøres tilgængelige i de enkelte lokalhistoriske arkiver) og til et fællesindkøb af tryksager. Formanden, H. P. Drescher, Haderslev ønskede ikke genvalg, og ny formand blev Ester Feddersen, Tinglev. Kasserer er Knud Nielsen, Bredebro og sekretær Niels H. Kragh Nielsen, Rødding.

Niels H. Kragh Nielsen

Samlingen af arbejdsredskaber og bondemøbler på Jacob Michelsens gård i Kolstrup

På styrelsesmødet d. 13. november 1980 kunne det meddeles, at den ønskede beskrivelse af gårdens historie og opmåling af gårdens bygninger var fuldført.

Arbejdet med registreringen af de mange effekter går planmæssigt fremad. »Æ Linnenklub« har indtil nu besørget 14 papkasser med håndsyt tøj og broderier, der er registreret og fotograferet.

Anne-Helene Michelsen vasker storvask med banketræ og askelud under udstillingen i 1980.

Der er i årets løb modtaget gaver fra pastor Urban Schrøder, Varnæs, fru Anna Ølgård, Åbenrå og fru Rigmor Vestergaard, Skrydstrup.

Den årlige udstilling havde titlen: »Bonden og bondekoneens virke og hverdag o. 1880« og viste bl.a. gammeldags storvask med askelud og banketræ.

Besøgstallet har ligget på lidt over 500.

N. C. Michelsen

Historisk forening for Vis herred, Bov museum

Bov museum har nu været i gang i 2 år. På trods af, at museet kun er åbent et meget begrænset antal timer ugentlig, har det haft et meget tilfredsstillende besøg. Mange lokale foreninger og enkeltpersoner har besøgt det. Der er tilgået museet mange nye museumsgenstande siden åbningen, så museet lider allerede under pladsmangel.

I et par måneder havde museet arrangeret en særudstilling i anledning af 40-årsdagen for angrebet d. 9. april 1940. Der var lånt udstillingsgenstande fra Tøjhusmuseet, Frihedsmuseet, Sønderborg slot og forskellige private. Ved åbningen fortalte fru Bothilde Hansen, Høkkerup om sine oplevelser under kampene der.

Museet deltog med en stand i »Byg - Bo« i Græsehallen i Kruså, hvor man gennem billeder og uniformer m.m. viste noget om grænsen før og nu.

Der var stor interesse fra publikum herfor.

Den 11. juni 1980 var foreningen på en aftenudflugt til Husumegnen med besøg i Fjølde kirke, og resterne af koncentrationslejren ved Husum. Via den vestlige oksevej endte man på Husumhus, hvor man hørte om Husums fortid som markedsby. Der var ca. 100 deltagere.

D. 25.11. holdt museumsinspektør Steen Andersen, Haderslev, lysbilledforedrag på Frøslev kro om udgravningerne i Sønderjylland i forbindelse med nedlægning af gasledninger.

D. 26. marts fortalte højskolelærer Mads Lidegård, Krogerup højskole, om Hærvejen. Frøslev-Padborg sangkor underholdt.

Foreningens årsskrift for 1980 er på 80 sider og redigeret af politiassistent Knud Jensen, Padborg. Det omhandler især landsbyen Bov, bl.a. natvægteren i Bov, og Bov skole.

Den 28. april 1981 afholdtes generalforsamling i Frøslev kro. Foreningen har nu godt 250 medlemmer. Efter generalforsamlingen vises nogle gamle film, som afdøde dr. Hans Lorenzen havde optaget under sit virke i Bov sogn.

H. H. Bang

Historisk forening for Gråsten by og egn

Traditionen tro var foreningen på sommerudflugt, der i år foregik med bus fra Gråsten, gennem Rinkenæs og ad Fjordvejen til Bov, derfra videre ad Hærvejen til Bommerlund og Urnehoved. Undervejs blev deltagerne orienteret om mindsten, der passeredes, og der blev fortalt om sagn og historien med tilknytning til Hærvejen. Efter besigtigelse af Urnehoved kørte vi til Klipleve kirke, hvor provst Møller Sørensen viste rundt og fortalte kirkens historie. De mange velbevarede gravsten over ahlefeldterne, der har haft tilknytning til Gråsten, blev nøje studeret. Efter aftenkaffe på Mørks kro afsluttedes turen, der havde godt 50 deltagere.

Vort efterårsmøde havde samlet stor tilslutning. Henved 90 medlemmer var mødt op for at høre læge Uwe Møller fortælle om: Barn af mindretallet. Et meget spændende og åbenhjertigt foredrag om familieforhold og et grænselands særlige problemer, hvor to nationaliteter og kulturer brydes.

Samme aften kunne vi udlevere vort årsskrift for 1980, der i denne årgang beskæftigede sig med en gård og to huse: Buskmose i Rinkenæs, hvor der fortælles om gården og dens ejere gennem 500 år. Gråsten-Adsbøl fattiggård, dens tilblivelse og om fattigvæsen i tidligere tid. Og som den tredje artikel en beretning om Kværs forsamlingshus, der i 1980 kunne fejre sit 50-års jubilæum.

D. 6. april var foreningen sammen med Historisk Samfund for Sønderjylland og Borgerforeningen med til at arrangere et møde i Adsbøl, hvor Poul Andersen fortalte om: Det gamle Adsbøl.

29. april afholdt foreningen sin generalforsamling, og det fremgik af beretningen, at

medlemsantallet atter er steget, så der nu er 254 medlemmer. Aftenens taler var arkivar Lars N. Henningsen, der glimrende redegjorde for »Levevilkår i Gråsten og den store verden og dermed forbundne sociale eksperimenter.« Foredraget blev påhørt med stor interesse, og det affødte en lang række spørgsmål til foredragsholderen.

Endelig kan nævnes, at foreningen har været med til at arrangere en byvandring, hvor formanden og skovrider P. Morville på turen fortalte om gamle huse og træer i Gråsten. Deltagerantallet var på denne tur over 100, og deltagerernes betaling for turen gik til flygtning 81.

Poul Andersen

Rettelse og tilføjelse til Sønderjyske Årbøger 1980:

Side 5, linje 12 fra oven: forfatteren til »Oplevelser i Sønderjylland 1. maj-9. juli 1920«, maleren Mogens Kai Nørregaard, er født 1898, og var således fyldt 22 år, da genforeningsbegivenhederne fandt sted.

Side 59 note 57: Om disse transaktioner (side 46 linje 2 fra neden), se H. P. Clausen og Jørgen Paulsen: Augustenborgerne. Slægt – slotte – skæbne. 1980, s. 195.

Et medlem ytrer sig:

I Sønderjyske Årbøger 1980, side 56, note nr. 19 oplyser Mogens Nørregaard, at det var gdr. Nis Nissen, Nordborg, der talte til de danske soldater ved festen i Katrinelund den 16. maj 1920. (se side 22) Det fandt jeg ikke sandsynligt, og referatet i Dybbøl-Posten oplyser da også, at det var Nis Nissen-Vibøge, der fortalte om krigen.

En bagatel, men alligevel!

Venlig hilsen
L. S. Ravn

Historisk Samfund for Sønderjylland

Jubilæumspris for sønderjyske levnedsløb

Historisk Samfund for Sønderjylland besluttede på sit årsmøde d. 10. maj 1981 at udsende en opfordring til ældre sønderjyder om at skrive deres erindringer.

Erindringer er værdifulde historiske kilder, og mange sætter pris på at læse erindringsbøger. Historisk Samfund for Sønderjylland har siden 1955 udgivet 20 erindringsbøger i rækken »Sønderjyske Levnedsløb«, og rækken skulle gerne fortsættes i fremtiden. Derfor opfordres alle ældre, som har levet og virket i grænselandet, til at nedskrive deres erindringer. Manuskripter af et omfang, så de egner sig til udgivelse i bogform, kan indsendes til foreningens kontor, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå, og vil blive bedømt af et sagkyndigt udvalg. Det bedste erindringsmanuskript, som er egnet til trykning, honoreres ved foreningens 60 års jubilæum i december 1982 med 5000 kr. og vil blive udgivet i bogform.

Også ældre manuskripter kan indsendes, men for at komme med i bedømmelsen skal manuskripterne være kontoret i hænde senest 1. sept. 1982. Alle med noget på

hjerter bør derfor gribe pennen, og Historisk Samfund for Sønderjylland giver gerne yderligere råd og vejledning.

Amtskredsens arbejde

Haderslev Amtskreds

Søndag den 3. august havde amtsudvalget arrangeret en byvandring i Christiansfeld. Den var nær druknet i en skybrudlignende regn, men de, der vovede sig ud, fik en god eftermiddag ud af det. Turen blev ledet af Otto Grell, medlem af ældsterådet. I kirken fortalte han om hernutterne og brødremenigheden.

Ved kaffen på Frej fik vi Frejs historie genopfrisket – og så fik vi et foredrag om Christina Frederikke von Holstein på Favrskovgård, der testamenterede sin store formue til velgørende formål, blandt andet 8000 rigsdaler til fattigstiftelsen i Tyrstrup, der kom til at hedde Christina Frederikke Stiftelsen og 25000 rigsdaler til et sygehjem i Haderslev, det senere amtssygehus. Favrskovgården testamenterede hun til brødremenigheden med mark, have og anlæget Christinaro, hvor hendes grav og mindesmærke findes. De, der deltog i byvandringen, kunne tage hjem med betydelig større viden, end de kom med.

Den 28. april holdt amtskredsen generalforsamling i Gram. Der var først rundvisning på Midtsønderjyllands museum på Gram slot med museumsinspektør Flemming Roth. Ved kaffen på den gamle kro afvikledes generalforsamlingen. Formanden redegjorde for arbejdet både inden for amtskredsen og for hovedkredsen, samt reklamerede for at få flere abonnenter til Sønderjysk Månedsskrift.

Til bestyrelsen genvalgte Anker Eriksen, Christen Madsen og Jørgen Svane. Efter generalforsamlingen holdt arkæolog Flemming Rieck et interessant lysbilledforedrag om Enderupskovudgravningerne. Der var god tilslutning til mødet.

Ved åbenthusdagen på Nørrevold ved Arrild, hvor Hans Stiesdal orienterede, var der mange af Historisk Samfunds medlemmer, der deltog.

S.R.

Åbenrå amtskreds

Efter at amtskredsens formand, Poul Andersen, ved årsmødet 1980 blev valgt til formand for Historisk Samfund, efterfulgtes han i amtskredsen af Ib Andersen.

For at styrke samarbejdet blev amtskredsens tillidsmænd 28. oktober 1980 indbudt til møde på Folkehjem, hvor Poul Andersen indledte ved at give en orientering om Historisk Samfund. Efter en god aften var man enige om at fortsætte med tillidsmandsmøder alene for amtskredsen.

I det forløbne år har amtskredsen fortsat med foredragsaftener og hjemstavnsaftener ude i sognene: i Adsbøl, Nr. Hostrup, Bovrup, Tombøl og Varnæs. Møderne er blevet afholdt i samarbejde med de lokale foreninger.

I Varnæs holdt Per Madsen, Sønderborg Museum, et lysbilledforedrag om to personligheder i 1864. Til denne årlige hjemstavnsaften, 2. december 1980, var der 130 deltagere.

21. januar 1981 holdt undertegnede i Tombøl et foredrag om den af ahlefeldterne 1716 nedlagte landsby Kiding.

Ved hjemstavnsaftenen 18. marts 1981 i Bovrup gjorde overlærer Peter Petersen, Ny Skovbøl, rede for sten- og bronzealderfund på egnen, og fhv. gdr. Chr. Clausen,

Bovrup, fremdrog minder fra det gamle Bovrup. En udmærket aften i samarbejde med Bovrup Borgerforening og Historisk Sogneforening for Bovrup-Varnæs.

I Nr. Hostrup holdt museumsinspektør Steen Andersen 31. marts 1981 et meget interessant lysbilledforedrag om naturgasarkæologi – om arkæologiske undersøgelser i forbindelse med nedlægningen af naturgasledningen. Foredragsaftenen var arrangeret i samarbejde med den lokalhistoriske forening for Rødekro kommune.

6. april 1981 i Adsbøl fortalte Poul Andersen for en lydør forsamling om det gamle Adsbøl.

Den 28. april afholdtes den årlige generalforsamling på Folkehjem. 60 medlemmer var mødt frem. Hans Bang og Ib Andersen blev genvalgt. På generalforsamlingen blev der udtrykt en tak for Poul Andersens virke som formand i amtskredsen. I forbindelse med generalforsamlingen holdt arkivar Henrik Becker-Christensen et interessant lysbilledforedrag med titlen: Hærvejen – dens historie og udvikling i lyset af den seneste forskning.

I.A.

Sønderborg amtskreds

Ved generalforsamlingen d. 26.6. 1980 genvalgtes adjunkt Henning Ladefoged Sørensen, Dybbøl. Nyvalgt blev lærer Hans V. Graversen, Nordborg. I forbindelse med generalforsamlingen talte formanden for Historisk Samfund for Sønderjylland, Poul Andersen, Rinkenæs. Før generalforsamlingen samledes deltagerne i Notmark kirke, hvor sognepræsten, pastor Christensen, fortalte om kirken og dens historie.

Da Olav Bonefeld, Snogbæk, ønskede at trække sig tilbage som amtsudvalgsformand, valgte bestyrelsen i stedet Aage Rasmussen, Broager.

I løbet af vinteren 1981 afholdtes i samarbejde med L.O.F. fire foredragsaftener i Sundeved kommune. Tilslutningen var særdeles god, og det er meningen, at denne succes skal følges op med lignende arrangementer i 1981–82.

Onsdag d. 14.1. var der møde i Ullerup, hvor Niels Peter Thuesen på en meget interessant måde kyndigt fortalte om det gamle Ullerup sogn gennem tiderne.

Onsdag d. 28.1. var der møde i Vester Sottrup, hvor Olav Bonefeld fortalte om det gamle Sottrup sogn. En særlig grundig behandling fik Nydam mose og Sandbjerg slot.

Onsdag d. 11.2. fortalte Peter Petersen i Nybøl om det gamle Nybøl sogn. Foredraget var ledsaget af interessante lysbilleder, der på en udmærket måde supplerede foredraget.

Onsdag d. 4.3. var der igen møde i Vester Sottrup. Borgmester Christian Hansen Møller fortalte på en meget interessant måde om storkommunens tilblivelse, om de resultater, der var nået, og om planerne for fremtiden.

A.R.

Tønder amtskreds

Aftenvandring for kredsens medlemmer fandt sted mandag d. 31. maj med forsøgsleder Lorenz Hansen, Marskens Forsøgsstation, som leder.

Udgangspunkt Rudbøl grænseovergang – en køretur gennem marsken til Højer, hvor det nye digeanlæg besås. Derfra til Emmerlev Klev, hvor der blev drukket kaffe, og hvor Lorenz Hansen redegjorde for digebyggeriet. 50 medlemmer deltog.

Historisk Samfund Tønder kreds markerede sit 25-års jubilæum onsdag den 18. februar med en festaften på Tønderhus. Aftenens festtaler var formanden for Historisk Samfund i Sønderjylland Poul Andersen, Gråsten. Han gav en orientering om foreningens udvikling og kom derefter med en særdeles fornøjelig skildring af de ni år, han tilbragte på »Søgård« i Højer Kog. Formanden for Tønder kreds S.N. Christensen, Ravsted, kom med tilbageblik over foreningens mange aktiviteter i de forgangne 25 år. Ved kaffebordet havde flere medlemmer ordet for at mindes fælles oplevelser. 80 medlemmer havde givet møde.

Generalforsamling og årsmøde er henlagt til efteråret.

S.N.C.

Sydslesvigs amtskreds

I året 1980 tilbød Sydslesvigs amtskreds sine medlemmer et varieret program. Følgende møder og historiske vandringer blev gennemført:

Torsdag, den 24. april holdt vi vor generalforsamling på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Lars Schubert aflagde sin formandsberetning, og kasserer Anna Schrøder redegjorde for regnskabet. Begge beretninger blev godkendt.

Lars Schubert, som havde været amtskredsens formand siden 1967, ønskede at trække sig tilbage. Der blev på generalforsamlingen udtrykt en varm tak for hans mangeårige gode virke både i styrelsen og som formand. Til hans efterfølger valgtes Dr. Johann Runge, Harreslev/Nyhus. L. Schubert fortætter som medlem af styrelsen, hvor han varetager de »kontormæssige« opgaver.

Efter generalforsamlingen klarede fru Inger Bjørn Svensson en meget vanskelig opgave med bravur: aftenens foredragsholder var blevet syg, og hun læste redaktør Bjørn Svenssons manuskript op. De 45 mødedeltagere hørte et spændende foredrag om det i Sydslesvig altid aktuelle emne »Flensborgbevægelsen«.

Den 12. juni mødtes 42 medlemmer og interesserede til en aftenvandring gennem det gamle fæstningsværk Rendsborg. Peter Hæbel fortalte først om »Amtmandsgården«s betydning for det danske arbejde i dag. Derefter startede vi vor vandring rundt i Rendsborg. Det blev en gang gennem byens historie fra middelalder til nutid. Aftenen afsluttedes på restaurationen »Martje Flor« lige ved Kiel-kanalen. Her fortalte vor kyndige guide gennem Rendsborg anekdoter, der genspejlede den stemning, der herskede blandt efterkrigstidens dansksindede ungdom i Ejderområdet.

Sommerudflugten gik til godset Damp (Waabs sogn, Egernførde amt). De 69 deltagere oplevede den 30. august en kølig, men dog næsten tør sommerdag med sol og en charmerende grevinde Nina Reventlow, der gav en bred skildring af godsets historie. Under rundgangen gennem herresædets pragtfulde gemakker beskrev hun stedets kulturelle rigdomme. Og hun berettede om den glæde og de vanskeligheder, der er forbundet med at eje og bevare disse kostbarheder.

Traditionen tro arrangeredes efterårsmødet i Slesvig. »Hærvejen – dens historie og udvikling i lyset af den seneste forskning« var emnet for det foredrag, som arkivar mag. art. Henrik Becker-Christensen fra Institutet for Grænseregionsforskning i Åbenrå holdt. Nordens 5.000 årige navlestreng til Europa havde mange navne: Kongevej, adelsvej, oksevej, studevej, sakserved, Roma-vej osv. Navnene røber vejens eller rettere vejnettets funktion som hær-, pilgrims- og handelsvej. Becker-Christen-

sens grundige og velfunderede fremstilling blev til en fængslende oplevelse for de 56 tilhørere, der havde fundet vejen til Slesvig.

Styrelsen har på sit møde den 6. april 1981 forberedt tilbuddene for det kommende år.

Fortid, nutid, fremtid, det er treklangen, der bestemmer vort arbejde. Vi ved, at vor stillingtagen til nutidens problemer til dels hviler på vor viden om vor hjemstavns fortid, og vi ved ligeledes, at vor kulturelle og politiske indsats vil præge Sydslesvigs fremtid. Således bidrager vort arbejde inden for Historisk Samfund for Sønderjylland til at skabe det danske miljø, som vi ønsker at leve i i Sydslesvig.

J.R.

Årsberetning 1980-81

Ved Poul Andersen

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt årsmøde i Hygum forsamlingshus søndag den 10. maj 1981. Formanden bød velkommen til de ca. 120 fremmødte, og rettede en særlig velkomst til æresmedlemmerne, redaktør Kamphövener, museumsinspektør Neumann og landsarkivar P. Kr. Iversen. En særlig velkomst rettedes ligeledes til mødets foredragsholder, formanden for Historisk Samfund for Ribe amt, seminarielektor Verner Bruhn, Esbjerg.

Efter man havde sunget: Du skønne land med dal og bakker fagre -, blev gdr. Søren Rasmussen, Hygum valgt til dirigent. Efter dirigenten havde konstateret, at generalforsamlingen var lovligt indvarslet, gav han ordet til formanden.

Poul Andersen indledte med at udtale mindeord over pastor Tage Holm, Vojens og dr. Gottlieb Japsen, hvorefter han aflagde følgende beretning:

Da jeg sidste år sagde ja til det ærefulde hverv at beklæde formandsposten, fremkom jeg ikke med en programmerklæring, da det kun er et begrænset åremål, jeg har lovet at fungere, og i øvrigt er af den mening, at man ikke straks skal indføre store ændringer. Jeg tror mere på evolution end på revolution. Vi bør bevare gode traditioner og forny Historisk Samfunds virke i takt med tiden og de krav, den stiller.

Et år er nu atter forløbet, og dets forløb har været traditionelt. Det imponerende antal nye medlemmer – godt 300 – vi fik som tilgang i 1979, kan vi ikke møde op med i år. Den store fremgang kom i tilslutning til udgivelsen af billedbogen og den husstandsomdelte brochure, vi da udsendte. Det skal ikke nægtes, at vi i styrelsen var spændt på, om den store medlemstilgang kunne holde, eller om frafaldet ville blive stort blandt de nye medlemmer.

Frafald har der været både blandt de nye, men også blandt de gamle på grund af dødsfald og fraflytning, men heldigvis har året også bragt tilgang, så vi kan stadig melde om et smukt medlemstal, 3.109, hvilket er 8 mindre end i fjor.

Jeg kan sige, at *årbogen 1980* er blevet modtaget med mange rosende ord. Det er altid rart med en positiv reaktion, og de venlige ord om årbogen for såvel indhold som udseende tilkommer de tre redaktører for deres arbejde. Årbogen var som vanlig af høj kvalitet, og på de mere end 300 sider behandles emner fra ældre historie og samtidshistorie. Jeg har set fremført den anke imod de historiske samfunds årbøger, at de giver det indtryk, at historien slutter omkring 1870. Det er glædeligt, at Historisk Samfund for Sønderjylland her kan melde hus forbi, for i årbogen 1980 bringes syv

spændende, alsidige og meget læseværdige artikler fra 1500-tallet og helt til dato. Bogens sidste ca. 65 sider bringer anmeldelser af bøger med tilknytning til Sønderjyllands historie og oplysninger om museernes, amtskredsens og de lokalhistoriske foreningers aktiviteter, og dette stof giver vidnesbyrd om en vældig historisk interesse i landsdelen. Hvert sogn har snart sin egen historiske forening, og her ligger en opgave til Historisk Samfund, at vi gennem vor tillidsmandsordning knytter og styrker forbindelsen til det arbejde, der er i gang ude i sognene. Her ligger en vid arbejdsmark, som vi fra Historisk Samfund har en naturlig forpligtelse til at tage os af.

Udover årbogen har det forgangne år bragt yderligere et par *bogudgivelser*. I serien »Sønderjyske Levnedsløb« er udkommet Hans J. Muusmann: Stavedskov-Ejstrup-Kragelund. Det er en velskreven erindringsbog, der beretter om landmandsliv fra århundredskiftet over krisen i trediverne og op til anden verdenskrig. Bogen er blevet solgt godt. I disse erindringsbøger kan læseren ofte nikke genkendende til begivenhederne, og de er yndet læsning. Desuden redder de et vigtigt kulturhistorisk stof for eftertiden, og jeg kan derfor kun stærkt opfordre mange flere til at nedskrive deres erindringer. Den lange række af sønderjyske levnedsløb, vi har udgivet, er med til at tegne et billede af sønderjysk historie og kulturhistorie af stor værdi, og vi vil gerne kunne fortsætte rækken også i kommende år. Kort før dr. phil. G. Japsens død udkom hans bog om pastor Jacobsen i Skærbæk. Som den grundige og velkrivende historiker har dr. Japsen med denne bog kastet lys over den særprægede Skærbækpræst. Vi møder en mand med store ambitioner og også visioner, en mand, der vil frem i første række, og vi ser også, hvorledes man fra tysk side støtter denne mand. Men da korthuset ramler sammen, vender regeringen ham ryggen og lader ham falde. Bogen bringer mange illustrationer, bl.a. farvebilleder af nogle af de vægtæpper, præsten lod fremstille på væveskolen i Skærbæk. Det er tæpper af enestående betydning for Jugendstilens udformning. Nogle hænger endnu i sønderjyske hjem, og de bedste kan ses på museer i ind- og udland. Vi kan varmt anbefale denne bog. Med sine mange kvaliteter viser bogen, hvilket tab sønderjysk historie har lidt ved dr. Japsens død.

Det ser ud til, at det år, vi nu er inde i, vil fordoble antallet af bogudgivelser. Går trykkerierne da ikke helt i baglås, vil der udkomme fire bøger. Ja, den første er allerede udkommet. Den kom den 1. maj. Det er rektor Buchreitz, der har beskrevet Nordeuropas ældste kolonihaver, kolonihaverne i Åbenrå, der netop har fejret 150 års jubilæum. Bogen skildrer havernes opståen og videre udvikling. De blev til på magtbud fra oven, fra statholderen, og dette påbud havde socialt sigte. Man ville gavne de mindst bemidlede ved at give dem mulighed for at dyrke kartofler og andre grøntsager til eget forbrug. Det er en rigt illustreret bog, og takket være store tilskud kan vi tilbyde vore medlemmer bogen for 30,- kr.

Fra kolonihavehistorie springer vi med næste bog over i skolehistorien. Her er det en god bekendt af Historisk Samfunds medlemmer, der er forfatter, nemlig fhv. stadsskoleinspektør L. S. Ravn. Som den første har han givet en sammenfattende skildring af skoleforholdene under fremmedherredømmet. Han fortæller levende om de konflikter og problemer, der opstod, da fortyskningen satte ind. Bogen illustreres med et væld af ikke tidligere publicerede billeder. Bogen bliver off-set-trykt og sælges for kun 40,- kr.

Årets tredje bog er et omfattende værk, der ligeledes beskæftiger sig med skolehistorie. Også her er forfatteren kendt for læsere af årbøgerne og månedsskriftet.

Den flittige fhv. skoleinspektør Børge L. Barløse har gennem en lang årrække arbejdet med en registrering af lærerne i Sydslesvig fra reformationen til 1864, og resultaterne kan udgives om kort tid. Det bliver en af de dyreste udgivelser, vi endnu har povet. Vi er vel vidende om, at dette værk ikke vil være blandt de bøger, vi sælger flest af. Men vi føler, at vi med dette helt enestående værk, der bringer 3700 biografier af lærere, der har virket og levet i Sydslesvig, og tillige en topografisk afdeling med hver enkelt skoles historie, er med til at løse en opgave, der er naturlig for de mål, vi har sat os, med vore udgivelser i Historisk Samfund. Det er et værk, som vil blive stående, og som vil være uundværligt for studiet af skolehistorien i helstaten. Ikke mindst vil det være af uhyre værdi for personalhistoriske studier. Vi føler det som en stor tilfredsstillelse, at denne store og kostbare bogudgivelse realiseres fra dansk side.

Den fjerde bog vil, om alt går vel, udkomme som vort juletilbud til medlemmerne. Det er et erindringsværk skrevet af gårdejer og møller P. Anholm i Fole. Som ung befor han i 1850'erne og i 1860'erne de syv have, og en årrække var han guldgraver i Australien og New Zealand, uden dog at gøre det helt store fund. I de sidste dage af krigen 1864 nåede han atter tilbage til hjemstavnen. Det er en bog, som fortæller om sømandslivet, da skibene var af træ og mændene af jern, og om utrolige strabadser. Det er en bog, der fængsler læseren fra først til sidst. Det er et vægtigt kulturhistorisk dokument, et helt specielt stykke Sønderjyllands historie.

Alle de her nævnte gode bøger kan De bestille på det postkort, De har modtaget. Vi håber, at mange vil gøre det, og De vil ikke fortryde det.

Endelig må nævnes en sidste udgivelse. Det er et tillæg til årbøgerne. Som det vil være bekendt, kom der i 1940 et register til årbøgerne fra 1889–1940. Nu følger vi dette op med et foreløbigt register, der nævner artiklerne i årbøgerne 1940–81. Det er altså ikke et lige så udførligt register som tidligere, men en vejviser, idet vi håber at kunne markere årbøgernes 100 års jubilæum i 1989 med et udtømmende og endeligt register.

Alle disse udgivelser kan vi i Historisk Samfund kun klare, fordi vi modtager meget betydelige tilskud fra det offentlige, forskellige fonds og institutioner, og for denne værdifulde hjælp vil jeg gerne udtale Historisk Samfunds hjerteligste tak.

Et par ord om *Sønderjysk Månedsskrift*. Det er vort hjerte barn, men også lidt af et smertensbarn. Der findes andre historiske tidsskrifter i Danmark, men Sønderjysk Månedsskrift skiller sig ud fra dem dels ved at være et månedsskrift og dels ved sin alsidighed i stofvalget. Det bør også nævnes, at mange af skribenterne ikke er professionelle historikere, men historisk interesserede fra vor medlemskreds. Månedsskriftet behandler lokalhistorie, kulturhistorie, personalhistorie og dagsaktuelt stof i korte artikler, skrevet i letlæselig form og ledsaget af et stort billedmateriale. Alt med tilknytning til Sønderjylland. Måned efter måned kommer der et hæfte, og når året er omme, har man en bog på mellem 450 og 500 sider, i 1980 således 450. Når jeg sagde, det var lidt af et smertensbarn, så er det økonomien, der trykker. Ifjor havde vi et betragteligt underskud, i år er det til at overskue, men trykkeriet har allerede forberedt os på kraftige stigninger. Vi må derfor have flere abonnenter. Vi har haft en beskeden stigning i år fra 1718 til 1750, men 2–300 mere ville være en god hjælp, og jeg vil ved denne lejlighed så indtrængende, det er mig muligt, bede alle vore medlemmer være medvirkende til månedsskriftets udbredelse. Agiter for det blandt venner og bekendte. Det er billigt. For 65 kr. årligt bliver det frit tilsendt. De vil glæde redaktionen, der gør et stort arbejde for stedse at holde bladets kvantitet og kvalitet højt.

For den, der beskæftiger sig med og interesserer sig for Sønderjyllands historie, er Historisk Samfunds årlige publikationer, årbøgerne og månedsskriftet simpelthen nødvendige. Gang på gang må man søge oplysninger her, og gang på gang kan man få svar. Derfor siger jeg endnu engang, hjælp med til at skaffe Historisk Samfund flere medlemmer og Sønderjysk Månedsskrift flere abonnenter.

Egnsvandringen langs Kongeåen blev et tillæbsstykke, så turen måtte køres både lørdag og søndag, og begge dage var de store busser fyldt til sidste plads. I alt godt 300 deltog, og der blev under turen fra vest til øst givet god orientering af højskolelærer Richard Andersen, Askov. Stor gæstfrihed blev udvist af familien Kloppenborg-Skrumsager, der åbnede deres stuer for os og fortalte om familien, der gennem traditioner har været med til at præge denne egn. Efter middagen i Skibelund krat var der tid til at bese de mange mindesten, før det gik videre til Skamlingsbanken, hvor dr. phil. H. V. Gregersen fra »Grundtvigs talerstol« fortalte levende om Skamlingsbankens historie og baggrunden for de store møder der. På grænsekroen afsluttedes dagen med kaffe, og her fik deltagerne om søndagen en ekstra oplevelse, idet tidligere mosteriejer Jensen fra Halk fortalte erindringer om forholdene ved Kongeågrænsen i årene før og under genforeningen.

Den historiske søndag gav vi en pause i 1980. Men fra medlemsside er der udtalt ønske om at genoptage denne form for udflugt, og det vil da også ske i år. Det er Åbenrå amt, der står for arrangementet, og man er i fuld gang med planlægningen. Udflugten vil finde sted i juni måned, men det vil der komme nærmere besked om.

Fra *amtskredsene* meldes der også om livlig aktivitet. Der har i de fem kredse i Nord- og Sydslesvig været holdt 20 møder og by- eller egnsvandringer med et deltagertal på tæt ved 800. Nogle af møderne i amtskredsene har været holdt i forbindelse med lokale sognehistoriske foreninger. Disse sognemøder, hvor foredraget som regel har lokal tilknytning, er der stor interesse for. Vi mener, det er vigtigt, at amtskredsene forstærker denne mødeaktivitet, så Historisk Samfund kommer ud til så mange sogne som muligt, og vi ser fra styrelsen gerne samarbejdet mellem amtskredsene og de lokalhistoriske foreninger forstærket.

Vi har vel lov at sige, at Historisk Samfund ikke har ligget på den lade side i det forløbne år. Aktiviteten kommer ikke af sig selv. Det er manges fælles virke, der har muliggjort resultatet, og jeg retter en tak til vore to medarbejdere på kontoret, der har det daglige arbejde med ekspeditionerne. Til de tre redaktioner af skrifertrækken, årbøgerne og Sønderjysk Månedsskrift, til vor omhyggelige kasserer, der nøje holder styr på indtægter og udgifter, og til styrelsen som helhed vil jeg gerne sige tak for et rart samarbejde.

Men først og sidst vil jeg rette en tak til Historisk Samfunds medlemmer, der med interesse slutter op bag os. Det store medlemstal er en spore for styrelsen til at arbejde for Historisk Samfunds formålsparagraf: at vække og nære interessen for Sønderjyllands historie.

Derefter aflagde kassereren fhv. bankdirektør H. Lildholdt det reviderede regnskab. Under drøftelse af beretning og regnskab efterlyste Richard Michelsen kortere artikler i Sønderjysk Månedsskrift. Kassereren redegjorde for de forskellige tilskud, der var tilgået Historisk Samfund. Museumsdirektør Sigurd Schoubye gjorde opmærksom på det tilskud, der blev ydet fra amtsrådet i form af stoffet fra museumsbogen, som delvis stilles til rådighed for Sønderjysk Månedsskrift. Herefter godkendtes såvel beretning som regnskab enstemmigt.

Under pkt. 4. Vedtægtsændring, vedtoges enstemmigt at ændre §9, sidste stykke til: Ved opløsning af Historisk Samfund skal kassebeholdningen og andre aktiver anvendes som nævnt under §1. §1 lyder: Samfundets formål er at vække og nære sansen for sønderjysk historie.

På valg var S. N. Christensen og Lars N. Henningsen, der genvalgte. Chr. Stenz, Jens Rosendal og Henrik Fangel, ønskede ikke genvalg. Formanden takkede de tre, der nu trådte ud af styrelsen for deres arbejde. En særlig tak rettede formanden til Chr. Stenz, der havde haft sæde i styrelsen i 31 år og i samme antal år været et virksomt medlem af Sønderjysk Månedsskrifts redaktion, hvor han har øvet en betydelig indsats. Men ikke nok med at sidde i redaktionen. Chr. Stenz har også været en flittig skribent både til månedsskriftet og til årbøgerne. En artikel om sprogforhold i Sydslesvig i årbogen 1946 indbragte ham DHF.s årbogspris, og hans kommentarer til valgresultaterne ved folketings- og kommunale valg i Sønderjysk Månedsskrift har blivende værdi. Chr. Stenz har tillige som sekretær og næstformand siddet i Historisk Samfunds forretningsudvalg og dermed været med til at sætte præg på Historisk Samfund.

Formanden sluttede sin tak til Stenz med at sige: »Historisk Samfund har været en stor del af Chr. Stenz's liv, og selv om han nu træder tilbage, synes vi i styrelsen, at vi gerne vil bevare forbindelsen. Som tak for et veludført arbejde for Historisk Samfund beder jeg derfor om forsamlingens tilslutning til, at Chr. Stenz udnævnes til æresmedlem.« Formandens forslag blev vedtaget med akklamation.

Styrelsens forslag til nyvalg var arkivar Dorrit Andersen, Rigsarkivet, der blev valgt. Styrelsen består således kun af 16 medlemmer, hvilket formanden motiverede med, at man under hensyntagen til en snarlig styrkelse af Historisk Samfunds samarbejde med de lokalhistoriske foreninger og arkiver ønskede at lade en plads stå åben til nyvalg af en repræsentant for dette folkelige element.

Under eventuelt udtrykte overlærer Peter Petersen, Ny Skovbøl, ønsket om, at de slesvigske løver skulle vende tilbage på årbogens titelblad. Endvidere mente han, at alle medlemmer, der ønskede det, havde krav på at kunne deltage i egnsvandringen. Overtegnede ture burde følgelig dubleres. Formanden udtalte, at de fremførte bemærkningen ville blive taget under overvejelse.

Hermed var generalforsamlingen afsluttet. Efter kaffebordet holdt seminarielektor Verner Bruhn et veloplagt foredrag om: Folkelige foreninger, forsamlingshuse og uregerlige mennesker. Foredraget blev påhørt med stor interesse, og forsamlingen kvitterede for det med et kraftigt bifald. Årsmødet sluttede med: Velkommen lærkelil.

Årsmødedeltagerne havde derefter lejlighed til at besøge Sdr. Hygums smukke gamle kirke samt hjemstavnsgården.

Regnskab

Ved H. Lildholdt

Driftsregnskab for tiden 1. januar til 31. december 1980*Indtægter:*

Medlemsbidrag	172.650,00
Skrifter	204.927,95
– tilskud	118.000,00
Sdj. Månedsskrift	119.158,79
– tilskud	38.000,00
Andre tilskud	108.756,75
Renter	25.044,32
Udlæg retur	9.692,15
Reservation	2.750,00

798.979,96

Beholdning pr. 1.1.80

21.973,92

820.953,85*Udgifter:*

Sønderjyske Årbøger	152.096,92
Skrifter	215.184,54
Sdj. Månedsskrift	158.440,47
Kontorhold	8.352,10
Lønninger	70.263,19
Årsmøde	581,00
Andre møder	2.848,57
Repræsentation	3.980,85
Forsikringer o.l.	3.230,70
Bidrag til amtskredsene	6.000,00
Kontingent SLF	5.446,40
Porto	3.346,90
Annoncer o.l.	724,38
Telefon, kørsel o.l.	1.745,05
Brochurer	5.749,00
Bogbinding	1.553,65
Fragt, gebyrer o.l.	1.936,83
Afstemningsfest	720,47
Honorar	1.500,00
Egnsvandring	2.982,74

646.683,76

Beholdning pr. 31.12.80

174.270,12

820.953,88*Status pr. 1. januar 1981**Aktiver:*

Beholdninger	174.270,12
Tilgodehavende for salg	19.000,00
» » moms	15.500,00
» » lønref.	12.500,00

221.270,12*Passiver:*

Egnsvandringssfond	6.590,92
Til udgivelser	72.500,00
Register Sdj. Årbøger	10.000,00
Jubilæumsfond	15.000,00
Publikationsfond	100.000,00
Overførsel til næste år	17.179,20

221.270,12

H. Lildholdt

Foranstående regnskab har vi revideret og fundet i overensstemmelse med bilag, giro-, bank- og sparekassekonti.

Åbenrå, den 6. marts 1981

Sv. Lyck

C. O. Henningsen

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1980 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som i de foregående år i afganglisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle de nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge, indmeldt i tiden 1. januar–31. december 1980.

Pr. 31. december 1980 udgjorde medlemstallet 3109, der fordelte sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by	262
Haderslev amt	444
Sønderborg by	129
Sønderborg amt	205
Tønder by	147
Tønder amt	301
Åbenrå by	292
Åbenrå amt	357
Sydslesvig	162
Storkøbenhavn	260
Øvrige Danmark	515
Udlandet	35

Afgang ved død

Andresen, Chr., Overlærer, Alnor
Blume, Margrethe, frøken, Toftlund
Callesen, Nis H., gårdejer, Lerskov
Christensen, Frederik, fhv. skolekonsulent,
Åbenrå
Daetz, Emmy, frue, Flensborg
Emmertsen, Estrid, tandlæge, Hellerup
Favrholdt, M., lektor, Haderslev
From, Knud, Holsteinsborg
Hansen, Frede, seminarielærer, Tønder
Hansen, Kaj Schou, toldinspektør,
Kvistgård
Harck, Eduard, prokurist, Haderslev
Henningsen, Hans, skibsmægler, Flensborg
Holm, Tage, sognepræst, Vojens
Iversen, Meta, lærerinde, Tønder
Jebsen, H. J., skibsreder, Åbenrå
Jensen, Hans, gårdejer, Årslev
Jensen, J. H., førstelærer, Felsted
Johannsen, Gert Busch, laboratoriejer,
Tønder
Jørgensen, Christen, førstelærer, Nybøl
Jørgensen, Hans, Brejning
Jørgensen, Vera, frue, Haderslev
Kyllesbech, L., toldkontrollør, Hellerup

Lassen, E., rektor, Haderslev
Lorenzen, Emil, viceskoleinspektør,
Flensborg
Mortensen, Anders, gårdejer, Strandelhjørn
Neddermann, Gertrud, fru,
Flensborg-Engelsby
Oksen, Laust, gårdejer, Alslev
Olsen, Asger Svava, gymnasieoverlærer,
Flensborg
Plum, Frederik, direktør, Kåls Mølle
Rosendal, Erik, ekspeditionssekretær,
cand. jur., København
Sandholdt, H., bygmester, Bevtoft
Truelsen, K. P., overlærer, Bredebro
Warncke, Chr., overlærer, Nordborg

Tilgangsliste

Amtscentralen for undervisningsmidler,
Åbenrå
Andersen, Bodil, pædagog, Møgeltønder
Andersen, Leif, Åbenrå
Ballum gamle skole v/J. Wraa, Ballum
Berrig, Poul, Vamdrup
Billum, Jørgen K., mejeriejer, Bovrup
Birck, Maria, frue, Åbenrå
Bojesen, Chr. Bo, adjunkt, Høruphav
Borum, Ingrid, frue, Silkeborg
Busk-Petersen, E. M., beskæftigelses-
vejleder, Flensborg
Bærenholdt-Jensen, Gregers, Bredebro
Christensen, Chr., gartner, Uge
Christensen, Jørgen, Øster Sottrup
Christiansen, Arne Frees, provst, Sjlund
Christiansen, Folmer, fhv. skoleinspektør,
Højer
Christiansen, Peer Brøchner, adjunkt,
Sønderborg
Clausen, Henny, Sædding
Clausen, Peter Hansen, værksfører,
Sønderborg

- Clausen, Sven, stud. mag., Højbjerg
 Deutsches Gymnasium, Åbenrå
 Fanø, Søren, lærer, Mårslet
 Fokdal, Mogens, Rødding
 Franke, Edith, frue, Åbenrå
 Frederiksen, Eilif Ølgaard, Sønderborg
 Frees, Peter, Rise
 From, Karen og Jens Peter, Grarup
 Gildberg, S., Gråsten
 Grell, Otto, Christiansfeld
 Greve-Thomsen, Klaus, advokat-
 fuldmægtig, Åbenrå
 Groes, Nils, direktør, cand. polit., Åbenrå
 Hansen, Andreas, urmager, København S
 Hansen, Leif Nyegaard, stud. mag., Åbenrå
 Hartmann, Dorte, skoleelev,
 Augustenborg
 Hell, Christian, Kværs
 Hempel, Søren, stud. jur., Stadil
 Holm, Harald, gårdejer, Olling
 Hvid, Børge, Kollund
 Hyldtoft, Bent, København N
 Haarløv, Britt, dr. phil., Odense
 Haarløv, Viggo Tryde, forlagsredaktør,
 København
 Iversen, Elisabeth, frue, Hamborg
 Jacobsen, Cathrine Marie, Fredericia
 Jacobsen, Søren, stud. polit., Glostrup
 Jensen, Margrethe, frue, Rødding
 Jensen, Sonja Lillholm, Tønder
 Jensen, Thomas, adjunkt, Ulkebøl
 Johansen, Lola, sygeplejerske, Sønderborg
 Johannsen, Wilhelm, Tønder
 Jokumsen, Aage, Rask Mølle
 Jørgensen, Anne E., Skærbæk
 Jørgensen, Gerda, Nyborg
 Jørgensen, Inger, lærer, Hokkerup
 Jørgensen, Jens Randerup, Højer
 Jørgensen, Poul Quist, afdelingsleder,
 Rødekro
 Knudsen, Dorte, Jyderup
 Knudsen, J. Gregers, sognepræst, Rabsted
 Krab, Sofie, overlærer, Haderslev
 Kristensen, Børge, lærer, Alnor
 Kristensen, Gerda, Alnor
 Kristensen, Rasmus, kordegn, København
 Langholz, Alfred, Guderup
 Lund, Hanne, frue, Sønderborg
 Madsen, Else, sygeplejerske, Esbjerg
 Madsen, Niels Peder, lærer, Broager
 Madsen, Olav, Tønder
 Madsen, Verner, uddeler, Tønder
 Markussen, Olav, lærer, Rødding
 Michaelsen, Lau, lærer, Hygum
 Momsen, Ingwer E., Dr., Heikendorf
 Møller, Anders, adjunkt, Ikast
 Møller, Louis, bagermester, Tinglev
 Mørk, Astrid, frue, Gram
 Nielsen, Anne Schouenborg, adjunkt,
 Sønderborg
 Nielsen, Birgit Rix, frue, Gråsten
 Nielsen, Carl, Skærbæk
 Nielsen, Niels E., landmand, Hjertingskov
 Nielsen, Niels Kragh, overbibliotekar, Sdr.
 Hygum
 Nielsen, Ilse, frue, Ballum
 Nielsen, Tage, Gråsten
 Nissen, Annelise, købmand, Taulov
 Nissen, Helene, lærer, Gjesing
 Nissen, N. J., Åbenrå
 Okkels, Hans Olav E., sognepræst, Hygum
 Olldag, Elise Schack, Toftum
 Olsen, H. A., ingeniør, Skærbæk
 Olsen, Aage Kampp, Vojens
 Pedersen, Jes, Åbenrå
 Petersen, Svend Peter, Nordborg
 Petersen-Røm, A., maler, Havneby
 Ratzler, Andreas, pens. lærer, Rødekro
 Reinhard, Ernst P., bogtrykker,
 Soest/Westf.
 Reyé, Carsten, bibliotekar, Frederiksstad
 Roessen, Børge, domprovst, Rabsted
 Rosenbom, Carl, Ikast
 Rosenstand, Lis, pens. afdelingssygepl.,
 Skærbæk
 Schmidt, Frederik C., Hønsnap
 Schmidt, Holger, gårdejer, Abild
 Schøning, Peter, Århus
 Schönwandt, Martha, frue, Åbenrå
 Seeberg, Peter, stud. theol., Brændstrup
 Sell, Wilhelm, Flensborg
 Sivertsen, Anders, Gram
 Skov, Harry, Kolding
 Spies, Elke, distriktschef, Haderslev
 Spies, Hans Ditlef, Rødovre
 Staub, Villy, landmand, Sommersted
 Steenild, Karl Ole, lærer, Gelting
 Svarrer, Anni og Anker, Bolilmark
 Sønderjyllands Voksenuddannelse,
 Haderslev
 Sørensen, Jens Dixen, Sølsted
 Sørensen, Sv. E., uddeler, Fynshav
 Theilgaard, Jens Peter, gårdejer, Rinkenæs
 Tobiasen, Grethe, overlæge, Sønderborg

Tomzak, Johannes, Tønder
Tychsen, Petra, frue, Flensborg
Warncke, Holger, gårdejer, Bovrup
Ventegodt, Ole, cand. phil., Flensborg
Vernier, Inge, frue, Åbenrå
Vestergaard, S. T., sognepræst, Broager

Wortmann, Andreas, fuldmægtig,
Møgeltønder
Østergaard, Lene, adjunkt, Sønderborg
Aaskov, Erling, viceskoleinspektør,
Rødding

Æresmedlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland:

fhv. viceskoleinspektør
W. Christiansen, Tønder
professor, dr. phil. Troels Fink,
Åbenrå
fhv. landsarkivar Peter Kr. Iversen,
Åbenrå

fhv. redaktør
Morten Kamphövener, Åbenrå
fhv. museumsinspektør
Hans Neumann, Haderslev
fhv. viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Åbenrå

